

**Wie
waren de
slachtoffers
van de
nationaal-
socialisten?**

EEN TOOLKIT VOOR LEREN OP LOCATIE

Dit is een toolkit voor Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? waarmee jullie, leerlingen, in de geschiedenis van verschillende groepen die slachtoffer werden van het nationaalsocialisme kunnen duiken. Het is belangrijk dat jullie minder bekende verhalen uit jullie gemeenschap ontdekken en vertellen. Dit zijn verhalen die tot nog toe misschien wel onopgemerkt zijn gebleven, maar die we niet mogen vergeten voor de toekomst.

Tijdens dit leertraject zetten jullie je geheel eigen lokale geschiedenisproject op. Met dit traject kunnen jullie zelf kijken waar jullie interesses liggen en op welke verhalen jullie graag willen focussen en met de gemeenschap willen delen.

Deze toolkit moedigt ook docenten aan om leerlingen zo veel mogelijk de ruimte te geven om hun eigen leerweg te volgen en onderzoek te doen naar de lokale geschiedenis. Door middel van actieve besluitvorming, teamwork, onderzoek en co-creatie zullen je leerlingen een

stem geven aan de slachtoffers van het nationaalsocialisme en bijdragen aan de geschiedschrijving van de lokale gemeenschap. Vertrouw op je leerlingen en vertrouw het proces!

Vijf teams van zeer toegewijde en gepassioneerde leerkrachten en onderwijskundigen uit België, Bosnië en Herzegovina, Denemarken, Slowakije en Spanje zijn jullie voorgegaan. Hun leerlingen hebben allerlei verschillende lokale geschiedenisprojecten opgezet, en hun werk vormt de inspiratie voor deze toolkit. We nodigen jullie uit om in hun werk te duiken, hun lokale geschiedenis te ontdekken en hopen dat hun voorbeelden een leidraad bieden voor jullie eigen projecten.

Deze toolkit is ontwikkeld binnen het kader van Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten?, een project dat gecoördineerd wordt door EuroClio (de Europese Vereniging van Geschiedenisonderwijzers) en het Max Mannheimer-onderzoekcentrum in Dachau.

Project of the Education Agenda NS-Injustice

Funded by:

on the basis of a decision
of the Bundestag

Een project van:

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

INHOUDSOPGAVE

1. [De Toolkit in een oogopslag](#)
2. [Gebruik van de Toolkit](#)
3. [Leerdoelen](#)
4. [Een geschiedenisproject waarbij je leert op locatie](#)
5. [Het leertraject](#)
6. [Bouwstenen van een lokaal geschiedenisproject](#)
 - 6.1 [Beginnen](#)
 - 6.2 [Onderzoeken](#)
 - 6.3 [Maken](#)
 - 6.4 [Aanpassen](#)
 - 6.5 [Delen](#)
 - 6.6 [Reflecteren](#)
7. [Een eigen lokaal geschiedenisproject opzetten](#)
 - 7.1 [Beginnen met het project](#)
 - 7.2 [Een onderwerp uitkiezen](#)
 - 7.3 [Uitkiezen wat je gaat maken](#)
 - 7.4 [Tussentijds evalueren](#)
 - 7.5 [Presenteren van het project](#)
 - 7.6 [Afronden van het project](#)
8. [Dankwoord](#)

BIJLAGEN

- [Lokale geschiedenisprojecten](#)
- [Informatiebladen](#)
- [Ondersteunend materiaal](#)
- [Begrippenlijst](#)
- [Aanvullend materiaal](#)

INHOUDSOPGAVE

Lokale geschiedenisprojecten

- [België](#)
- [Bosnië en Herzegovina](#)
- [Denemarken](#)
- [Slowakije](#)
- [Spanje](#)

Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten?

- [De geschiedenis van het nationaalsocialisme](#)
- [Wie waren de slachtoffers?](#)
- [Wie waren de daders en omstanders?](#)
- [Collaborateurs van de nationaalsocialisten](#)
- [Hoe worden de herinneringen van de slachtoffers van het nationaalsocialisme doorgegeven?](#)
- [Raakvlakken tussen slachtoffergroepen](#)
- ["Asocialen" & de nationaalsocialisten](#)
- [Kinderen & de nationaalsocialisten](#)
- [Communisten & de nationaalsocialisten](#)
- [Eugenetica & "euthanasie" tijdens het nationaalsocialisme](#)
- [Ballingschap tijdens het nationaalsocialisme](#)
- [Dwangarbeid tijdens het nationaalsocialisme](#)

- [Joden en de nationaalsocialisten](#)
- [LGBTQIA+ & de nationaalsocialisten](#)
- [Mensen van Afrikaanse afkomst & de nationaalsocialisten](#)
- [Mensen van Aziatische afkomst & de nationaalsocialisten](#)
- [Mensen met psychische aandoeningen en beperkingen & de nationaalsocialisten](#)
- [Politieke tegenstanders van het nationaalsocialisme](#)
- [Krijgsgevangenen van de nationaalsocialisten](#)
- [Religieuze minderheden tijdens het nationaalsocialisme](#)
- [Roma & Sinti tijdens het nationaalsocialisme](#)
- [Seksueel geweld tijdens het nationaalsocialisme](#)
- [Slavische mensen & de nationaalsocialisten](#)
- [Gestolen kinderen tijdens het nationaalsocialisme](#)
- [Vrouwen & de nationaalsocialisten](#)

Ondersteunend materiaal

- [Tijdljn](#)
- [Kaart](#)
- [Begrippenlijst](#)
- [Afnemen van een interview](#)
- [Analyseren van afbeeldingen](#)
- [Aanvullend materiaal](#)

DE TOOLKIT IN EEN OOGOPSLAG

Leren op locatie in de vorm van een educatief project is geen nieuwe methode om geschiedenis te onderwijzen. Het is echter wel een minder vaak gekozen vorm van onderwijs, vooral wanneer het gaat over een complex en emotioneel onderwerp van de Europese geschiedenis, zoals de slachtoffers van het nationaalsocialisme in Europa. Wat biedt deze toolkit over leren op locatie? En waarom hebben we juist voor deze aanpak gekozen?

De kracht van een locatie

'Place-based learning', of leren op locatie, is een leermethode die niet alleen wordt gebruikt binnen de letteren en sociale wetenschappen, maar vakoverschrijdend kan worden gebruikt, en worden aangepast aan de lokale context. Jongeren kunnen zo volledig opgaan in hun (geografische) omgeving en plekken (zoals lokaal erfgoed, musea en archieven) gebruiken als basis voor het leertraject. Het biedt een leermethode die verankerd is in de lokale gemeenschap van de leerlingen, waarbij ze worden uitgedaagd om hun eigen omgeving en eigen plek in de wereld beter te begrijpen. Leren op locatie plaatst de leerling in het middelpunt van het eigen leerproces, waardoor het een persoonlijke ervaring wordt en leerlingen zelf kunnen kiezen wat, hoe, wanneer en waar zij leren. Het biedt leerlingen ook de kans om buiten het klaslokaal en buiten het normale schoolkader te leren. Onze teams hebben zeer verschillende methodes en activiteiten aangeboord

met hun leerlingen, die alleen buiten de klas konden plaatsvinden.

Naast de lokale geschiedenisprojecten van onze teams, biedt deze toolkit ook de mogelijkheid om het potentieel van geschiedenisonderwijs aan te wenden waarbij de leerling centraal staat. Het idee is om leerlingen vaardigheden en competenties aan te leren waardoor ze betrokken burgers kunnen worden binnen hun eigen lokale gemeenschap en de bredere maatschappij. Daarnaast streeft deze methode ernaar om de nieuwsgierigheid naar de plaatselijke geschiedenis aan te wakkeren, door te leren hoe het verleden van invloed is geweest op onze eigen gemeenschappen, en op welke manieren dat onze eigen identiteit heeft gevormd. Deze aanpak beweegt leerlingen ertoe om hun lokale geschiedenis te onderzoeken, hun eigen interesses te volgen en hun bevindingen en eindproject op betekenisvolle wijze met de gemeenschap te delen. Het biedt docenten en leerlingen ook de kans om nieuw leven te blazen in het openbare gedachtegoed van de Europese geschiedenis en voort te borduren op de eerdere traditie van betrokken burgers die zich actief bezig houden met de plaatselijke geschiedenis en de vorming van een 'herinneringscultuur' in het Europa van de tweede helft van de twintigste eeuw.

Waarom een toolkit over dit onderwerp?

Waarom hebben we nóg een educatief hulpmiddel nodig over de geschiedenis van het nationaalsocialisme en de Tweede Wereldoorlog? In heel Europa komt de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog veelvuldig aan bod in het geschiedenisonderwijs. Dit op verschillende niveaus en in verschillende klassen. Docenten en leerlingen krijgen echter niet altijd de kans om dit onderwerp te belichten vanuit hun eigen buurt, dorp, stad of regio. Denk aan de diverse manieren waarop mensen en gemeenschappen deze gebeurtenissen in hun historische context hebben beleefd, of aan de steeds veranderende interpretaties van deze verhalen.

Deze toolkit is bedoeld om docenten en leerlingen de hulpmiddelen, informatie en aanvullende bronnen te verstrekken om meer inzicht te krijgen in de diverse groepen mensen die vervolgd werden door de nationaalsocialisten. Sommige van deze geschiedenissen zijn nooit aan bod gekomen, onderbelicht of simpelweg minder bekend. De bredere focus ligt op de nazivervolging, maar het doel is vooral om licht te laten schijnen op de verhalen van de diverse groepen die onvoldoende aan bod zijn gekomen in onderzoek, 'herinneringscultuur' en het geschiedenisonderwijs. Vandaar dat de centrale onderzoeksvraag van deze toolkit en van de lokale geschiedenisprojecten als volgt luidt: Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? Door een blik te werpen op het verleden, streven we er met deze toolkit en lokale geschiedenisprojecten naar om meer inzicht te krijgen in de onderliggende mechanismes en structuren van de hedendaagse maatschappij die een voedingsbodem bieden voor onrecht. We dagen leerlingen uit om zich bewuster te worden van racisme, discriminatie en andere vormen van maatschappelijke uitsluiting in de wereld van vandaag, en om daar meer te weten over te komen.

We hebben het hier over een complex onderwerp. Het begrip slachtoffer is al een term die uitnodigt tot kritisch denken. Het

is belangrijk dat men zich bewust is van de complexiteit en het belang van het deconstrueren van discriminatievormen in het onderwijs. In dit geval geldt dat voor de omgang met de groepen slachtoffers die de nationaalsocialisten hebben gecreëerd en misbruikt. Het bespreken van het gewelddadige verleden en het leed dat mensen hebben ondergaan, kan veel emoties oproepen, zowel bij de docent als bij de leerling. We nodigen jullie docenten dan ook uit om dit project en dit onderwerp op een zodanige manier aan te pakken dat jullie samen met je leerlingen een balans vinden tussen enerzijds het inzicht krijgen in de complexiteit van de materie, en anderzijds het verkennen van concrete voorbeelden die de geschiedenis tastbaarder maken en uitnodigen tot het persoonlijk opnemen van die geschiedenis

Deze toolkit geeft een historische inleiding en bevat achtergrondinformatie over de ideologie van het nationaalsocialisme en de verschillende slachtoffers die hieraan ten prooi vielen. Het biedt ook praktische hulpmiddelen die jullie en de leerlingen kunnen gebruiken bij het opzetten van een lokaal geschiedenisproject. Aan de hand van de voorbeelden van onze teams, biedt deze toolkit verschillende ideeën voor de uitwerking van lokale geschiedenisprojecten. We bespreken ook wat leerlingen zoal kunnen maken, hoe ze de resultaten van de projecten kunnen presenteren, en hoe een dergelijk lokaal project een verband kan leggen met de bredere leerdoelen van het referentiekader [Competenties voor een democratische cultuur van de Raad van Europa](#). In navolging van wat de leerlingen uit onze vijf pilotlanden hebben gemaakt, zal het werk van jullie leerlingen ook bijdragen aan een bredere Europese 'herinneringscultuur'.

GEBRUIK VAN DE TOOLKIT

Deze toolkit biedt verschillende ideeën, voorbeeld en historische achtergrondinformatie voor zowel leerlingen als docenten, om te helpen bij het opzetten van een lokaal geschiedenisproject waarbij je leert op locatie. Docenten kunnen doorscrollen naar de gedeeltes [Leerdoelen](#), [Een lokaal geschiedenisproject waarbij je leert op locatie](#), [Het leertraject](#) en [Bouwstenen van een lokaal geschiedenisproject](#). Deze gedeeltes geven een inleiding van de methodologie van place-based learning (leren op locatie) en voorbeelden van de verschillende teams in Europa.

In het leertrajecthoofdstuk wordt een algemeen kader geschetst voor jullie eigen lokale geschiedenisproject. Houd er rekening mee dat dit puur een algemene richtlijn is om jullie en de leerlingen door het proces te loodsen. Het is niet nodig om strikt dezelfde volgorde aan te houden, en het staat jullie natuurlijk vrij om andere kaders van leren op locatie te gebruiken waar reeds ervaring mee is opgedaan. In het leertraject-hoofdstuk staan ook links naar diverse [informatiebladen](#). Vergeet niet dat de informatiebladen puur een startpunt vormen. Ze belichten geenszins alle aspecten van de geschiedenis van de Holocaust, en ze geven ook geen

volledig beeld van de lokale geschiedenis van een bepaald Europees land of een groep landen. Deze informatiebladen dienen als een startpunt met historische achtergrondinformatie over een specifieke groep mensen die vervolgd werd door de nationaalsocialisten. Als je verder naar beneden scrollt, komen jullie ook aanvullend ondersteunend materiaal tegen en een begrippenlijst waarin complexe termen uitgelegd worden.

Als leerling kun je doorscrollen naar [Een eigen lokaal geschiedenisproject opzetten](#). Daar vinden jullie lokale geschiedenisprojecten van andere leerlingen! Bekijk eerst naar deze voorbeelden, want die kunnen jullie helpen om jullie eigen project op te zetten. Nadat jullie een project hebben uitgekozen, kunnen jullie de verschillende [informatiebladen](#) doornemen, afhankelijk van het gekozen onderwerp.

LEERDOELEN

Door een lokaal geschiedenisproject op te zetten, kunnen de leerlingen hun eigen sterke punten ontdekken. Ook worden ze ertoe bewogen om allerlei vaardigheden te verbeteren met het oog op zelfstandig leren, teamwork en het inzichtelijk maken van de eigen rol in de maatschappij. Dit project is een voorbeeld van hoe geschiedenisonderwijs en zelfstandig leren leerlingen kan helpen om bepaalde kerncompetenties te ontwikkelen, zoals communicatie, empathie en samenwerking. Dit zijn allemaal noodzakelijke competenties voor het leven in de 21e eeuw.

Deze methode zorgt er ook voor dat ze hun kennis van de (lokale) geschiedenis van de Holocaust vergroten, en dan vooral van de verschillende slachtoffergroepen van het nationaalsocialisme. Als je naar de vijf voorbeelden in deze toolkit kijkt, zie je dat elk team bepaalde leerdoelen heeft opgesteld die verband houden met hun eigen lokale geschiedenisprojecten. De algemene leerdoelen voor dit project zijn opgesteld aan de hand van het referentiekader [Competenties voor democratische cultuur van de raad van Europa](#).

Naast het CDC-model, hebben onze teams ook de volgende leerdoelen opgesteld voor lokale geschiedenisprojecten in

het kader van Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? Dit zijn de belangrijkste punten:

- Inzicht in wat het nationaalsocialisme inhoudt en hoe de vervolging door de nazi's in zijn werk ging
- Inzicht in de redenen die de nationaalsocialisten hadden voor de vervolging van bepaalde bevolkingsgroepen
- Meer bewustwording van de complexiteit van de verschillende slachtoffers van het nationaalsocialisme en van het belang om ze ook vandaag nog te herdenken
- Meer inzicht in verschillende analytische categorieën, zoals 'omstanders en opstanders', daders, slachtoffers en redders
- Meer bewustwording ten aanzien van de dreiging die radicale, extremistische bewegingen en totalitaire regimes vandaag vormen

Waarden

- Respect voor menselijke waardigheid – en mensenrechten
- Respect voor culturele diversiteit
- Respect voor democratie, rechtvaardigheid, –

Attitudes

- Openheid jegens culturele verschillen en andere opvattingen, wereldbeschouwingen en praktijken
- Respect
- Burgerzin
- Verantwoordelijkheid
- Zelfredzaamheid
- Tolerantie voor ambiguïteit

Competentie

Vaardigheden

- Zelfstandig leren
- Analytisch en kritisch denken thinking skills
- Luisteren en observeren
- Empathie
- Flexibiliteit en aanpassingsvermogen
- Linguïstische, communicatieve en meertalige vaardigheden
- Samenwerkingsvaardigheden
- Samenwerkingsvaardigheden
- Conflictoplossingsvaardigheden

Kennis en kritisch inzicht

- Kennis van en kritisch inzicht in jezelf
- Kennis van en kritisch inzicht in taal en communicatie
- Kennis van en kritisch inzicht in de wereld: politiek, wetgeving, mensenrechten, cultuur, culturen, religies, geschiedenis, media, economieën, milieu en duurzaamheid

EEN LOKAAL GESCHIEDENISPROJECT WAARBIJ JE LEERT OP LOCATIE

Je staat op het punt om samen met je leerlingen een lokaal geschiedenisproject waarbij je leert op locatie op te starten, in het kader van Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? De meeste activiteiten worden buiten het klaslokaal afgewerkt, waarbij de leerlingen worden aangemoedigd om zo zelfstandig mogelijk te werk te gaan. Het opzetten van een lokaal geschiedenisproject over dit onderwerp (of over andere onderwerpen) kan een uitdaging vormen. Wie weet, voelt het soms zelfs overweldigend aan. Om je op weg te helpen, hebben onze teams hun 'best practices' en uitdagingen genoteerd, hun eigen leertraject in kaart gebracht en verschillende hulpmiddelen verzameld die je kan gebruiken. Dus, wat zijn de belangrijkste ingrediënten voor een geslaagd lokaal geschiedenisproject?

Belangrijkste ingrediënten

Zelfstandigheid

Je leerlingen en hun eigen leertraject vertrouwen, is cruciaal voor een geslaagd lokaal geschiedenisproject. Je leerlingen bepalen wat ze willen leren, hoe ze willen leren en wat ze willen maken. Een lokaal geschiedenisproject waarbij je leert op locatie draait om het stimuleren van je leerlingen om hun eigen interesses, sterke punten, locaties en gemeenschappen te ontdekken. Dit houdt ook in dat er een leeromgeving moet zijn waarin de leerlingen ruimte krijgen om te experimenteren en dingen uit te proberen

die ze nog nooit eerder hebben gedaan. Laat het perfectionisme varen. Laat je leerlingen hun eigen ervaringen opdoen en hun eigen dingen maken.

Leerlingen als deskundigen

Je leerlingen zullen zich opstellen als actieve bijdragers aan de lokale geschiedenis, door een stem te geven aan niet eerder vertelde geschiedenissen en persoonlijke verhalen uit de gemeenschap. Het verkennen van een locatie, of dat nu een archief is, een museum of een herdenkingsteken, zorgt ervoor dat leerlingen ware deskundigen worden in de plaatselijke geschiedenis en op een dieper niveau in contact komen met hun eigen gemeenschap. In de eerste stappen van het leertraject is het belangrijk dat ze contact zoeken met mensen uit hun eigen gemeenschap, d.w.z. historici, archivariissen, overlevenden, activisten, journalisten of andere individuen die hen kunnen helpen bij hun onderzoek. Leerlingen kunnen verschillende rollen aannemen in het leertraject: ze kunnen in de archieven duiken, maar ze kunnen ook historici of overlevenden interviewen. Dit helpt je leerlingen om manieren te vinden om hun bevindingen met de gemeenschap te delen en een bijdrage aan de geschiedenis te leveren.

Stel je op als een coach!

Het stimuleren van eigen initiatief daagt je als docent ook uit om je rol als coach voor de leerlingen te omarmen. Daag je leerlingen uit om zelf op onderzoek uit te gaan en begeleid ze waar nodig. In plaats van je leerlingen in de klas informatie over het onderwerp te geven en ze te vertellen wat ze moeten doen, presenteer je alleen het kader en roep je hen op om zelf na te denken wat ze willen leren, hoe ze willen leren en wat ze samen met hun klasgenoten gaan ondernemen. Je kunt je leerlingen als kader verschillende opties voor onderzoek geven om uit te kiezen, manieren aanreiken waarop ze te werk kunnen gaan en voorstellen doen over wat ze samen met de klasgenoten en de gemeenschap kunnen maken. Jij kent je leerlingen het beste!

Onze teams en hun lokale geschiedenisprojecten

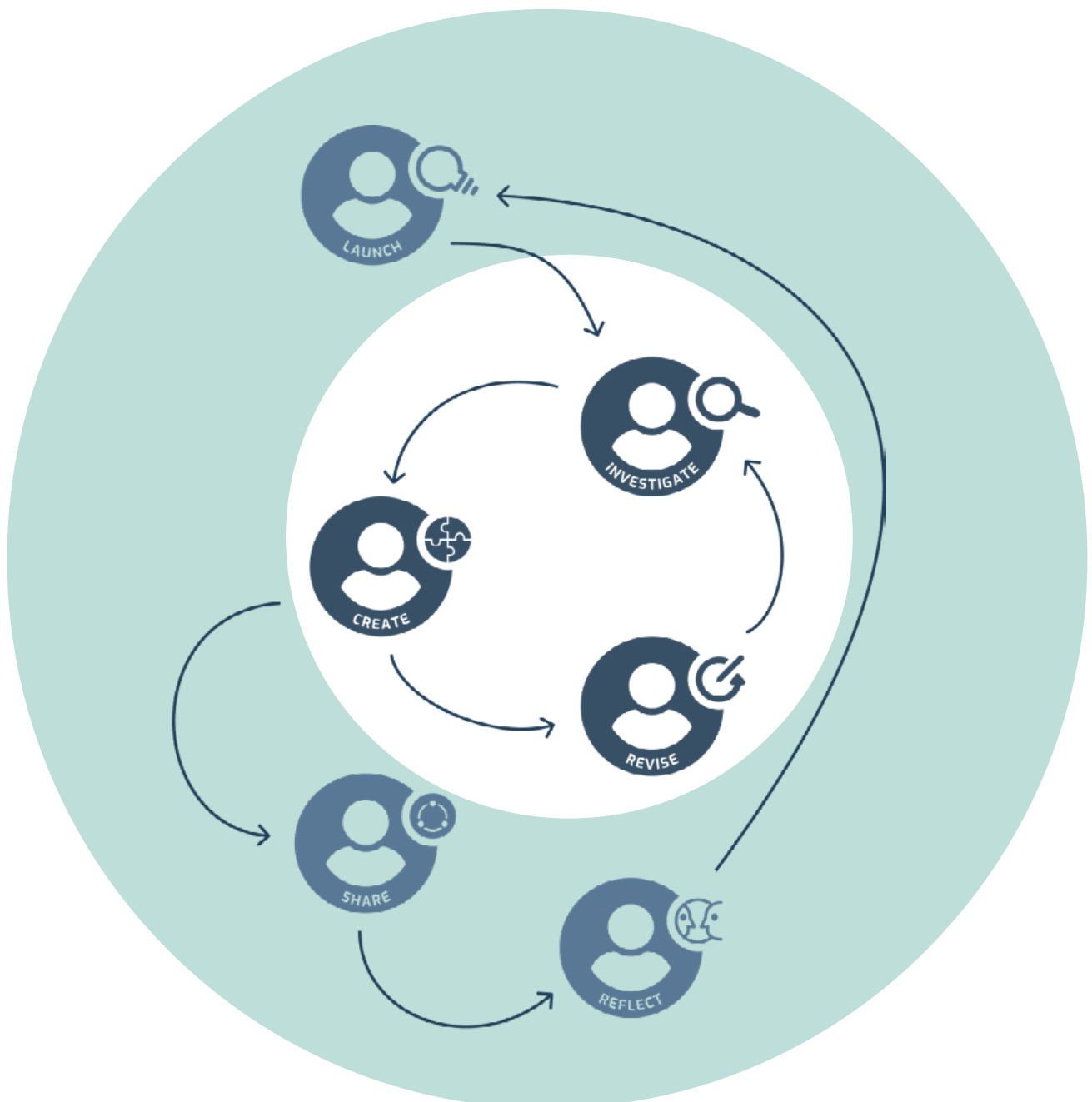
Als startpunt kan je de interesses van je leerlingen, de lokale context en de historische achtergrondinformatie gebruiken, die ingaat op verschillende groepen mensen die vervolgd werden door de nazi's. Kijk hiervoor ook naar wat voor projecten onze teams hebben ondernomen. Zo werkten de leerlingen van [Team België](#) aan hun eigen lokale geschiedenisproject [Bringing Voices Alive and Becoming One](#). Ze onderzochten de concepten opstanders en bystanders ('opstanders en omstanders') en doken in de archieven om de persoonlijke verhalen van bovenal Joodse slachtoffers te vertellen. Ze gaven deze individuen een stem en hielden de herinnering levend door samen een website te bouwen. De leerlingen in [Slowakije](#) verkenden Joodse erfgoedlocaties en gedenktekens in Bratislava en Trebišov, terwijl de [Deense](#) leerlingen podcasts

maakten over de Deense geschiedenis van het nationaalsocialisme en recentere voorbeelden van sociale uitsluiting, zoals die van vluchtelingen en immigranten. De leerlingen uit [Bosnië en Herzegovina](#) en [Spanje](#) organiseerden een tentoonstelling.

De Spaanse leerlingen gingen in op het nationaalsocialisme en de ervaringen van slachtoffers om huidige voorbeelden van racisme, discriminatie en andere vormen van sociale uitsluiting te analyseren. De leerlingen in Bosnië en Herzegovina maakten een reizende tentoonstelling over de slachtoffers van het Ustaša-regime. Neem de tijd om projecten goed door te nemen en meer te weten te komen over de betreffende lokale geschiedenissen. Op basis hiervan kun je diverse hulpmiddelen en activiteiten inzetten, zodat jij en je leerlingen je geheel eigen project kunnen opzetten. Maak een keuze uit deze opties en kijk wat er bij jullie past!

HET LEERTRAJECT

Je kunt het Leertraject van leerlingen gebruiken als referentiepunt voor het coachen van je leerlingen tijdens de verschillende fases van hun lokale geschiedenisproject. Dit is een methode met voldoende herhaling, wat kan helpen om je lessen voor dit project vorm te geven en inspiratie op te doen. De fases kunnen met elkaar overlappen. Na elke stap in het proces is er tijd voor reflectie. We bevelen dan ook aan om na elke fase hiervoor wat tijd in te plannen. Vergeet niet dat je niet strikt het vermelde leertraject hoeft te volgen voor een geslaagd lokaal geschiedenisproject. Sommige van onze teamleden hebben hun eigen versie hiervan gemaakt. Dat zou jij ook kunnen doen!

BOUWSTENEN VAN EEN LOKAAL GESCHIEDENIS- PROJECT

Beginnen (Launch)

Vorbereiding en planning

Er is veel vrijheid bij lokale geschiedenisprojecten. De meeste activiteiten zullen afhangen van de lokale context en de interesses van je leerlingen. We raden je echter wel ten eerste aan om al vóór de presentatie van het project aan de leerlingen mogelijke locaties en bronnen in kaart te brengen, waar de leerlingen dan uit kunnen kiezen. Een aantal stappen om te overwegen:

1. Teamwork met collega's

Leren op locatie daagt leerlingen uit om creatief te werk te gaan! Misschien wil je wel voor een interdisciplinaire aanpak gaan en de samenwerking opzoeken met collega's uit andere vakgebieden, zoals taal, literatuur, maatschappijleer en beeldende vorming. Zoek het contact met je collega's en kijk wat mogelijk is.

2. Projecttijdlijnen in kaart brengen

De tijdlijn van het project hangt natuurlijk af van het schoolrooster. Sommige scholen zouden het project op kunnen nemen in de reguliere geschiedenislessen en kunnen het werk over meerdere weken spreiden. Dat is misschien niet altijd mogelijk, maar we raden aan om ten minste één week volledig aan het project te wijden.

3. (Hulp)bronnen

De leerlingen bepalen zelf waar ze onderzoek naar willen doen. De lokale geschiedenis kan echter al een kader daarvoor bieden. Misschien is het bijvoorbeeld zo dat in jullie lokale gemeenschap de meeste slachtoffers Joods waren. Als er al een duidelijk historisch kader bestaat, wordt het gemakkelijk voor jullie (en de leerlingen) om aan bronnenonderzoek te doen. Je kunt van tevoren al wat bronnen verzamelen als voorbeeld om je leerlingen op weg te helpen. Neem hiervoor contact op met collega's, plaatselijke universiteiten, onderzoekscentra, musea of archieven. Meestal hebben zij wel materiaal dat je kunt gebruiken.

4. Op zoek naar locaties

Bij dit project besteden je leerlingen de meeste tijd buiten het klaslokaal! Begin door de verschillende locaties in kaart te brengen die ze zouden kunnen bezoeken: gedenktekens, musea, gemeenschapscentra, enz. Neem zo snel mogelijk contact met ze op, zodat je ver van tevoren een bezoek kan inplannen en kan bespreken wat voor activiteiten ze kunnen aanbieden (bijv. een rondleiding, workshops, enz.).

Begin van het project

Bij aanvang van Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? draait het allemaal om je leerlingen te motiveren en ze aan te moedigen om in de lokale

geschiedenis te duiken en een diepe band met de gemeenschap te vormen. Je kunt dit project opnemen in je reguliere geschiedenislessen. Andere opties zijn het pitchen van dit project als los keuzevak, of als onderdeel van een projectweek waar leerlingen aan deel kunnen nemen. Het is in deze fase vooral heel belangrijk dat je leerlingen geïnteresseerd raken. Er zijn verschillende manieren om je leerlingen ertoe te bewegen persoonlijk betrokken te raken bij het onderwerp en ze te motiveren om er dieper in te duiken. Wat werkt en wat niet werkt, hangt natuurlijk ook af van de omgeving en de nationale cultuur. Vraag je leerlingen wat zij te weten willen komen over het onderwerp. Waar zijn ze nieuwsgierig naar? Wat voor vaardigheden willen ze aanleren of beter in worden? Bespreek de volgende vragen met je leerlingen:

- Waar willen jullie meer over te weten komen?
- Hoe willen jullie leren?
- Hoe ziet het ideale leerproces er voor jullie uit?
- Hoe willen jullie samenwerken met je klasgenoten (in teams of in duo's)?
- Hoe kunnen jullie meer te weten komen over de zaken die je wilt weten?

Je kunt in deze fase al voorbeelden aanreiken van wat je leerlingen kunnen maken. Geef ze een paar opties om uit te kiezen. Laat ze zelf de mogelijkheden verkennen!

De leerlingen krijgen elke stap van het project een aantal vragen ter reflectie aangeboden. Je vindt deze onder [Een eigen lokaal geschiedenisproject opzetten](#)

De leerlingen kunnen zelfstandig nadenken over deze vragen (bijv. aan de hand van een leerdossier), in duo's of in teams. Je kunt er ook voor kiezen om na elke stap klassikale besprekingsessies te houden.

Hulpmiddelen en activiteiten

- Ruwe tijdlijn van het project
- Inplannen van bezoeken, zodat het leerproces vooral buiten de klas plaatsvindt
- Contact opnemen met archieven, onderzoekers, musea en buurtcentra voor bronnen
- Know, Want to Know, Learned (KWL)-werkblad
- Mindmap
- Motivatiebrief voor deelname aan het project
- Groepsreflectie met leerlingen over de leerdoelen
- Leerdossier voor leerlingen

Ter inspiratie

[Team België](#)

[Team Bosnië en Herzegovina](#)

[Team Denemarken](#)

[Team Slowakije](#)

[Team Spanje](#)

Onderzoeken (Investigate)

Nu is het moment aangebroken waarop je leerlingen op onderzoek uitgaan! Om ze voor te bereiden op het onderzoek, kan je ze meer achtergrondinformatie geven. Gebruik hiervoor de [informatiebladen](#), en dan vooral [De geschiedenis van het nationaalsocialisme](#), [Wie waren de slachtoffers?](#), [Wie waren de daders en de omstanders](#) en [Collaborateurs van de nationaalsocialisten](#). Je kunt ook de [kaart](#) en de [tijdlijn](#) gebruiken voor een breder Europees historisch kader. Hierop voortbordurend kun je je leerlingen vragen om een tijdlijn van lokale historische gebeurtenissen te maken.

Met de grote verscheidenheid aan slachtoffergroepen die in deze toolkit aan bod komen, kunnen je leerlingen altijd een groep uitkiezen waar ze specifiek interesse in hebben, ook met het oog op de lokale context. Probeer je leerlingen niet slachtoffergroepen aan te wijzen waarvan je vermoedt dat er interesse voor zou bestaan vanwege een vergelijkbare achtergrond of mogelijke affiniteit. Ze kunnen bijvoorbeeld ook kiezen om slachtoffers van [Joodse](#) of [Afrikaanse afkomst](#) te onderzoeken [politieke tegenstanders](#), [Slavische volkeren](#), of slachtoffers van [dwangarbeid](#).

Om inzicht te krijgen in de complexiteit van de groepen en de manieren waarop ze zich tot elkaar verhouden, kunnen ze ook het gedeelte [Raakvlakken tussen slachtoffergroepen](#) raadplegen. Hier kan je een kader schetsen door je leerlingen voorbeelden te geven van mogelijke onderzoeksvragen. Ook kan je een tijdlijn

voorstellen.

Afhankelijk van hun keuze koppel je de leerlingen vervolgens aan een deskundige die zijn of haar kennis en ervaringen kan delen. Zo'n deskundige kan bijvoorbeeld een academisch onderzoeker zijn, een overlevende, een archivaris of een journalist. Stel je leerlingen voor om een [interview](#) met hem of haar af te nemen.

De deskundige kan jou en je leerlingen ook helpen in de zoektocht naar aanvullende informatie en primaire bronnen. Zodra je leerlingen een idee hebben van hoe ze hun werk willen indelen, een tijdsplanning hebben gemaakt en het type onderzoeksvragen hebben bepaald, kunnen ze eropuit gaan en verder in de materie duiken!

Het kan heel lastig zijn om bronnen te vinden. Neem gerust contact op met lokale deskundigen om je te helpen met het bronnenonderzoek. Je collega's kennen mogelijk lokale deskundigen of instanties die de nodige middelen hebben waarmee je leerlingen aan de slag kunnen met hun eigen onderzoek.

Net als bij alle andere stappen, moet je de leerlingen de tijd geven om hun bevindingen te overdenken. Sommige van de verhalen waar ze op stuiten, kunnen een emotionele reactie opwekken. Geef voldoende ruimte voor de verwerking van zulke verhalen en reflectie op de aanvankelijke onderzoeksvragen. Moedig je leerlingen ook aan om na te denken over de manier waarop ze de gevonden informatie willen delen. Wat voor verhaal willen ze met de gemeenschap delen?

Ter inspiratie

[Team België](#)

[Team Bosnië en Herzegovina](#)

[Team Denemarken](#)

[Team Slowakije](#)

[Team Spanje](#)

Hulpmiddelen en activiteiten

- Informatiebladen over [De geschiedenis van het nationaalsocialisme](#), [Wie waren de slachtoffers? Wie waren de daders en omstanders](#) en [Collaborateurs van de nationaalsocialisten](#)
- [Informatiebladen](#) over de verschillende groepen mensen die door de nazi's vervolgd werden
- Informatieblad over de [Raakvlakken tussen slachtoffergroepen](#)
- [Secundaire bronnen - hulpbronnen](#): kies films, boeken, graphic novels, gedichten, enz. uit.
- Primaire bronnen (foto's, getuigenissen, dagboek aantekeningen)
- [Analyseren van afbeeldingen](#)
- [Afnemen van een interview](#)
- Werkblad 'Driehoek van haat'
- [Tien stappen naar genocide](#)
- Zoek contact met lokale informatiebronnen, zoals archieven, bibliotheken en musea
- Bepaal een onderzoeksthema en -vragen
- Reflecteren

Maken (Create)

Wanneer ze klaar zijn met het onderzoek, begint de volgende fase van het leertraject van de leerlingen. Hierin gaan ze op zoek naar een manier om hun bevindingen te delen met het bredere publiek. Onder het kopje Beginnen heb je al een aantal opties besproken met je leerlingen. Nu is het aan hen om te kiezen wat ze willen maken. Of dat nu een podcast is, een tentoonstelling of een website (zoals onze teams deden), het belangrijkste aspect van deze fase (en alle andere fases) is dat je je leerlingen de kans geeft om zelf iets te creëren. Het eindresultaat mag misschien te wensen overlaten, maar dat is niet erg. Als coach bied je ondersteuning waar het nodig is. Misschien hebben ze je hulp nodig om materialen af te drukken, een video op te nemen of komen ze aankloppen om een andere reden. Dit proces hoeft niet altijd even vlot te verlopen, en dat is ook helemaal niet erg.

Wat de leerlingen zoal kunnen maken

- Tentoonstelling
- Podcast
- Website
- Interactieve kaart - storymap
- Documentaire
- Toneelstuk
- Graphic novel
- Kunstwerk

Ter inspiratie

[Team België](#)

[Team Bosnië en Herzegovina](#)

[Team Denemarken](#)

[Team Slowakije](#)

[Team Spanje](#)

Aanpassen (Revise)

Onthoud dat er binnen het leertraject ruimte moet zijn om terug te kijken! Dit betekent dat de leerlingen na elke stap de kans moeten krijgen om te reflecteren op wat ze net geleerd hebben. Zo kunnen de leerlingen een stapje terug doen, het grotere geheel zien, nadenken over hun onderzoeksbevindingen en kijken hoe ze dat gaan vertalen naar een eindproduct. Ze kunnen terugkeren naar de leerdoelen en onderzoeksvragen om ze verder aan te scherpen. Je kan reflectiesessies klassikaal doen, in groepjes of zelfs individueel. Vraag je leerlingen om na te denken over hun leertraject aan de hand van dit soort vragen:

- Ben ik te weten gekomen wat ik wilde weten?
- Heb ik mijn onderzoeksvragen beantwoord?
- Heb ik genoeg informatie om door te gaan met het maken en delen van het project?
- Ontbreekt er nog informatie?
- Hoe tevreden ben ik over het werk dat ik met mijn klasgenoten heb verricht?
- Hoe tevreden ben ik over het teamwork?
- Is er iets dat ik zou willen verbeteren?

Afhankelijk van hun antwoorden kunnen de leerlingen teruggaan naar eerdere fases, waar nodig meer onderzoek doen, of hun focus verleggen en de onderzoeksvraag aanpassen. Mogelijk willen ze ook hun

eigen rol binnen het project en het projectteam heroverwegen, of een ander eindproduct maken. Je kunt je leerlingen voorstellen om een dossier bij te houden van hun eigen leertraject, of een dagboek waarin ze hun eigen voortgang noteren. Nogmaals: dit is een vrij proces, een ontdekkingstraject dat niet altijd even vlot hoeft te lopen, en het is niet erg als het eens misgaat. Houd er rekening mee dat het doorvoeren van aanpassingen tijd vereist en een continu proces is.

Hulpmiddelen en activiteiten

- Klassikale reflectiesessie
- Reflectiesessie in groepjes
- Leerdossier
- KWL-werkblad

Ter inspiratie

[Team België](#)

[Team Bosnië en Herzegovina](#)

[Team Denemarken](#)

[Team Slowakije](#)

[Team Spanje](#)

Delen (Share)

Als het eindproduct eenmaal af is, is het tijd om dit met het bredere publiek te delen! De leerlingen delen hun projecten voornamelijk met de gemeenschap om voor een zo groot mogelijke maatschappelijke impact te zorgen. Je moedigt je leerlingen aan om binnen hun gemeenschap een actieve rol op zich te nemen, om bij te dragen aan de eigen lokale geschiedenis en lokale herinneringscultuur. Een voorbeeld hiervan is het opzetten van een website met daarop de persoonlijke geschiedenissen van slachtoffers. Andere voorbeelden zijn het presenteren van het eindproduct aan jongere of oudere leerlingen, of het houden van een tentoonstelling bij een buurtcentrum of de plaatselijke bibliotheek. Het is aan jou om de mogelijkheden te verkennen! Nodig zoveel mogelijk mensen uit: leerlingen, docenten, ouders, familie, vrienden en buurtgenoten. Je leerlingen hebben immers keihard gewerkt en hun inspanning verdient erkenning!

Hulpmiddelen en activiteiten

- Openingsevenement voor een tentoonstelling op school
- Reizende tentoonstelling op diverse locaties, zoals buurtcentra, musea en bibliotheken
- Leren van elkaar: de bevindingen presenteren aan medeleerlingen, workshops organiseren
- Openingsevenement voor een website
- Uitbrengen van podcasts

Ter inspiratie

[Team België](#)

[Team Bosnië en Herzegovina](#)

[Team Denemarken](#)

[Team Slowakije](#)

[Team Spanje](#)

Reflecteren (Reflect)

Na afloop van het project is het tijd voor reflectie! Je kan vergelijkbare reflecterende vragen stellen als die je eerder hebt gesteld om de leerlingen te begeleiden bij het project. Ditmaal vraag je je leerlingen om na te denken over het gehele leertraject en te kijken hoe dat zich verhoudt tot de oorspronkelijke leerdoelen die je samen met je leerlingen bij de start hebt opgesteld. Geef je leerlingen (en jezelf) de tijd om hierover na te denken en neem de volgende punten in ogenschouw:

- Wat heb ik opgestoken van het project?
- Wat voor vaardigheden heb ik ontwikkeld?
- In hoeverre is mijn onderzoek betekenisvol?
- Heb ik iets nieuws geleerd over dit onderwerp of de gemeenschap?
- Is er iets dat ik nu anders zou doen of anders had willen doen?

Hulpmiddelen en activiteiten

- Klassikale reflectiesessie
- KWL-werkblad

Ter inspiratie

[Team België](#)

[Team Bosnië en Herzegovina](#)

[Team Denemarken](#)

[Team Slowakije](#)

[Team Spanje](#)

EEN EIGEN LOKAAL

GESCHIEDENISPROJECT OPZETTEN

Jullie staan op het punt om te beginnen aan jullie eigen lokale geschiedenisproject, met als hoofdthema Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? Tijdens dit project zullen jullie de verhalen en persoonlijke geschiedenissen van de slachtoffers van het nationaalsocialisme binnen jullie eigen gemeenschap ontdekken. Dit onderwerp is mogelijk al aan bod gekomen tijdens de reguliere geschiedenislessen. Misschien is dit de eerste keer dat jullie van dit onderwerp horen. Hoe dan ook, de geschiedenis van het nationaalsocialisme en de geschiedenis van de slachtoffers, is ingewikkeld. Het kan de nodige emoties oproepen om te proberen achterhalen hoe en waarom een ideologie doelbewust en met veel geweld verschillende groepen mensen wilde uitroeien. Ook de manier waarop gemeenschappen hierdoor zijn getroffen en het feit dat sporen uit het verleden nog altijd zichtbaar en tastbaar zijn in onze huidige maatschappij, kan emoties oproepen. In dit project stappen jullie in de schoenen van historici, duiken jullie in de geschiedenissen van slachtoffers uit jullie eigen omgeving, en ontdekken jullie verschillende plekken. Sommige van de verhalen die jullie tegen zullen komen, zijn al bekend. Andere zijn misschien minder bekend, of zelfs geheel onbekend. Het is aan jullie om deze geschiedenissen boven tafel te krijgen en ze te delen met je klasgenoten, docenten en vrienden. Uiteindelijk zullen jullie je bevindingen ook met de gemeenschap delen.

Er zijn vijf groepen leerlingen uit heel Europa die hun lokale geschiedenisprojecten al achter de rug hebben. Ze hebben de geschiedenis van het nationaalsocialisme ontdekt, verschillende gedenkplekken bezocht en nagedacht over hedendaagse voorbeelden van racisme, discriminatie en andere vormen van maatschappelijke uitsluiting. Ontdek

wat jullie medeleerlingen in België, Bosnië en Herzegovina, Denemarken, Slowakije en Spanje hebben ondernomen, en laat je inspireren door hun creativiteit.

Om structuur aan te brengen in jullie project, kunnen jullie het leertraject opdelen in verschillende fases:

Beginnen: In de klas denken jullie na over wat jullie te weten willen komen over het onderwerp en kijken jullie wat voor vaardigheden je wilt verbeteren.

Onderzoeken: Tijd voor onderzoek! Jullie kiezen een groep slachtoffers uit waarvan jullie meer willen weten, stellen onderzoeksvragen op, zoeken en bestuderen bronnen, en bezoeken verschillende plekken die verband houden met jullie lokale geschiedenisproject.

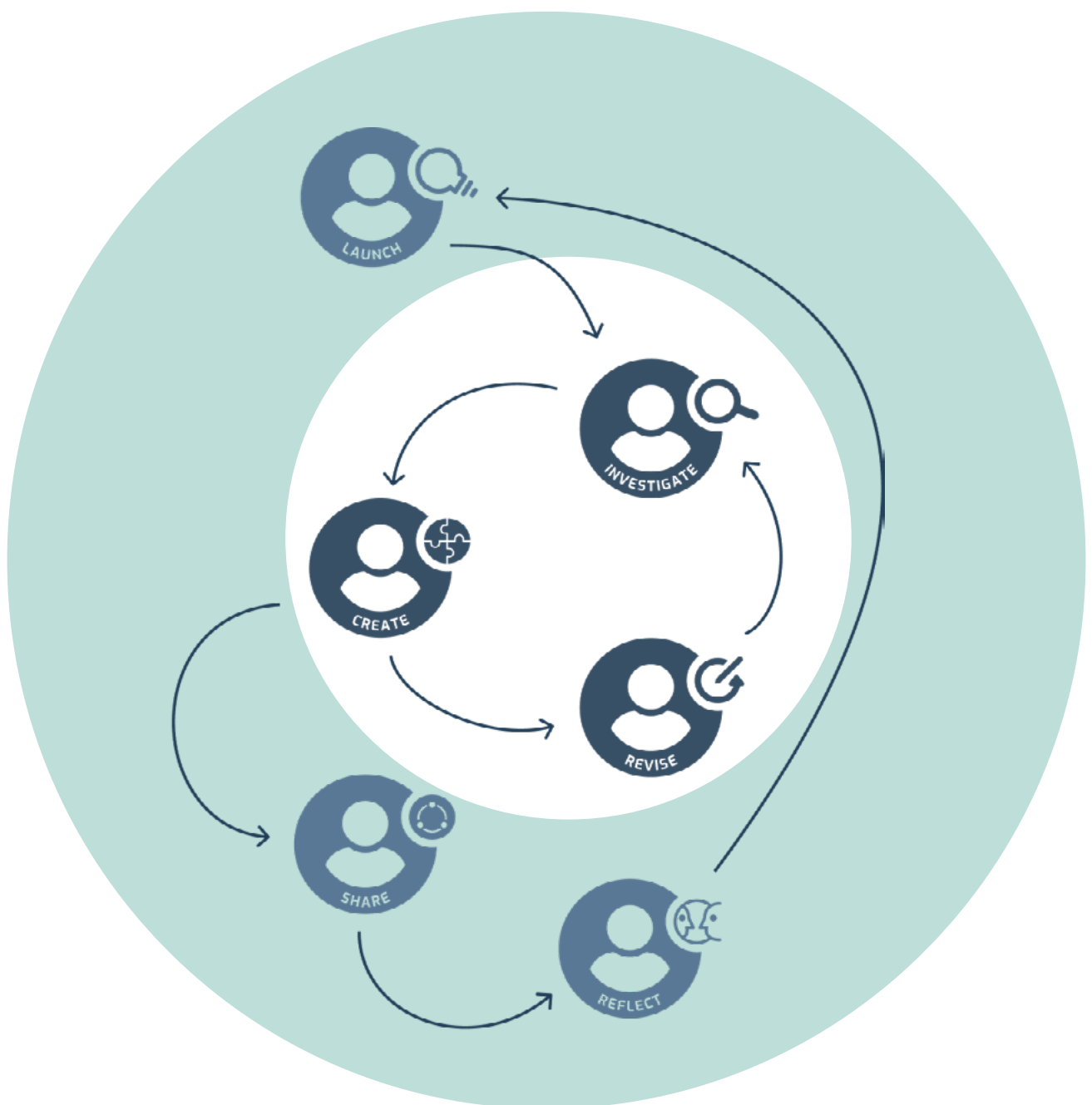
Maken: Klaar met het onderzoek? Tijd om iets te creëren! Jullie gaan je onderzoeksbevindingen omzetten in een eindproduct.

Aanpassen: Jullie nemen de tijd om samen te reflecteren over het leertraject tot nu toe. Tijdens deze fase willen jullie misschien meer onderzoek doen, of het eindproduct aanpassen. Vergeet niet dat reflectie bij elke stap belangrijk is. Na elke stap zijn er dan ook vragen die stof tot nadenken geven en die jullie in groepjes of individueel kunnen beantwoorden.

Delen: Jullie gaan je werk en eindproduct aan het bredere publiek presenteren om voor een zo groot mogelijke maatschappelijke impact op jullie gemeenschap te zorgen.

Reflecteren: Tijd om terug te kijken op het hele leertraject en een blik te werpen op de leerdoelen die jullie in het begin hebben bedacht.

JOUW LEERTRAJECT

Bekijk hier hoe de Deense leerlingen met hun project begonnen zijn!

Beginnen (Launch)

Of dit project nou deel uitmaakt van de reguliere geschiedenislessen, als keuzevak of in het kader van een speciale projectweek wordt gegeven, het begint allemaal met het nadenken over de hoofdvraag Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten? Samen met je klasgenoten gaan jullie brainstormen over wat jullie al weten van dit onderwerp, en waar jullie meer van willen weten. Ga na wat jullie interessant vinden en waar jullie nieuwsgierig naar zijn. Wat weten jullie over de geschiedenis van slachtoffers binnen jullie gemeenschap? Mogelijk zijn er ook bepaalde vaardigheden waar jullie beter in willen worden, specifieke locaties die jullie willen bezoeken, of mensen uit de gemeenschap waar jullie mee willen praten. Wat willen jullie te weten komen? Jullie staan aan het roer van je eigen leertraject en kiezen zelf wat jullie willen leren, hoe jullie willen leren en wat jullie willen maken. De docent is er om, waar nodig, begeleiding te geven en jullie te helpen met de voorbereiding van het project. Dit traject hoeft niet altijd even vlot te verlopen, en jullie zullen de meeste tijd buiten het klaslokaal besteden. Voor nu weten jullie misschien nog niet precies wat jullie gaan doen, maar dat is geen enkel probleem!

TIP: Om je leertraject bij te houden, kun je een leerdossier opstellen. Dit kan een mindmap zijn, een dagboek of gewoon puntsgewijze aantekeningen. De docenten kunnen jullie nog andere voorbeelden geven.

Hulpmiddelen

- Know, Want to Know, Learned (KWL)-werkblad (vraag jullie docent hiernaar)
- Groepsbespreking over de leerdoelen
- Opstellen van een leerdossier (vraag jullie docent om begeleiding)

Stof tot nadenken

- Wat weet ik al over de slachtoffers van het nationaalsocialisme?
- Wat wil ik te weten komen over de slachtoffers van het nationaalsocialisme binnen mijn gemeenschap?
- Wat voor vaardigheden wil ik ontwikkelen?
- Hoe ga ik samenwerken met mijn klasgenoten (in teams of in duo's)?
- Wat kan ik maken?

Ter inspiratie

- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#) Team België
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#) Team Bosnië en Herzegovina
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#) Team Denemarken
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#) Team Slowakije
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#) Team Spanje

Onderzoeken (Investigate)

Jullie docent heeft een algemene inleiding gegeven voor het project, de tijdlijn en de algemene doelen. Het is nu tijd om in de onderzoekfase van jullie lokale geschiedenisproject te duiken. Tijd voor onderzoek! Ter voorbereiding op het onderzoek, kunnen jullie de informatiebladen [De geschiedenis van het nationaalsocialisme](#), [Wie waren de daders en omstanders?](#) [Wie waren de slachtoffers?](#) en [De collaborateurs van de nationaalsocialisten](#) doornemen. Deze informatiebladen bevatten historische achtergrondinformatie over het nationaalsocialisme en de slachtoffers. Als historici willen jullie inzicht krijgen in de kennis die er al is en de hiaten die nog kunnen worden onderzocht. Mogelijk komen de [tijdlijn](#) en [kaart](#), hierbij van pas. Jullie kunnen ook je eigen tijdlijn van gebeurtenissen maken over de lokale WOII-geschiedenis. Vervolgens kunnen jullie op basis van jullie eigen interesses en de lokale context een groep mensen uitkiezen waar jullie meer over te weten willen komen. Deze [informatiebladen](#) bevatten historische informatie over de slachtoffers van het nationaalsocialisme, en de [Raakvlakken tussen slachtoffergroepen](#). Zorg dat jullie onderzoeksvragen opstellen: wat willen jullie precies te weten komen over de slachtoffers die jullie gaan bestuderen? Jullie kunnen aan de slag gaan met verschillende bronnen om meer kennis te vergaren: denk aan boeken, films en podcasts, maar ook aan het [interviewen van een deskundige](#), en het raadplegen van [aanvullende bronnen](#).

Er is een schat aan informatie beschikbaar bij de verschillende locaties die jullie gaan bezoeken, zoals musea, gedenktekens, archieven en buurtcentra. Praat met gidsen, onderzoek voorwerpen die jullie tegenkomen en ontdek de omgeving.

Nu hebben jullie de informatie verzameld. Wat is de volgende stap? Nu gaan jullie terug naar de onderzoeksvragen. Kunnen jullie de vragen beantwoorden met de verzamelde informatie? Neem de tijd om hierover na te denken en de ontdekte verhalen te verwerken. Ter voorbereiding op de volgende fase kunnen jullie al gaan nadenken over het indelen van de informatie. Wat voor verhaal willen jullie met de gemeenschap delen?

Hulpmiddelen

- [Kaart](#)
- [Tijdlijn](#)
- [De geschiedenis van het nationaalsocialisme](#)
- [Wie waren de daders en omstanders?](#)
- [Wie waren de slachtoffers?](#)
- [Raakvlakken tussen de slachtoffergroepen](#)
- [De collaborateurs van de nationaalsocialisten](#)
- [Informatiebladen](#)
- [Afnemen van een interview](#)
- [Afbeeldingen analyseren](#)

Stof tot nadenken

- Hoe ga ik mijn onderzoek opzetten?
- Wat zijn mijn onderzoeksvragen?
- Hoe kom ik aan bronnen?
- Wat ga ik met die bronnen doen?
- Wat wil ik opsteken van de locatiebezoeken?

Ter inspiratie

- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team België
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Bosnië en Herzegovina
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Denemarken
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Slowakije
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Spanje

Bekijk hier hoe de leerlingen uit België hun onderwerp hebben gekozen.

Maken (Create)

Zodra jullie je onderzoek hebben afgerond, is het tijd om iets te maken! Misschien hebben jullie al een goed beeld hoe jullie je bevindingen willen presenteren. Zo niet, dan kunnen jullie altijd nog eens naar het werk van jullie collega's uit andere delen van Europa kijken. Jullie docent kan ook een aantal voorbeelden uitlichten om uit te kiezen. Zorg dat jullie het werk van tevoren inplannen en nadenken over wat voor materiaal en hulpmiddelen jullie nodig hebben en wat beschikbaar is. Er zijn veel verschillende eindproducten die jullie samen kunnen maken en waarmee jullie de bevindingen van het onderzoek kunnen presenteren en de persoonlijke verhalen van de bestudeerde slachtoffers kunnen vertellen. Denk na over hoe en waar jullie de informatie willen presenteren, en wie het publiek wordt. Deze overwegingen helpen jullie bij het delen van het eindproduct.

Hulpmiddelen

- Tentoonstelling
- Podcast
- [Website](#)
- [Interactieve kaart](#)
- Documentaire
- Toneelstuk
- Graphic novel
- Kunstwerk
-

Stof tot nadenken

- Hoe wil ik mijn bevindingen presenteren?
- Wat moet ik doen om mijn eindproduct te maken?
- Hoe ga ik het werk inplannen?

Ter inspiratie

- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team België
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Bosnië en Herzegovina
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Denemarken
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Slowakije
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Spanje

Aanpassen (Revise)

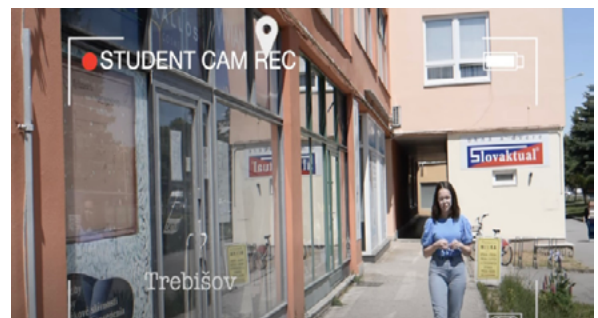
Tijdens iedere fase van het lokale geschiedenisproject is er ruimte voor reflectie. Tijdens deze fase draait het erom of jullie tevreden zijn over het verrichte onderzoek en het gemaakte eindproduct. Misschien vinden jullie dat je meer informatie nodig hebt voor het eindproduct. Dat is niet erg! Doe gerust een stapje terug in het traject en ga verder op onderzoek uit, tot jullie het idee hebben dat je genoeg materiaal hebt om het weer op te pakken. Het kan ook zijn dat jullie nieuwe informatie hebben ontdekt, waardoor jullie nieuwsgierig zijn geworden naar een ander(e) onderwerp of slachtoffergroep. Ook dat mag gerust! Als jullie de capaciteit daarvoor hebben en het past in het tijdschema, kunnen jullie verder op onderzoek uitgaan.

Stof tot nadenken

- Heb ik mijn onderzoeksvragen beantwoord?
- Heb ik genoeg informatie om te beginnen met het maken van het eindproduct?
- Is er nog iets anders dat ik verder wil onderzoeken?

Ter inspiratie

- [Uitleg & lokale geschiedenisproject Team België](#)
- [Uitleg & lokale geschiedenisproject Team Bosnië en Herzegovina](#)
- [Uitleg & lokale geschiedenisproject Team Denemarken](#)
- [Uitleg & lokale geschiedenisproject Team Slowakije](#)
- [Uitleg & lokale geschiedenisproject Team Spanje](#)

Bekijk hier hoe de leerlingen uit Slowakije terugkijken op hun project!

Delen (Share)

Jij en je klasgenoten hebben ontzettend hard gewerkt aan jullie lokale geschiedenisproject! De eindstreep is in zicht. Jullie hebben een geweldig eindproduct gemaakt dat jullie nu met het bredere publiek gaan delen. Dit is jullie kans om contact te leggen met de lokale gemeenschap, jullie bevindingen te delen en samen te reflecteren over de verhalen van de slachtoffers van het nationaalsocialisme uit jullie omgeving. Met jullie onderzoek en eindproduct geven jullie de verhalen van slachtoffers op betekenisvolle wijze een stem. Jullie dragen zo bij aan de lokale geschiedenis en maken impact binnen de gemeenschap. Nodig het publiek uit om samen in de verhalen uit het verleden te duiken. Denk samen na over hoe racisme, discriminatie en uitsluiting vandaag kunnen worden aangepakt, en in de toekomst kunnen worden voorkomen. Vanuit praktisch opzicht moeten jullie kijken wat er zoal ter voorbereiding moet worden geregeld. Dit hangt af van jullie project. Werken jullie aan een reeks podcasts, bedenk dan hoe jullie die willen lanceren. Maken jullie een tentoonstelling, ga dan op zoek naar locaties die hier ruimte voor hebben. Zorg dat jullie dit van tevoren plannen en vraag de docent om begeleiding.

Stof tot nadenken

- Wie is mijn publiek?
- Hoe kan ik mijn publiek bereiken?
- Wat is de hoofdboodschap die ik wil overbrengen?
- Hoe bereik ik de gemeenschap?

Ter inspiratie

- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team België
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Bosnië en Herzegovina
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Denemarken
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Slowakije
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Spanje

Reflecteren (Reflect)

Hoewel er bij iedere fase ruimte is geweest voor reflectie, is het belangrijk om het project af te sluiten met een grotere reflectiesessie. Dit kunnen jullie op verschillende manieren doen: individueel, in groepjes of zelfs klassikaal. Mogelijk heeft jullie docent ook nog voorstellen. Tijdens deze stap krijgen jullie de kans om terug te kijken op het leertraject en de leerdoelen die jullie in het begin hebben bedacht. Om de gedachten te structureren, zijn er enkele richtinggevende vragen. Er zijn namelijk verschillende zaken om over na te denken: jullie leerdoelen, de opgedane kennis, de samenwerking met de klasgenoten, en het eindproduct dat jullie samen hebben gemaakt. Wat sprong er voor jullie uit? Wat hadden jullie nu anders gedaan?

Stof tot nadenken

- In hoeverre heb ik mijn leerdoelen bereikt?
- Wat voor vaardigheden heb ik geleerd?
- Wat was het meest betekenisvolle onderdeel van het project?
- Wat was echt een uitdaging?
- Wat zou ik de volgende keer anders doen?

Ter inspiratie

- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team België
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Bosnië en Herzegovina
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Denemarken
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Slowakije
- [Uitleg](#) & [lokale geschiedenisproject](#)
Team Spanje

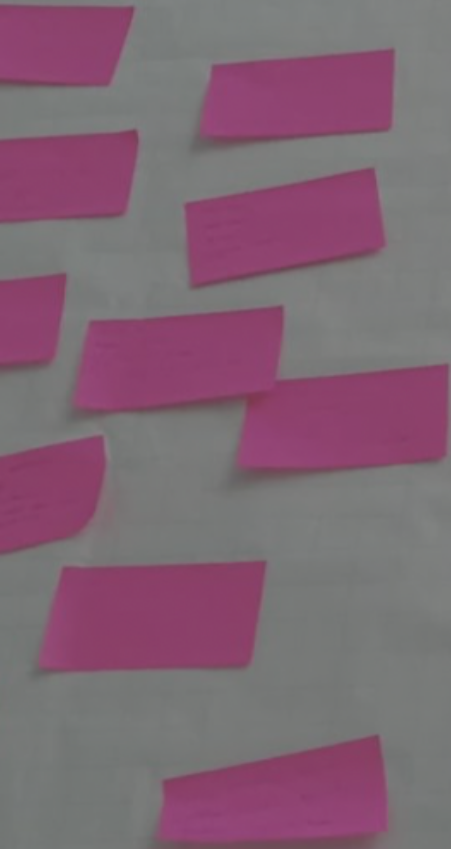

Bekijk hier hoe de Spaanse leerlingen op hun project reflecteren!

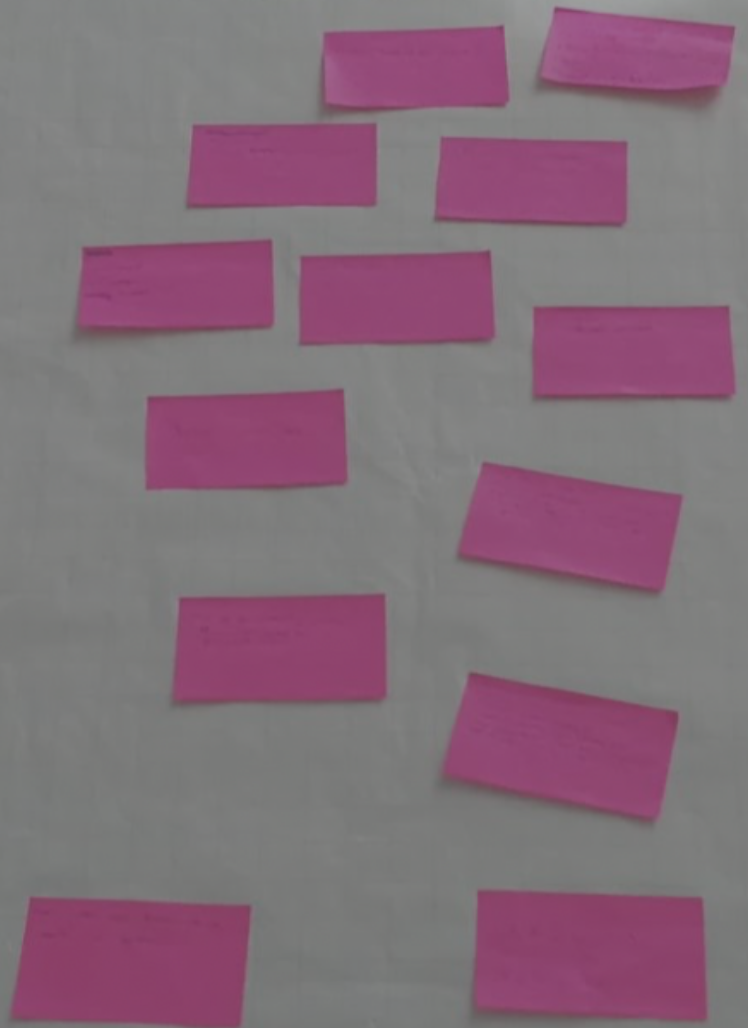
LOKALE GESCHIEDENIS- PROJECTEN

WAT WIL JE VERANDEREN?

WAT WIL JE VRAGEN?

TEAM BELGIË

Bringing Voices Alive and Becoming One

Leerlingen van het LAB Gedreven Onderwijs in Puurs-Sint-Amands (België) hebben acht weken lang de persoonlijke verhalen van Joodse slachtoffers, Roma-slachtoffers en (verborgen) kinderen opgetekend. Ze hebben zich daarbij gefocust op het idee van de 'bystander' (de 'omstander'), 'opstander' (de 'opstander') en 'gewone helden'. Hoe word je een 'opstander'? De leerlingen hebben samen een website gemaakt om hun onderzoeksbevindingen te delen: [Bringing Voices Alive and Becoming One](#). Ze hebben daarbij hulp gekregen van hun docente Ann-Katrien de Clippele en van Isabelle Diependaele, coördinator educatieve samenwerking bij [Kazerne Dossin, een memoriaal, museum en onderzoekscentrum in Mechelen](#).

Duur van het project: Acht weken

Leerdoelen

- Kennisverzamelen over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en het nationaalsocialisme
- Ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden en het vermogen om primaire bronnen te raadplegen over de slachtoffers van het nationaalsocialisme
- van bewustwording en kritisch denken stimuleren
- Herkennen van de mechanismes zoals

haatspraak, , racisme, discriminatie en uitsluiting

- Meer te weten komen over het idee van de 'opstander/actieve omstander' die in verzet komt tegen hedendaagse mechanismes en voorbeelden van uitsluiting

Activiteiten

Het lokale geschiedenisproject begon met een algemene introductie van Wie waren de slachtoffers van het nationaalsocialisme? en de bijpassende leerdoelen. Daarnaast is er een tijdlijn opgesteld met historische achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in België. De leerlingen hebben ook de tien stappen naar genocide van Gregory H. Stanton doorgenomen als conceptueel kader en een workshop gevolgd over 'inclusie' en 'uitsluiting'. Ter voorbereiding op de onderzoeksfase hebben de leerlingen voor het eerst de Kazerne Dossin bezocht. Eerst is er een reflectieoefening gehouden rond het monument van een treinwagon, dat in de buurt van de ingang van het Kazerne Dossin-museum staat. De leerlingen hebben bij Kazerne Dossin ook kennis gemaakt met het verhaal van Regina Sluszný, een Holocaust-overlevende die als verborgen kind opgroeide.

In een tijdsbestek van vier weken zijn de leerlingen in verschillende verhalen van slachtoffers van het nationaalsocialisme gedoken, die ze in groepjes van vier hebben onderzocht. Naast de

Regina Sluszny deelt haar verhaal met de leerlingen van LAB Gedreven Onderwijs bij Kazerne Dossin.

hoofdonderzoeksvraag hebben de leerlingen specifieke onderzoeksvragen opgesteld om hun eigen onderzoek vorm te geven, op basis van het gekozen verhaal. Een aanzienlijk deel van het onderzoek bestond uit het bestuderen van primaire bronnen uit het archief. Ann-Katrien en Isabelle hebben een aantal werkbladen opgesteld met daarin begeleidende vragen die konden helpen bij de analyse van de bronnen. Er zijn verschillende soorten primaire bronnen gebruikt. Denk aan afbeeldingen en foto's, geboorteakten, politierapporten en huwelijksakten.

De volgende stap van dit lokale geschiedenisproject was een bezoek met een gids aan Kazerne Dossin. Daar konden ze de persoonlijke verhalen koppelen aan de bredere geschiedenis van Kazerne Dossin en België gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Op school volgden ze ook een workshop genaamd Ordinary Heroes. De centrale vraag hierbij was Hoe voorkom je dat je een omstander wordt?. Op deze manier legden ze een verband tussen het lokale geschiedenisproject en het heden: ze onderzochten hoe je in de hedendaagse maatschappij 'op kan staan' tegen de mechanismes die nog altijd racisme, discriminatie en exclusie voeden. De laatste twee weken van het lokale geschiedenisproject waren toegewijd aan het samen opstellen en publiceren van

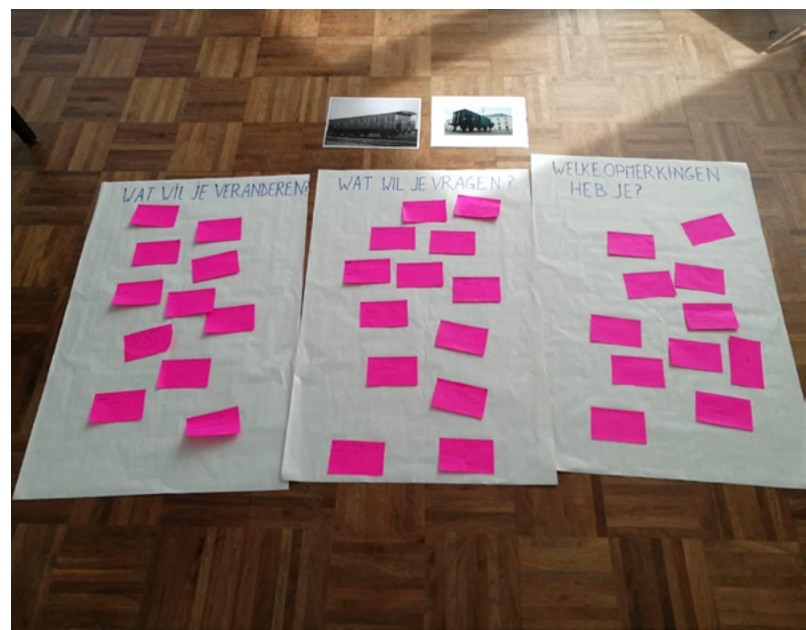
het slotstuk, genaamd [Bringing Voices Alive and Becoming One](#), een verzameling van alle dossiers en persoonlijke verhalen.

Uitdagingen

Ann-Katrien en Isabelle brachten ook diverse uitdagingen in kaart waar de leerlingen tijdens het lokale geschiedenisproject tegenaan liepen. Een van de geleerde lessen ging over de tijdbesteding. Ze benadrukten het belang om voldoende tijd vrij te maken voor het project, de verschillende activiteiten en het overlopen van alle nodige bronnen. Wat betreft de algehele timing, adviseren ze om het project te organiseren als onderdeel van een speciale projectweek, met een goede afwisseling tussen de activiteiten zelf, en momenten van reflectie en het bespreken van emoties. Ann-Katrien en Isabelle raden ook aan om de leerlingen genoeg opties te bieden om tijdens de onderzoeksfase 'uit te zoomen' en de algemene historische context te bespreken.

Ann-Katrien is van plan om ook volgend jaar haar leerlingen aan Wie waren de slachtoffers van het nationaalsocialisme? te laten werken. Voor deze nieuwe ronde hoopt ze haar leerlingen meer tijd te kunnen geven om hun activiteiten kenbaar te maken en het eindproduct te delen met de plaatselijke gemeenschap.

Reflectieoefening bij Kazerne Dossin: het verhaal van de treinwagon.

TEAM BOSNIË EN HERZEGOVINA

Het lokale geschiedenisproject van het team Bosnië en Herzegovina ging over de kinderen, vrouwen en andere burgerslachtoffers die werden vervolgd door het nationaalsocialistische regime en het Ustase-regime, in dit deel van Zuidoost-Europa en de vazalstaat, dat destijds bekendstond als de Onafhankelijke Staat Kroatië. Onder begeleiding van docenten Tatjana Jurić en Branka Ljubojević werden 18 leerlingen uit verschillende klassen van het 'gimnazija' (gymnasium) in Banja Luka geselecteerd om deel te nemen aan dit buitenschoolse project. Ze bezochten verschillende locaties, stelden daar onderzoeksvragen en maakten een (reizende) tentoonstelling op basis van hun bevindingen. De docenten kozen ervoor om interdisciplinair te werk te gaan en zowel literatuur, creatief schrijven als andere vormen van creatieve expressie in te zetten.

Duur van het project: 40 werkuren, verdeeld over zes ontmoetingen, in drie maanden

Leerdoelen

- Opwekken van empathie voor de slachtoffers en het in leven houden van hun herinneringen
- Verhogen van bewustwording ten aanzien van het belang dat de overlevenden, slachtoffers, verzetshelden en bevrijders niet vergeten worden
- Verhogen van bewustwording ten aanzien van de dreiging afkomstig van

radicale, extremistische bewegingen en totalitaire regimes

- Verhogen van bewustwording omtrent huidig(e) antisemitisme, discriminatie, xenofobie en andere vormen van haatspraak
- Stimuleren van respect voor de mensenrechten
- Benadrukken van individuele verantwoordelijkheid en actief burgerschap
- Ontwikkelen van kritisch denkvermogen en intellectuele nieuwsgierigheid
- Ontwikkelen van een open blik
- Ontwikkelen van zelfstandig(e) leren, onderzoek en samenwerking
- Ontwikkelen van analytische en presentatievaardigheden

Activiteiten

Workshop

Interactieve tijdlijn op school

De eerste workshop vond plaats op school. De leerlingen kregen een KWL-werkblad (KNOW - WANT TO KNOW - LEARNED) dat gedurende het project een leidraad bood. Het werd de leerlingen aangeraden om bij elke stap van het project aantekeningen te maken, om zo de voortgang vast te leggen. De groep werkte ook met een interactieve tijdslijn en bronnen die meerdere perspectieven toonde, zodat ze thematische verbanden konden optekenen tussen het beleid van het naziregime, de Tweede Wereldoorlog, en het beleid van het Ustaše-regime ten tijde van de Onafhankelijke Staat Kroatië.

Bezoek aan het Joods-cultureel centrum 'Arie Livne' in Banja Luka

De leerlingen werden verwelkomd bij de tentoonstelling van het cultureel centrum en kregen uitleg over de Joodse geschiedenis van Banja Luka door de historicus Zoran Pejašinović. Hij deelde ook zijn inzichten over het interpreteren van de tentoonstelling en de moeilijke omstandigheden waarin deze werd opgezet. De leerlingen bezochten de tentoonstelling met als taak één historische bron en één persoonlijk verhaal of document te vinden dat indruk op ze maakte. Vervolgens moesten ze hun keuze toelichten. De leerlingen wilden vooral meer te weten komen over de Joodse geschiedenis door middel van films. Ze kregen dan ook een aantal filmsuggesties van hun docenten om thuis te bekijken.

Bezoek aan de basisschool in Šargovac en het herdenkingsmonument in Drakulić

Dit bezoek stond in het teken van de 52 Servische basisschoolleerlingen die in 1942 door leden van de Ustaše op school werden vermoord. Ook werd er stilgestaan bij de manieren waarop ze vandaag worden herdacht. De groep kreeg de kans om het gesprek aan te gaan met de schooldirecteur en hun indruk van het schoolmonument te bespreken. Bij het bezoek was er ook aandacht voor literaire teksten over deze gebeurtenis. Daarnaast beantwoordde de historicus Vladan Vukliš vragen die de leerlingen voor hem hadden.

De leerlingen in het museum van Kozara

Bezoek aan het herdenkingsmonument en museum Kozara

De groep bracht een bezoek aan het herdenkingsmonument en museum in Kozara, waar het Duitse leger en de Ustaše in 1942 een wrede strijd voerden tegen leden van de Partizanenopstand en andere burgers. De leerlingen kregen de kans om zelf te kiezen welk onderwerp ze verder wilden verkennen en onderzoeken. Ze werden verdeeld in kleinere groepjes van vijf op basis van hun interesses: de Onafhankelijke Staat Kroatië en de Ustaše, kinderen, vrouwen, het verzet, en de creatieve geest. In Kozara maakten de leerlingen kennis met de curator van het museum, Bojan Radaković. Hij vertelde ze meer over de Slag bij Kozara en de burgerlachtoffers die daarbij vielen. Vervolgens werd er onderzoek uitgevoerd met primaire bronnen, waaronder foto's, video's en literaire teksten.

Bezoek aan de herdenkingsmonumenten van Jasenovac en Donja Gradina

De leerlingen kregen een rondleiding van Ivo Pejaković, de directeur van het herdenkingsmonument van Jasenovac, een voormalig vernietigingskamp voor Joden, Roma, Serviërs en antifascisten. Daarna kregen ze vragen mee over de vijf onderwerpen die ze eerder hadden gekozen, zodat ze zelf de tentoonstelling konden verkennen. Na afloop kwam iedereen samen voor een besprekings sessie en konden er vervolgvragen gesteld worden. Ze bezochten ook het Roma-

herdenkingscentrum in Uštice en Donja Gradina, de grootste vernietigingsplekken van Jasenovac. Op deze locaties werden de leerlingen door curator Dunja Jakopović en de docenten langs de historische velden, verschillende plaketten en monumenten ter nagedachtenis aan de slachtoffers van dit concentratiekamp geleid.

Opzetten van de tentoonstelling

Bij aanvang van het project kozen de leerlingen ervoor om een tentoonstelling te maken. In de laatste fase van het project verzamelden ze alle informatie en hun eigen onderzoek om samen informatiepanelen te maken voor de tentoonstelling. Er werden teksten geschreven, er werd geschilderd, afdrucken gemaakt, bewerkingen doorgevoerd en ontwerpen bedacht. De tentoonstelling werd uiteindelijk geopend in het cultureel centrum Banski Dvor in Banja Luka en in de galerij van het nationaal parlement van de Republika Srpska. De leerlingen kregen hier de kans om hun werk te tonen en gesprekken te voeren met de plaatselijke

Foto van de opening van de tentoonstelling in het cultureel centrum Banski Dvor in Banja Luka

gemeenschap.

Uitdagingen

Het team stond voor de uitdaging om de complexiteit van historische gebeurtenissen en personages uit te dragen in een omgeving waarin dergelijke zaken erg gevoelig liggen. Het gaat hier o.a. over de ingewikkelde geschiedenis van Joegoslavië, de Onafhankelijke Staat Kroatië en de samenzwering van de Ustaše met nazi-Duitsland. Een van de manieren om deze kwesties te bespreken, was door het verband tussen het verleden en het heden op te zoeken. Branka en Tatjana gaven hun leerlingen volop de kans om onderzoek te doen naar de verschillende perspectieven op historische gebeurtenissen. Hierdoor kregen de leerlingen meer vat op hoe de geschiedenis een wisselend verhaal kan zijn dat altijd wordt gevormd door de hedendaagse maatschappij. Door in bronnen als literaire teksten te duiken, konden ze zich een bredere blik vormen en meer te weten komen over hoe kunst gebruikt kan worden om persoonlijke perspectieven op de wereldgeschiedenis uit te drukken.

TEAM DENEMARKEN

Het lokale geschiedenisproject van de leerlingen van het Vejen-gymnasium was opgezet in meerdere fases en stappen. De leerlingen doken in verschillende aspecten van eerdere en huidige vormen van discriminatie en maakten podcasts over wat ze geleerd hadden. In het kader van het project werd er een bezoek gebracht aan locaties in Esbjerg en Oksbøl in het zuiden van Denemarken. Ook werd er een film bekeken, waren er lezingen en workshops met deskundigen, en werd er een videogesprek gehouden met Team Slowakije. De leerlingen werden begeleid door schooldirecteur Lars Amdisen Bossen en docente Mirela Ismaili Redžić.

Duur van het project: Zeven dagen

Leerdoelen

Om het lokale geschiedenisproject vorm te geven, baseerde Team Denemarken zich op het kader 'Competenties voor een democratische cultuur' (CDC). De leerlingen konden hierdoor werken aan de volgende leerdoelen:

Waarden en attitudes:

- Respect voor menselijke waardigheid en mensenrechten
- Respect voor culturele diversiteit
- Respect voor democratie, rechtvaardigheid, billijkheid, gelijkheid en de rechtsstaat
- Respect
- Openheid naar andere opvattingen toe

Vaardigheden:

- Analytisch en kritisch denken
- Luisteren en observeren

Kennis en kritisch inzicht:

- Kennis van en kritisch inzicht in de manier waarop personen elkaar in- of uitsluiten
- Kennis van en kritisch inzicht in de wereld, bijvoorbeeld t.a.v. de geschiedenis, politiek, het recht, mensenrechten, cultuur, religie, enz.

Activiteiten

Op de eerste dag kregen de leerlingen historische basiskennis voorgeschoteld over het onderwerp en moesten ze de link leggen met het heden. Ze tekenden mindmaps om hun perspectief op de geschiedenis van het nationaalsocialisme uit te beelden. Ze keken de film *The Wave* uit 2008, die gebaseerd is op een sociaal experiment uit 1967 waarin de aantrekkingskracht van het fascisme wordt aangetoond, en dat laat zien dat dit overal en altijd kan gebeuren. De leerlingen deden ook mee aan twee workshops. Een daarvan was met videoproducer Aaron Peterer. Hierbij werd het belang van herdenkingsymbolen besproken om de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te vertellen. De andere workshop was met hun lerares Mirela, die zelf een Bosnische vluchteling is. Met haar besprak de groep hedendaagse voorbeelden van inclusie en uitsluiting van over de hele wereld. De leerlingen moesten vervolgens hun

Een bezoek van de groep aan de begraafplaats in Esbjerg

persoonlijke ervaringen met inclusie en uitsluiting neerschrijven en daarover in gesprek gaan.

Op de tweede dag bezocht het team het stadje Esbjerg. Bij het plaatselijke museum luisterden de leerlingen naar een lezing over het Deense nazisme. Ze gingen vervolgens in groepjes aan de slag om bronnen te bestuderen over de Deense nazipartij (de DNSAP). Ze bezochten ook een kerkhof waar niet alleen Britse en Duitse soldaten liggen begraven, maar ook Duitse vluchtelingen. Dit om aan te geven hoe zinloos oorlog en conflict kunnen zijn. De leerlingen kregen eerst een rondleiding en konden daarna op eigen houtje de locatie verkennen. Na afloop reflecteerden ze over de impact van herdenkingstekens en de lokale interpretatie van historische gebeurtenissen.

Op de derde dag richtten de leerlingen zich op de dwarsverbanden tussen de geschiedenis en ideologie van het nationaalsocialisme, en hedendaagse uitingen van discriminatie. Een van de activiteiten was een lezing door Auschwitz-specialist Peter Schmidt over de nationaalsocialistische ideologie en de vernietigingskampen. Dit werd gevolgd door online videogesprekken met leerlingen van Team Slowakije. De leerlingen bespraken met elkaar hoe ideologieën in hun eigen landen tot uiting komen. In een plenaire sessie reflecteerden ze vervolgens op wat ze de afgelopen dagen geleerd en ervaren hadden. Voorts bespraken ze het belang van en de keuze om discriminerende

ideologieën en denkwijzen te bestrijden. Een belangrijk punt uit deze discussie was dat hoewel landen een verschillend verleden kennen, jonge mensen uit de verschillende delen van Europa niet zo veel van elkaar verschillen. Ze staan voor dezelfde uitdagingen wat betreft de omgang met de geschiedenis van het nationaalsocialisme.

De vierde dag van het project stond in het teken van een bezoek aan nieuw openlucht museum, genaamd Escape, in Oksbøl. Dit museum richt zich op vluchtelingen uit de hele wereld die nu in Denemarken zijn. Hoewel deze vluchtelingen op verschillende momenten en om verschillende redenen vluchtten, riepen de verhalen allemaal vergelijkbare en sterke gevoelens op. Escape bevindt zich op de plek van een voormalig Joods vluchtelingenkamp van net na de Tweede Wereldoorlog. De leerlingen kregen een rondleiding door het museum van deskundige Trine Just Hansen. Zij introduceerde de historische achtergrond van het kampaan de leerling door middel van een rollenspel. Hierna verkenden de leerlingen zelfstandig interactieve museum, op zoek naar hedendaagse vluchtelingenkwesties. Hierdoor hebben ze meer empathie gekregen voor mensen in nood en begrijpen ze beter dat iedereen slachtoffer kan worden van vergelijkbare gebeurtenissen.

Ten slotte maakten de leerlingen podcasts over wat ze geleerd hadden. Ze bespraken verschillende onderdelen van het project, kozen een specifiek thema uit en gebruikten dat als onderwerp voor de eigen podcasts. Uiteindelijk presenteerden de leerlingen hun podcasts aan andere leerlingen van een plaatselijke basisschool. Dit hielp hen ook om dieper na te denken over hun eigen leerproces gedurende het project.

Uitdagingen

De deelnemende leerlingen waren reeds bekend met het nationaalsocialisme. Een van de uitdagingen van het project was dus om een gekend onderwerp vanuit een nieuw perspectief vorm te geven. De leeraanpak met veel locatiebezoeken

en het betrekken van verschillende deskundigen hielp de interesse van de leerlingen te wekken. Zo konden ze met eigen ogen zien dat hun inclusie en uitsluiting van anderen ook echt impact kan hebben. Ze waren gemotiveerd en werden binnen het leerproces op hun eigen verantwoordelijkheid gewezen om de geleerde stof met anderen te delen. Eén uitdaging waar Team Denemarken tegenaan liep, was het optuigen van effectieve communicatie met een ander projectteam. Voorafgaand aan discussies tussen de Deense en Slovaakse leerlingen, waren er zorgen over de taalbarrière die mogelijks diepgaande gesprekken in de weg zou zitten. Dit werd echter opgelost door de leerlingen te verdelen over kleinere ontspanningsruimtes, waardoor ze een breed palet aan onderwerpen konden bespreken. Naast hun discussies over wat ze hadden geleerd van hun respectievelijke projecten, kwamen ook alledaagse onderwerpen aan bod, zoals hoe een normale schooldag er eigenlijk uitziet in hun eigen land.

Door verhalen en persoonlijke ervaringen uit hun eigen leven te delen, creëerden de leerlingen een inclusieve omgeving waarin meerdere perspectieven konden worden geuit.

Een praktische uitdaging was dat het project was opgedeeld in veel kleine delen en dat er veel overlegd moest worden met de verschillende deskundigen, ook qua schema. De teamleden wisten dit op te lossen door meer flexibiliteit in het programma aan te brengen, zodat de leerlingen op gezette tijden konden deelnemen.

Een virtuele workshop met videoproducer Aaron Peterer

TEAM SLOWAKIJE

Team Slowakije werd begeleid door de geschiedenisdocenten Matej Beláček (C.S. Lewis Bilingual High School, Bratislava), Gabriela Maruščáková en Viera Žajaková (beiden van het Gymnasium Trebišov). Juraj Varga en Tatiana Bírešová coördineerden het werk van de docenten en leerlingen op beide scholen. In totaal meldden 18 leerlingen uit drie verschillende klassen zich vrijwillig aan om deel te nemen aan dit project. 15 van hen komen uit Bratislava, en de andere 3 uit Trebišov. De leerlingen uit beide steden werkten samen aan dezelfde taken en activiteiten, waarna ze elkaars resultaten vergeleken.

Duur van het project: 30 tot 50 uur, verspreid over zes weken

Leerdoelen

Het lokale geschiedenisproject van Team Slowakije ging over de geschiedenis van de Joodse gemeenschappen in Slowakije ten tijde van de Holocaust. De teams gebruikten het 'Competenties voor een democratische cultuur'-kader om verschillende doelstellingen te formuleren:

Kennis en kritisch inzicht:

- Kennis over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap
- Kennis over de slachtoffers van de nationaalsocialisten en inzicht in de verschillende interpretaties en concepten van slachtofferschap
- Inzicht in maatschappelijke uitsluitingsprocessen

Vaardigheden:

- Kritisch denken, waaronder bronanalyse en kritische interpretatie
- Initiatief nemen en zelfstandig beslissen over activiteiten binnen het door de leerlingen geleide project
- Vragen over het verleden formuleren en stellen

Waarden en attitudes:

- Zelfstandig projecten uitvoeren
- Leren van fouten
- Zelfreflectie door opgedane kennis over de historische context te koppelen aan de hedendaagse maatschappij

Activiteiten

Het project is zo opgezet dat de leerlingen zelfstandig kunnen werken en hun eigen leerproces aansturen. Ze werden vooral aangemoedigd om onderzoek te doen naar onderwerpen waar ze zelf in geïnteresseerd zijn. Ze moesten hun projecten bovendien vormgeven op een manier waarvan ze dachten dat die geschikt zou zijn voor presentatie. Vooral de twee grotere teamvergaderingen aan het begin van elke maand van het project waren belangrijk voor de taak- en rolverdeling. Daarnaast werd er elke twee weken een bijeenkomst gepland met de docenten in Trebišov om informatie uit te wisselen, het onderzoek van de leerlingen te bespreken en meer in het algemeen over het project te praten. Hierdoor kregen de leerlingen de ruimte voor reflectie en kregen ze regelmatig feedback op hun werk.

Het project begon met een hybride

De leerlingen terwijl ze lezen en onderzoek doen

introdectiebijeekomst in Bratislava. Hierbij waren alle geïnteresseerde leerlingen aanwezig, zodat ze elkaar beter konden leren kennen. Matej en Tatiana begeleidden de leerlingen in Bratislava, terwijl Juraj, Gabriela, Viera en hun leerlingen in Trebišov waren. De leerlingen die in Bratislava met Matej werkten, bezochten het Joodse cultuurmuseum en kregendaarvanhistorica Michala Lônčiková meer te horen over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Slowakije. Ze bezochten ook het holocaustgedenkteken in Bratislava. De leerlingen werkten samen aan een [digitale kaart](#) met daarop informatie over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Slowakije ten tijde van het nationaalsocialistische regime. Ze namen ook foto's van belangrijke plekken van r het Joodse leven in Bratislava en voegden deze toe aan de kaart, naast informatie die ze in bibliotheken en archieven vonden.

De leerlingen werkten in drie groepen. De eerste groep maakte inleidende video's over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Bratislava, bijvoorbeeld over de synagoge. De tweede groep maakte berichten over plekken en locaties die verwant zijn aan de Jodenvervolgung in de periode 1938-1945, zoals het hoofdkwartier van de Gestapo, het gebouw dat gebruikt werd door de Joodse verzetsgroep Pracovná Skupina ('de Werkgroep'), en plekken waar slachtoffers werden verzameld voor deportatie. De derde groep maakte berichten over het holocaustgedenkteken en over [Stolpersteine](#) (struikelstenen), met informatie over de vermelde mensen.

De leerlingen die met Gabriela en Viera in Trebišov werkten, bezochten het plaatselijke museum en bespraken met museumhistorici Dominik Ferenčik en Nikola Radová mogelijke bronnen die ze konden gebruiken voor hun onderzoek. Ze bezochten ook de onderzoeksbibliotheek en het regionale archief in Košice. Deze groep leerlingen maakte een langere video over de ervaringen van Slowaakse Joden tijdens de Holocaust en over de geschiedenis van de oude synagoge die na de oorlog werd afgebroken.

Aan het eind van het project presenteerden de groepen hun projecten op school tijdens een hybride evenement. Hierbij deelden ze wat ze de afgelopen weken hadden geleerd. De leerlingen uit Bratislava konden hun resultaten online presenteren via de digitale kaart die ze hadden gemaakt. De leerlingen uit Trebišov gaven een presentatie aan het bredere publiek bij de lokale boekenwinkel en het cultureel centrum Šum, gevolgd door een discussie.

Uitdagingen

Aangezien er twee scholen uit twee steden betrokken waren bij dit project, vormde de coördinatie van beide groepen leerlingen de grootste uitdaging voor Team Slowakije. Dit werd ook bemoeilijkt door het feit dat de leerlingen uit verschillende klassen van een verschillend niveau komen. Door de bestaande beperkingen van het lesprogramma en de schoolroosters was het vaak lastig om bezoeken aan musea en gedenktekens te organiseren, vooral als ze meerdere uren in beslag namen. Het zelfstandig werken en onderzoeken voor dit project namen ook extra tijd in beslag.

Eén manier waarop dit werd opgelost, was door meer flexibiliteit aan te brengen in de opzet van het project. De leerlingen konden zich zelfstandig inschrijven om op vrijwillige basis mee te werken. Leerlingen die moeite hadden met de traditionele examens kregen ook de optie om dit project aan te grijpen als alternatieve vorm van beoordeling. Gezien de interesse van de leerlingen in het leren op locatie, is Matej (Bratislava) van plan om het project na deze eerste pilootfase in te voeren als keuzevak voor de bovenbouw. Gabriela

(Třebíšov) is van plan om de aanpak van lokale geschiedenisprojecten voor leerlingen te gebruiken in een seminar over 20e-eeuwse geschiedenis. Ze wil de resultaten van dit project opnemen in een nieuw transnationaal project, samen met collega's en docenten uit Hongarije.

De leerlingen die hun onderzoek en leerervaring delen

TEAM SPANJE

Het lokale geschiedenisproject van Team Spanje ging op zoek naar thematische verbanden tussen de geschiedenis van nazi-Duitsland, die van Spanje ten tijde van Franco, en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM). Het project richtte zich op mensenrechten als link tussen het heden en het verleden. Het onderzoek naar discriminatie en mensenrechtenschendingen uit het verleden vormde het startpunt voor de leerlingen om na te denken over discriminatie, maatschappelijke uitsluiting en rechtsschendingen. De leerlingen van het Santo Tomas Lizeoa bezochten onder begeleiding van docenten Harri Beobide en Amaia Lamikiz Jauregiendo herdenkingstekens in het Aietepark, in het Baskische Donostia-San Sebastian, en ze maakten een tentoonstelling voor de plaatselijke bibliotheek.

Duur van het project: Vier dagen, inclusief het presenteren van de tentoonstelling.

Leerdoelen:

De leerlingen streefden naar de volgende leerdoelen op basis van het 'Competenties voor een democratische cultuur'-kader:

Kennis en kritisch inzicht:

- Verwerven van kennis over historische contexten
- Verwerven van kennis over mensenrechten

Vaardigheden:

- Kritisch denken, waaronder bronanalyse en kritische interpretatie
- Multiperspectiviteit
- Empathie
- Hulpmiddelen ontwikkelen om uitsluiting en discriminatie te voorkomen
- Creativiteit

Attitudes en waarden:

- Burgerschapszin
- Respect voor menselijke waardigheid, mensenrechten, gelijkheid en diversiteit

Activiteiten

Team Spanje gebruikte de UVRM als uitgangspunt voor hun lokale geschiedenisproject. Qua thema focuste het team zich op de verweven geschiedenissen van nazi-Duitsland en het franquisme in Spanje. Zo keken ze o.a. naar hoe het leven onder deze regimes zijn uitwerking vond in het wereldwijde discours omtrent mensenrechten. Door concepten als mensenrechten en menselijke waardigheid te bespreken, konden de leerlingen stilstaan bij de noodzaak om deze waarden te verdedigen in een democratische en inclusieve maatschappij.

Het lokale geschiedenisproject van Team Spanje werd uitgevoerd in vier stappen die over vier dagen werden verspreid.

Leerlingen samen aan het werk

Bezoek aan een historische locatie

De leerlingen bezochten het Aietepark om op zoek te gaan naar monumenten ter nagedachtenis aan de slachtoffers van het dictatorschap van Franco, van de Holocaust, en ter ere van de UVRM. Ze kregen reflectievragen mee over de betekenis van elk gedenkteken en de manier waarop de drie gedenktekens gelinkt zijn aan elkaar. Terug in de klas voerden ze samen onderzoek uit naar verschillende groepen die gediscrimineerd worden en belangrijke gebeurtenissen en wetten die van belang zijn geweest voor deze gemeenschappen. Op basis hiervan maakten ze tijdlijnen om verbanden te vinden tussen 1) discriminatie, uitsluiting en dehumanisering van gemarginaliseerde groepen in nazi-Duitsland, 2) Spaanse politieke gevangenen die ten tijde van het naziregime gedeporteerd werden naar concentratiekampen, en 3) andere groepen die tijdens het dictatorschap van Franco werden vervolgd en onderdrukt.

Inzicht in het 'wij-zij-denken'

Leerlingen deden mee aan verschillende

activiteiten om te analyseren en na te denken over hoe wij-zij-denken ontstaat. Zo konden ze verbanden leggen tussen vroegere en hedendaagse vormen van discriminatie. Bij deze activiteiten werd er ook gekeken naar afbeeldingen om de eigen vooroordelen aan het licht te brengen, waardoor er een bredere discussie ontstond over hoe stereotypes en vooroordelen ontstaan in het dagelijks leven. De leerlingen werkten hierbij met het 'Haatpiramide'-kader, om meer te weten te komen over de verschillende vormen van door vooroordelen gedreven geweld.

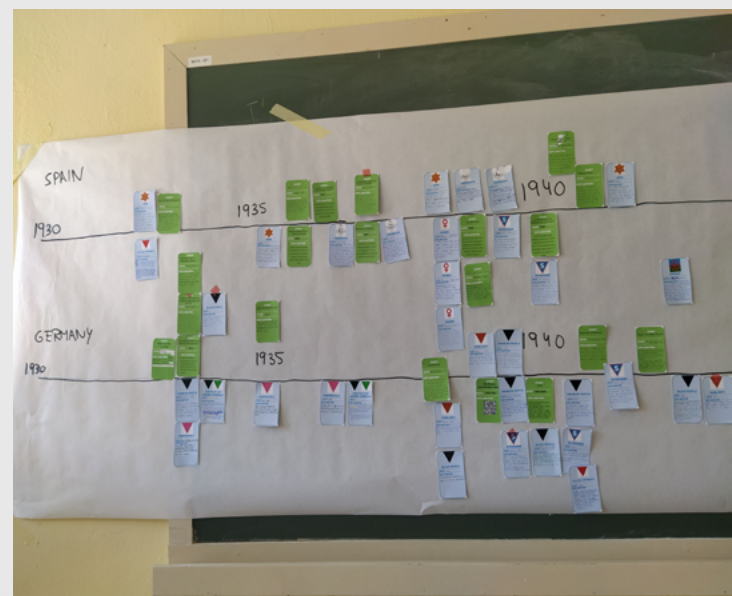
Toepassing van kennis

De leerlingen gingen op zoek naar processen waarbij 'de ander' wordt geconstrueerd en het wij-zij-denken wordt bevorderd in verschillende media waar ze elke dag mee in contact komen. Het ging hierbij o.a. over sociale mediaplatforms, apps, games en muziek. Door discriminerende berichten op deze media te analyseren, raakten ze meer bewust van hoe discriminatie in hun eigen omgeving tot uiting komt. In navolging hiervan konden de leerlingen onderwerpen uitkiezen voor hun eigen tentoonstelling. Ze moesten hiervoor bedenken welke aspecten van de centrale boodschap (over mensenrechten, menselijke waardigheid en respect) ze met het bredere publiek wilden delen.

Opzetten van de tentoonstelling

De laatste fase van dit lokale geschiedenisproject was het opzetten

Een door leerlingen gemaakte tijdlijn

van een tentoonstelling die twee weken lang te bezoeken was bij de openbare bibliotheek. De tentoonstelling bestond uit panelen waarop de leerlingen hedendaagse discriminerende berichten hadden geplaatst die ze vonden op sociale media. Deze koppelden ze aan verschillende slachtoffergroepen die ze hadden bestudeerd als onderdeel van de geschiedenis van het nationaalsocialisme. Ze ontwikkelden eigen strategieën om dergelijke berichten tegen te gaan. De deelnemende leerlingen presenteerden het project ook aan andere leerlingen. Bovendien maakten ze TikTok-video's over wat ze tijdens het project hadden geleerd, zodat ze dit op een audiovisuele manier met anderen konden delen.

Uitdagingen

Een van de uitdagingen waar Team Spanje mee te maken had, was het vinden van de balans tussen eigen verantwoordelijkheid

en docentbegeleiding. Specifieker gesteld was het belangrijk dat de leerlingen voldoende de ruimte kregen om op eigen houtje in het onderwerp te duiken en hun eigen interesses te verkennen, maar wilden we ze ook een kader bieden dat ze zou helpen om hun project uit te voeren. Als oplossing kreeg elke leerling een portfolio met activiteiten die moesten worden voltooid en een document met links naar online bronnen en ondersteunend materiaal. Op deze manier konden ze zelf activiteiten uitkiezen en meer informatie vinden op basis van hun eigen wensen en interesses. De leerlingen mochten ook hun inzichten en vragen noteren op post-its, waarna ze deze op de gemaakte tijdlijn konden plakken. Zo konden ze zelfstandig verbanden trekken tussen de thema's en hadden ze controle over hun eigen leerproces.

Students presenting their exhibition at the local public library

WIE WAREN DE SLACHTOFFERS VAN DE NATIONAALSOCIALISTEN?

Het kan een uitdaging zijn om een specifiek thema voor het lokale geschiedenisproject uit te kiezen en de daarvoor nodige informatie te verzamelen. Om dit wat te vergemakkelijken, hebben we een reeks informatiebladen opgesteld over de verschillende slachtoffergroepen, zodat jullie zelf een startpunt kunnen uitkiezen.

Nadat jullie een focusgroep hebben uitgekozen, zullen jullie opmerken dat het informatieblad is onderverdeeld in drie secties: voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Onderaan elk informatieblad vinden jullie een aantal discussievragen die een aanzet geven om na te denken over de ervaringen van deze groep, alsook enkele andere bronnen (zoals getuigenissen, archieven, boeken en films) die tijdens jullie onderzoek van pas kunnen komen.

Sommige woorden zijn onderstreept in verschillende kleuren. Een groen onderstreept woord verwijst naar een informatieblad met achtergrondinformatie over een andere slachtoffergroep die mogelijk verband houdt met degene waar jullie aan werken. Zo kunnen jullie zien hoe hun ervaringen in het heden én het verleden met elkaar kruisen.

Een paars onderstreept woord leidt jullie naar de begrippenlijst. Hier vinden jullie een korte uitleg van dat begrip. De woorden die blauw onderstreept zijn, zijn plekken van nationaalsocialistische onderdrukking zoals concentratiekampen en vernietigingskampen, of getto's. Klikken jullie op deze woorden dan wordt er een kaart geopend met de locatie.

Voordat jullie aan de slag gaan met de informatiebladen, zijn er een paar dingen die goed zijn om te weten:

Gebruik de informatiebladen als startpunt voor jullie leerproces. Ze beantwoorden lang niet alle vragen, maar dienen wel ter

inspiratie voor je onderzoek en de keuze van een slachtoffergroep .

Jullie hoeven ze niet allemaal te lezen; kies de informatiebladen die jullie interesseren en die voldoen aan de omvang van jullie project. Mochten jullie meer willen weten over andere slachtoffergroepen, dan kunnen jullie ook andere bladen doornemen. Op sommige van deze informatiebladen komt schokkende informatie voor over de manier waarop deze groepen worden/werden aangevallen of onderdrukt. Dit kan emoties losmaken. Mocht dat gebeuren, dan kunnen jullie altijd de docent vragen om deze moeilijke onderwerpen bespreekbaar te maken.

Jullie zullen merken dat een aantal van de termen die in deze informatiebladen voorkomen, gebruikt werden door de nationaalsocialisten. Wees je hier goed bewust van: lees de gedetailleerde betekenis van deze woorden in de begrippenlijst en gebruik ze nooit buiten het klaslokaal zonder ze in de juiste context te plaatsen. Door dergelijke termen te misbruiken, zet je de discriminatie en vervolging die deze slachtoffergroepen tijdens het naziregime hebben ondervonden, door.

Onderaan de informatiebladen vinden jullie aanvullend materiaal . Als eerste is er de tijdlijn , zodat jullie een beter beeld krijgen van hoe de vervolging van deze groepen zich heeft ontwikkeld, en hoe het nationaalsocialisme is ontstaan . De kaart en de begrippenlijst volgen deze tijdlijn. Daarnaast worden er voorbeelden gegeven van hoe jullie interviews met deskundigen en overlevenden kunnen afnemen, en hoe jullie kritisch naar afbeeldingen uit deze periode kunnen kijken. Dit kan van pas komen als jullie dergelijke activiteiten tijdens het project willen ondernemen. Aan het eind staat ook nog een lange lijst met bronnen die jullie kunnen gebruiken om meer te weten te komen over de verschillende slachtoffergroepen.

DE GESCHIEDENIS VAN HET NATIONAAL-SOCIALISME

DE OPKOMST VAN HET NATIONAAL-SOCIALISME

In 1919 werd in München de extreemrechtse Duitse Arbeiderspartij (Deutsche Arbeiterpartei) opgericht door Karl Harrer en Anton Drexler. Datzelfde jaar werd Adolf Hitler, een informant en oproerkraaijer bij de inlichtingen- en [propaganda](#)-afdeling van het Duitse leger, lid van de partij. Zijn ervaring als spreker droeg eraan bij dat hij snel tot de macht kwam als [Führer](#) in 1921.

In tegenstelling tot de andere Duitse politieke partijen uit deze periode had de NSDAP geen specifieke doelgroep. De partij richtte zich op onderwerpen die klasse en religie overstegen. De algemene politieke koers van de partij was extreemrechts: zo was deze o.a. [racistisch](#), [antisemitisch](#), antidemocratisch, [anticommunistisch](#), imperialistisch en militaristisch. Deze overtuigingen werden bovendien gecombineerd met aspecten

van het socialistisch gedachtegoed. Zo werden punten verbonden aan het socialisme, zoals een oproep voor eerlijke lonen, in het programma opgenomen. Bovendien kwamen beide stromingen terug in de naam van de partij. Het publieke imago van de partij werd gebouwd op een geweldsretoriek, die gepaard ging met gewelddadige acties.

[Nazistormtroepen](#) op als een privé-militie bij openbare evenementen van de partij. Waarbij ze geweld gebruikten tegen politieke tegenstanders en door de straten marcheerden met veel machtsvertoon.

In 1923 verkeerde de [Weimarrepubliek](#) in een crisis. Na de Eerste Wereldoorlog werd Duitsland verplicht herstelbetalingen uit te voeren. Omdat deze plicht niet werd vervuld, bezetten Franse en Belgische troepen het Ruhrgebied. Dit leidde tot [nationalistisch verzet](#) in Duitsland. Hitler en zijn aanhangers profiteerden van de politiek-economische onstabiele situatie in Duitsland en poogden een staatsgreep op 8 en 9 november 1923 te plegen, de Bierkellerputsch. De poging tot staatsgreep werd de volgende dag neergeslagen door de Beierse politie. Hitler werd voor de rechtbank gedaagd wegens hoogverraad, maar kreeg een milde straf. Hij werd veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf, maar zou uiteindelijk slechts negen maanden vastzitten. Tijdens zijn gevangenisstraf schreef Hitler het eerste deel van Mein Kampf, een boek waarin hij zijn ideologie uiteenzette. De NSDAP werd na de mislukte staatsgreep officieel verboden. Echter, na zijn vrijlating beloofde Hitler zich aan de wet te houden, waardoor de partij in 1925 opnieuw kon worden opgericht. Hierbij werd ook een

De *Sturmabteilung* (SA) marcheert in Braunschweig in 1932. Bron: Bundesarchiv, Bild 102-13377 / CC-BY-SA 3.0

nieuwe partijafdeling, de paramilitaire organisatie [Schutzstaffel of SS](#), opgericht.

In de daaropvolgende jaren speelde de NSDAP geen grote rol van betekenis, en de partij bleef haar politieke eisen uiten en probeerde haar landelijke invloed te vergroten. De beurscrash van 1929, die de economische crisis van de jaren 1930 inleidde, kwam de nationaalsocialisten goed uit. De massale werkloosheid en armoede gingen gepaard met stijgende sociale spanningen. In dit instabiele politieke klimaat wisten ze een breed scala aan kiezers aan te spreken. Na de verkiezingen van juli 1932 werd de NSDAP de grootste partij in het Duitse parlement. Door dit grote succes besloten rijkspresident Paul von Hindenburg en zijn gevolg om Adolf Hitler op 30 januari 1933 tot Rijkskanselier te benoemen.

DE DICTATUUR IS EEN FEIT

In de maanden na hun machtsovername startten de nationaalsocialisten een proces dat zij [Gleichschaltung](#) (nazificatie of 'gelijkschakeling') noemden. Dit betekende de afschaffing van fundamentele burgerrechten, de brutale onderdrukking van politieke tegenstanders en de vernietiging van democratische instellingen. Het doel was om de vroegere pluralistische sociale en politieke structuren te vervangen door een samenleving en een regering die uitsluitend gericht waren op de nationaalsocialistische ideologie. Dit vormde de basis voor radicaal staatsgeweld.

De nationaalsocialisten namen verschillende wetten aan om de democratie af te schaffen en een dictatuur in Duitsland in te stellen. Na de brand in het parlement op 27 februari 1933, die door de nazi's werd toegeschreven aan communisten, vaardigde het regime een decreet uit dat het mogelijk maakte tegenstanders voor onbepaalde tijd op te sluiten, kritische publicaties over de NSDAP te onderdrukken en fundamentele burgerlijke vrijheden op te schorten. Denk hierbij aan persvrijheid of de vrijheid van meningsuiting en vergadering. Met het

Bijeenkomst van de Nazi-partij in Nuremberg. 1934.
Bron: Bundesarchiv, Bild 183-2004-0312-504 / CC-BY-SA 3.0

aannemen van de [Machtigingswet](#) op 23 maart 1933 kregen de nationaalsocialisten het recht om wetten aan te nemen zonder goedkeuring van het parlement of de handtekening van de president. Hiermee werden het parlement en de scheiding der machten in feite uitgeschakeld. In de daaropvolgende maanden werden in heel Duitsland kritische ministers en parlementsleden van de deelstaten vervangen door nationaalsocialistische loyalisten. Andere politieke partijen werden verboden, waardoor de NSDAP de enige legitieme politieke partij in Duitsland werd en het land een totalitaire eenpartijstaat werd. In 1934, na de dood van president Paul von Hindenburg, werd de titel van kanselier samengevoegd met die van Führer, waardoor Hitler de dictator van Duitsland werd.

In maart 1933 opende de NSDAP de eerste [concentratiekampen](#) om politieke tegenstanders op te sluiten en haar macht te consolideren. In 1934 gaf Hitler de SS toestemming om de

concentratiekampen onder haar leiding te centraliseren. Dit betekende dat alle concentratiekampen in Duitsland (en, na het uitbreken van de oorlog, in door de Duitsers bezette gebieden) uitsluitend werden beheerd door de SS. Aanvankelijk waren de meeste gevangenen politieke tegenstanders. Na verloop van tijd sloten de nationaalsocialisten echter ook andere vervolgte groepen op grote schaal op, zoals Joden leden van de LGBTQIA+ gemeenschap en Jehovah's getuigen. Een van de fundamentele doelstellingen van de nationaalsocialistische dictatuur was alle aspecten van het leven van de mensen onder haar controle te brengen en de Duitse samenleving om te vormen tot een Volksgemeinschaft (volksgemeenschap). Dit moest een strikt hiërarchische gemeenschap worden, die niet langer gebaseerd was op verschillen in klasse,

Nasleep van de *Kristallnacht*, November 10, 1938.
Bron: Mike Licht via Flickr CC BY 2.0

beroep, rijkdom of opleiding. De belangen van het individu moesten ondergeschikt worden gemaakt aan de belangen van de nationale Volksgemeinschaft. In de praktijk betekende dit allereerst onwrikbare trouw aan de Führer en steun voor de sociale en politieke doelstellingen van het naziregime. Het concept van de Volksgemeinschaft verspreidde zich door de hele Duitse maatschappij en kwam tot uiting in de oprichting van massaorganisaties. Zo zorgden de jeugdorganisatie Hitlerjugend en de tak voor meisjes, de Bund Deutscher Mädel, ervoor dat jongeren consequent werden opgevoed volgens nationaalsocialistische idealen.

Een van de basisvoorwaarden voor opname in de Volksgemeinschaft was het behoren tot het "Arische ras", een term die de nazi's gebruikten om Duitsers aan te duiden als een 'superieure' bevolkingsgroep. Hoewel de definitie ervan vaag was, was het

Beklaagdenbank in Neurenberg 1945. Bron: National Archives (HD-SN-99-02955 - DOD/NARA Public Domain 1.0

duidelijk dat [Joden](#) en andere groepen die de nazi's als [inferieur](#) beschouwden, buiten deze categorie vielen. In het algemeen werden degenen die zich verzetten tegen het nationaalsocialisme, en mensen die ongeschikt werden geacht om deel uit te maken van de nationale gemeenschap, uitgesloten van de *Volksgemeinschaft*, ongeacht hun 'ras'. Hiertoe werden bijvoorbeeld politieke tegenstanders zoals communisten, sociaaldemocraten en verzetsstrijders gerekend, maar ook mensen die als 'crimineel' of "[asociaal](#)" waren bestempeld.

VERVOLGING VAN SLACHTOFFERS

De nationaalsocialisten gebruikten hun macht om wetten en beleid in te voeren die het mogelijk maakten om mensen te vervolgen die niet binnen hun visie op de *Volksgemeinschaft* pasten. Vanaf

1933 werden mensen die door de nazi's als 'niet-Ariërs' werden beschouwd, zoals Joden, Duitsers van Afrikaanse afkomst, Roma en Sinti, formeel uitgesloten van diverse beroepen. Zo mochten ze niet meer als ambtenaar werken. Tegelijkertijd werd het Joodse economische leven in Duitsland bemoeilijkt door een boycot van Joodse winkels. In juli van hetzelfde jaar nam de partij de Wet ter voorkoming van erfelijke ziekten bij nageslacht (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses) aan. Dit betekende het begin van de [gedwongen sterilisatie](#) van [mensen met een psychische aandoening of personen met een beperking](#), een essentieel onderdeel van de eugenetica van de nazi's die de basis vormde voor het 'euthanasieprogramma' van het regime.

In 1935 werden met de invoering van de [rassenwetten van Neurenberg](#) huwelijken en geslachtsgemeenschap tussen 'Ariërs' en 'niet-Ariërs' verboden, en werd het

staatsburgerschap beperkt tot mensen met 'Arisch' of 'aan Arisch gerelateerd' bloed. Hoewel deze wetten in de eerste plaats op [Joden](#) waren gericht, werden ook andere rassen die als vijand van de [Volksgemeinschaft](#), werden beschouwd erin opgenomen, waaronder [Roma](#), [Sinti](#), en [Duitsers van Afrikaanse afkomst](#). In hetzelfde jaar versterkte het regime de discriminatie van [LGBTQIA+](#) personen door de bestaande straffen voor homoseksualiteit in [Paragraaf 175](#) van het Duitse wetboek van strafrecht uit te breiden. Een andere belangrijke escalatie van de vervolging vond plaats tijdens een [pogrom](#) in de nacht van 9 op 10 november 1938. Paramilitaire nazitroepen beschadigden of vernielden Joodse bedrijven en synagogen in heel Duitsland. Tienduizenden Joodse mannen werden gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen. In de nasleep intensiverde de regering administratieve strategieën om de emigratie van Joden af te dwingen.

Ondertussen werd het buitenlands beleid van de nationaalsocialisten steeds agressiever in een poging het Duitse Rijk uit te breiden. In maart 1938 werd Oostenrijk geannexeerd door het Rijk, met de steun van een groot deel van de Oostenrijkse bevolking. In september van dat jaar annexeerde Duitsland het Sudetenland in Tsjecho-Slowakije, nadat het hier samen met Frankrijk, Groot-Brittannië, en Italië een verdrag over had gesloten. Ondanks Hitlers verklaring dat dit zijn laatste territoriale eis zou zijn, viel nazi-Duitsland de resterende gebieden van Tsjecho-Slowakije binnen en nam in maart 1939 de controle over Memelland (de regio Klaipėda) in Litouwen. Op 1 september 1939 viel het Duitse leger Polen binnen, wat het begin van de Tweede Wereldoorlog betekende. Het grootste deel van het Europese vasteland werd in 1940 en 1941 door Duitsland aangevallen en bezet.

DE VAL VAN NAZI-DUITSLAND

Het uitbreken van de oorlog bood

de gelegenheid voor een verdere intensificatie van de vervolging. Zo implementeerde het naziregime [Aktion T4](#). Onder dit programma werden mensen met psychische aandoeningen en een beperking gedood. Het vormde het eerste geval van systematisch moorden door vergassing in Duitsland. In bezet Oost-Europa stichtten de nationaalsocialisten [getto's](#) om [Joden](#) van de rest van de bevolking te scheiden. Met de inval van nazi-Duitsland in de [Sovjet-Unie](#) in juni 1941 werd de geografische reikwijdte van de oorlog vergroot. Sovjetburgers en [krijgsgevangenen](#) werden op grote schaal vermoord. Paramilitaire doodseskaders, *Einsatzgruppen* genaamd, brachten grote aantallen burgers om het leven. Vooral Joden waren het slachtoffer. De meesten werden doodgeschoten, maar er werden ook zogeheten gaswagens ingezet.

Tijdens de oorlog openden de nationaalsocialisten meer concentratie- en [vernietigingskampen](#) in het door Duitsland bezette Europa. Het regime deporteerde vervolgd groepen naar deze kampen, waar ze direct werden vermoord of [dwangarbeid](#) moesten uitvoeren. Door de slechte omstandigheden in de kampen kwamen honderdduizenden mensen om het leven door ziekte, honger of kou. In december 1941 opende de nazi's het eerste grote vernietigingskamp in Chełmno, in het door de nazi's geannexeerde deel van Polen. Na de bepalingen van de [Wannseeconferentie](#) in januari 1942 werkte het regime aan de systematische uitvoering van de zogenoemde "[Eindoplossing van het Jodenvraagstuk](#)", Deze omvatte de massadeportatie van Joden naar het bezette Polen, waar ze vermoord zouden worden. In juni 1942 begonnen de nazi's met de massavernietiging van Joden in het kamp [Auschwitz-Birkenau](#). Vanaf maart 1943 werden ook [Roma en Sinti](#) hierheen gedeporteerd voor systematische vernietiging. Het gebruik van gas als moordmethode versnelde dit vernietigingsproces. In Auschwitz gebruikten de nazi's bijvoorbeeld grote [gaskamers](#) om duizenden mensen per dag te vermoorden. Hun lichamen werden verbrand in speciaal daarvoor gebouwde [crematoria](#).

De Slag om Stalingrad in februari 1943 en de massale invasie van Normandië door de geallieerden op 6 juni 1944 ([D-Day](#)), vormden keerpunten in de oorlog. De nazi's werden steeds verder in het nauw gedreven. Als reactie daarop brachten ze gevangenen uit concentratiekampen van de ene plaats naar de andere via "[dodenmarsen](#)". Hierbij kwamen duizenden mensen om. Terwijl de geallieerden oprukten, bevrijdden ze concentratiekampen in heel Europa. Op 30 april 1945 pleegde Hitler zelfmoord en op 8 mei 1945 gaf nazi-Duitsland zich onvoorwaardelijk over. Hiermee kwam de oorlog in Europa ten einde.

Tussen november 1945 en april 1949 vond er een reeks processen plaats, waaronder de [processen van Neurenberg en Dachau](#). In Neurenberg moesten 22 belangrijke Duitse oorlogsmisdadigers voor het Internationale Militaire Tribunaal verschijnen. Daarna werden door de vier overwinnende partijen afzonderlijke processen tegen Duitsers en hun collaborateurs gehouden wegens massale wreedheden en andere oorlogsmisdaden. Deze processen zijn vaak bekritiseerd. Zo werden sommige beklagden vrijgesproken. Andere kregen na veroordeling tot een lange gevangenisstraf of de doodstraf alsnog strafvermindering of werden zelfs vrijgelaten. Bovendien zijn de meeste daders van het nationaalsocialistisch regime nooit berecht. Sinds 1945 hebben in Duitsland en andere landen in Europa gerechtelijke procedures plaatsgevonden, in sommige gevallen vele jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Tot op de dag van vandaag blijft het debat over de vervolging en behandeling van de tijdens de Holocaust gepleegde misdaden voortduren.

WIE WAREN DE SLACHTOFFERS?

De huidige opvatting over wie een slachtoffer is, hangt samen met het idee van slachtoffers dat in het internationaal recht inzake de [mensenrechten](#) en [overgangsjustitiemaatregelen](#) wordt gecreëerd en verdedigd. Het idee van slachtofferschap is echter vrij open en vraagt om een reflectie op wie we als slachtoffers hebben geïdentificeerd.

WAAROM IS HET LASTIG OM OVER SLACHTOFFERS TE SPREKEN?

1. Slachtoffers zijn moeilijk te definiëren omdat [handelingsvermogen](#) als passief wordt beschouwd. Bij slachtoffers denken we aan mensen met pech die toevallig op het verkeerde moment op de verkeerde plaats zijn. In deze context veranderen ze in universele figuren, waardoor de politieke dimensies van het slachtofferschap naar de achtergrond verdwijnen. Deze decontextualisering

en [ontheemding](#) van de slachtoffers en hun context leiden tot depolitisering van hun herinneringen.

2. In het algemeen over slachtoffers spreken zonder rekening te houden met hun meerlagige identiteit, lokale, sociale, historische en politieke context, leidt tot een [homogenisering](#) van de categorie zelf, waarbij alle ervaringen en gevolgen van geweld hetzelfde worden. Meestal zijn de beelden en bronnen die worden gebruikt om slachtoffers te illustreren tijdens hun vervolging en slachtofferschap, en niet van voor of na deze periode. Zo worden ze gereduceerd tot de daad die hen tot slachtoffer maakt en geïnstrumentaliseerd om vandaag een bepaald doel te bereiken, wat vragen oproept.
3. Slachtoffergroepen zijn woordvoerders geworden voor de boodschappen die zij aan het publiek willen overbrengen. Zo worden de stemmen van alle slachtoffers teruggebracht tot één enkele stem. Hierdoor worden andere geluiden mogelijk uitgesloten.
4. Sommige groepen kunnen worden gezien als meer bevoorrecht en meer erkend dan andere, waardoor [hiërarchieën van lijden](#) ontstaan. Dit speelt vooral een rol wanneer het gaat om een breed scala aan slachtoffers. Zo is de discriminatie van lgbtqia+ personen nog lang na het einde van het nationaalsocialisme doorgegaan, terwijl groepen zoals de 'asocialen' tot voor kort niet als slachtoffers beschouwd werden. Anderen, zoals Roma en Sinti, worden nog steeds vervolgd om uiteenlopende redenen.

Roma familie in Köln, 1937. Bron: Bundesarchiv, BILD146-1997-019-27A. CC-BY-SA 3.0

Daarom moeten we dit idee van slachtofferschap bespreekbaar maken en deconstrueren. Het gaat er niet om het bestaan van slachtoffers te ontkennen. In plaats daarvan moeten we hun context

Joodse Verzetsgroep uit Belarus. 1943. Bron: Onbekend via Wikimedia Public Domain 1/0

begrijpen en de beperkingen van vaste opvattingen over slachtofferschap ter discussie stellen.

HOE KUNNEN WE LESGEVEN OVER SLACHTOFFERS ZONDER HEN TE INSTRUMENTALISEREN?

1. Om het idee van het slachtoffer te problematiseren, moeten we het in de historische context plaatsen en het discours, de kennis, instellingen en instrumenten verklaren die de verschillende ervaringen van slachtoffers hebben beïnvloed. Dit omvat het spreken over [daders en omstanders](#) en het begrijpen hoe iemand tot slachtoffer wordt gemaakt. De context is cruciaal om de beweegredenen van de daders te onderzoeken en te begrijpen hoe misdaden (grond)wettelijk werden gemaakt. Om de situatie van slachtoffers in die tijd beter te begrijpen, moeten we hen bovendien niet alleen als 'hulpeloos' beschouwen.
2. We moeten verschillende invalshoeken en bronnen onderzoeken om de [multiperspectiviteit](#) van slachtofferschap te laten zien. Voor het problematiseren van de categorie van slachtoffers is het ook van belang te begrijpen dat andere mensen zich op verschillende momenten en plaatsen als slachtoffer kunnen identificeren. Iemand die bijvoorbeeld past in onze opvatting over slachtoffers zal zichzelf misschien niet als slachtoffer identificeren, terwijl iemand die wij niet als slachtoffer

beschouwen dat misschien wel doet.

3. Het is essentieel om de [intersectionaliteit](#) van de slachtoffers te overwegen. Wanneer we slachtofferschap opvatten als het resultaat van voortdurende en interactieve processen, kan er ruimte zijn voor verschillende ervaringen van slachtofferschap. Bovendien is het van cruciaal belang om te begrijpen dat slachtoffers meerdere identiteiten hebben. Slachtoffers reduceren tot één identiteit is dus niet meer dan kunstmatige categorisering. Daarnaast moeten we inzien hoe deze andere identiteiten kunnen hebben meegespeeld bij de mogelijkheden tot verzet of solidariteit onder de slachtoffers.
4. De identiteit van slachtoffers moet niet als passief en homogeen worden beschouwd. Slachtoffers proberen niet alleen rampen te boven te komen en hun leven opnieuw op te bouwen, zodat ze niet langer slachtoffer zijn. Ook al waren de mogelijkheden zeer beperkt, slachtoffers handelden vaak actief en probeerden hun eigen situatie of die van anderen te verbeteren. Na de Tweede Wereldoorlog sloten sommigen van hen zich aan bij gemeenschappen van slachtoffers en werden woordvoerders en politieke figuren. In die rol gaven ze les over hun ervaringen om te voorkomen dat deze historische gebeurtenissen zich ooit zullen herhalen. Sommigen waren al politiek actief tijdens het nationaalsocialisme (als politieke tegenstanders) en werden vervolgd om hun ideologie en activisme. Andere zagen af van politieke activiteiten en kozen ervoor op andere manieren verder te gaan met hun leven.

DISCUSSIEVRAGEN

Bestudeer het beleid dat de vervolging van verschillende slachtoffers benadrukt. Bespreek de eigenschappen van dit beleid, het verband met de ideologie van de nazi's en de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog. Denk ook na over waarom specifieke groepen het doelwit waren en hoe deze door de nationaalsocialisten werden voorgesteld.

Leg de specifieke ervaringen van

Joodse familie in Budapest, 1948. Bron: FOTO:-
Fortepan/Hámori Gyula. CC-BY-SA 3.0

verschillende slachtoffergroepen uit, zodat de leerlingen kunnen nadenken over de betekenis van de misdaden die zij ondergingen. Neem getuigenissen van slachtoffers uit dezelfde groep (bijvoorbeeld twee Joodse slachtoffers of twee Roma en Sinti) met soortgelijke ervaringen. Laat je leerlingen overeenkomsten en verschillen vaststellen en hun bevindingen met elkaar bespreken. Hierdoor zullen ze beter begrijpen waarom we de ervaringen van slachtoffers van het nationaalsocialisme niet moeten veralgemenen.

Probeer de intersectionaliteit van slachtofferschap te begrijpen. Laat zien hoe veel verschillende mensen vergelijkbare ervaringen met discriminatie en onderdrukking op basis van hun identiteit hebben doorstaan. Neem getuigenissen van slachtoffers uit verschillende groepen (bijvoorbeeld een Jood, een lid van de lgbtqia+-gemeenschap en een persoon

van Afrikaanse afkomst), maar die wel op dezelfde locatie leefden. Laat je leerlingen overeenkomsten en verschillen tussen hun ervaringen vaststellen.

Vraag je leerlingen wat de betekenis van het woord 'slachtoffer' is en waarom sommige mensen zich wel en andere zich niet als slachtoffer identificeren. Geef je leerlingen levensverhalen van mensen die zich niet op dezelfde manier identificeren, maar wel soortgelijke ervaringen hebben. Wat deden ze na de gebeurtenissen? Hielden ze hun verhaal voor zichzelf? Of deelden ze hun ervaringen juist? Zo leren de leerlingen verschillende historische perspectieven te begrijpen en zien ze hoe niet iedereen die hetzelfde heeft meegemaakt dit op dezelfde manier herinnert. Je kunt ook de verhalen van Benjamin Wilomirski of Enric Marco onderzoeken, die zich voordeden als slachtoffers van de Holocaust. Denk samen na over waarom sommige mensen ten onrechte het slachtofferschap opeisen en bepalen wie we als slachtoffers identificeren.

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://www.pbslearningmedia.org/resource/understanding-intersectionality-dolores/understanding-intersectionality-dolores/>

<https://www.yadvashem.org/>

<https://www.ushmm.org/remember/resources-holocaust-survivors-victims>

<https://holocausteducation.org.uk/wp-content/uploads/1.-Non-JewishVictimsOf-NaziPersecutionMurder-download.pdf>

<https://arolsen-archives.org/en/learn-participate/initiatives-projects/documentated/toolkits/>

<https://wienerholocaustlibrary.org/>

Online archiefmateriaal:

<https://stolenmemory.org/en/>

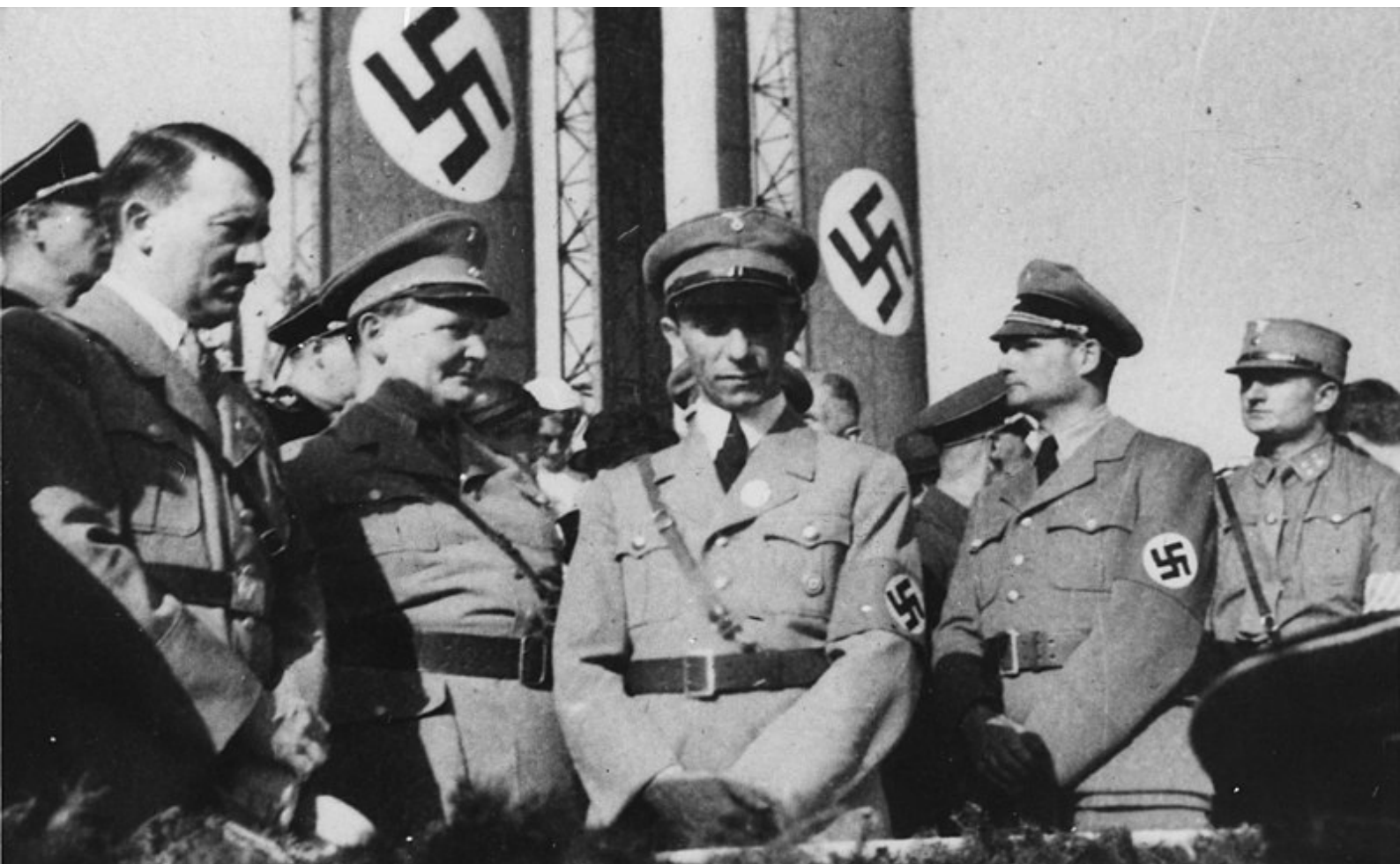
<https://iwitness.usc.edu/educatorresources>

WIE WAREN DE DADERS EN OMSTANDERS?

De [slachtoffers van het nationaalsocialisme](#) staan meestal centraal in geschiedenislessen en historisch onderzoek. Degene die verantwoordelijk zijn voor de misdaden zijn vaak minder zichtbaar. Een belemmering voor het onderzoek naar de [daders](#) is het ontbreken van een passend juridisch kader en de politieke wil om te onderzoeken en hen te vervolgen. Daarnaast kan het moeilijk zijn om collaboratie in de nationale contexten te bespreken na de nederlaag van nazi-Duitsland. Het rechtssysteem van na 1945 bepaalde hoe er later over daders werd gesproken. De Koude Oorlog creëerde een tweedeling waardoor verschillende daders aan vervolging konden ontkomen in het kader van een anticommunistisch sentiment. De rechtsgang bleef onvoltooid en omstreden. Dit kader bood ook eenvoudige ver-

halen voor de daders die beweerden niets van de misdaden te weten of deze niet zouden hebben gepleegd. In recent onderzoek wordt ons begrip van daders verbreed. Ook degenen die machtsposities bekleedden, de administrateurs (bureaudaders) en degenen die nationaalsocialistische ideeën zoals racisme, antisemitisme en antidemocratische opvattingen produceerden en verspreidden in hun boeken, lezingen of dagelijkse omgang met collega's en werknemers, kunnen als daders worden beschouwd. Zo waren de daders partijleiders, bankiers, zakenlieden, professoren, militaire functionarissen, artsen, journalisten, ingenieurs, rechters, schrijvers, advocaten, verkopers, politiemensen en ambtenaren.

Hitler, Goering Goebbels en Hess. Bron: National Archives via pingnews. Public Domain 1.0

Soldaten die de vlag van Nazi-Duitsland hijsen bij de Akropolis in Griekenland. Bron: Bundesarchiv, Bild 101-164-0389-23A / Theodor Scheerer / CC-BY-SA 3.0

WIE WAREN DE DADERS?

Bij daders hebben we in eerste instantie vaak een extreem en eenzijdig beeld: ze zijn slecht, sadistisch of ziek. We moeten deze vereenvoudigde ideeën over hoe mensen daders worden, nuanceren. Daartoe is het essentieel te begrijpen hoe het nationaalsocialistisch regime en zijn ideologie werkten en de daders te beschouwen als individuen die binnen een specifieke context handelden en beslissingen namen. Alleen door de motieven en handelingen van daders en [collaborateurs](#) ter discussie te stellen, kunnen we begrijpen waarom ze bevelen zonder verzet opvolgden en er later mee wegkwamen, en hoe ze individuen tot doelwit maakten, manipuleerden en onderdrukten.

Bepalen wie al dan niet een dader is, is

echter een uitdaging vanwege de aanverandering onderhevige juridische definitie en de culturele context. Enerzijds is het aantonen van in het verleden gepleegde strafbare feiten alleen niet voldoende om het complexe proces van het construeren van de dader te verklaren. Anderzijds verschillen de categorieën van 'massamisdadiger' of dader die in recht inzake mensenrechten en in getuigenissen van slachtoffers worden gebruikt, sterk van de termen die door werknemers van de staat of (para)militaire organisaties worden gebruikt om hun ervaringen te beschrijven.

HET GRIJZE GEBIED VAN OMSTANDERS EN IMPLICATED SUBJECTS

Door de geschiedenis van het nationaalsocialisme in een tweedeling van slachtoffers en daders te vatten, wordt voorbijgegaan aan de vervaagde dynamiek die achter onderdrukking schuilgaat. Om dit te voorkomen, moeten we het duidelijke onderscheid tussen slachtoffers en daders problematiseren en een heel nieuw onderscheid maken, gekenmerkt door verschillende schakeringen van [medeplichtigheid](#) die niet gemakkelijk in deze tweedeling te plaatsen zijn.

[Omstanders](#) worden meestal gedefinieerd op basis van wat ze niet zijn. Ze waren geen slachtoffers en ook geen daders. Meestal waren ze getuige van de gebeurtenissen, maar kozen ze ervoor om niet actief deel te nemen. Het waren bijvoorbeeld personen die de vervolging en discriminatie van bepaalde doelgroepen door het nationaalsocialisme niet aan de kaak stelden. Ze worden doorgaans beschouwd als passief of onverschillig. Velen raakten echter op een of andere manier toch betrokken. Ze besloten bijvoorbeeld een voor de hand liggend risico niet te nemen, met negatieve effecten als gevolg.

[Implicated subjects](#) nemen posities in die verband houden met macht en privilege, zonder zelf rechtstreeks schade te berokkenen. Door middel van hun handelingen dragen ze echter bij aan het instellen en in stand houden van regimes

Mensen die de nazigroet brengen. Bron: James Vaughan via Flickr CC-BY-NC-SA 2.0

van onderdrukking en discriminatie, hoewel ze niet meewerken aan het ontstaan of de werking ervan.

Na de oorlog beweerden te veel personen dat ze er niet bij betrokken waren en weigerden verantwoordelijkheid te nemen voor wat er was gebeurd. Velen waren echter betrokken bij de verrichtingen van racistische overheidsfunctionarissen en waren meer dan passieve getuigen. Denk bijvoorbeeld aan ambtenaren die als onderdeel van hun dagelijks werk de belasting op Joods vermogen, de [Judenvermögensabgabe](#), verwerkten, of leraren die racistisch, discriminerend en antisemitsch lesmateriaal behandelden.

DISCUSSIEVRAGEN

Denk aan alle beroepen, werknemers en arbeiders die hebben bijgedragen aan het transport van miljoenen mensen over de Europese spoorwegen. Waardoor kunnen hun keuzes en handelingen zijn beïnvloed?

Hoe dragen omstanders bij aan de discriminatie en vervolging van specifieke personen? Je kan de tien stadia van genocide, ontwikkeld door George Stanton, gebruiken om te begrijpen hoe deze omstandigheden zich voordoen of worden gecreëerd om het klimaat te scheppen waarin genocide kan plaatsvinden.

Denk aan situaties waarin je getuige was van discriminatie. Was je een passieve omstander of greep je actief in? Waardoor werd je keuze beïnvloed?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/nazi-perpetrators-of-the-holocaust>

<https://www.hmd.org.uk/learn-about-the-holocaust-and-genocides/what-is-genocide/the-ten-stages-of-genocide/>

<https://unpacked.education/video/faces-of-the-holocaust-the-perpetrator/>

<https://sfi.usc.edu/news/2013/11/back-school-echoes-and-reflections-part-9>

Online getuigenissen:

<http://www.camps.bbk.ac.uk/testimonies/pery-broad.html>

COLLABORATEURS VAN DE NATIONAAL- SOCIALISTEN

Collaboreren' betekent letterlijk 'samenwerken'. Dit kan natuurlijk positief zijn. Je werkt bijvoorbeeld samen met anderen aan dit project. In de context van het nationaalsocialisme verwijst de term 'collaboratie' echter specifiek naar degenen die het nationaalsocialistisch regime steunden en hielpen. Collaborateurs speelden een cruciale rol bij de uitvoeringen handhaving van het nationaalsocialistisch beleid in heel Europa, met inbegrip van massamoord. Zonder de wijdverbreide collaboratie en vaak stille goedkeuring van lokale autoriteiten, regeringen en burgers had het nationaalsocialisme zich nooit zo ver kunnen verspreiden. Het exacte aantal collaborateurs is moeilijk te bepalen, aangezien de collaboratie vele verschillende vormen aannam.

INDIVIDUELE COLLABORATEURS

[Antisemitisme](#), [nationalisme](#), [racisme](#), [anticommunisme](#), [seksisme](#) en [homofobie](#) bestonden ook voor het nationaalsocialisme al. Veel burgers uit heel Europa die in deze ideeën geloofden, werkten mee aan de vervolging en discriminatie van personen die niet pasten in de nationaalsocialistische rassenideologie. Hun beweegredenen voor collaboratie varieerden sterk. Sommigen deden het voor persoonlijk gewin, anderen uit angst. De een geloofde sterk in de fascistische ideologie, de ander collaboreerde alleen om 'praktische' redenen.

Collaborateurs waren vaak 'gewone'

mensen, zoals personen die anderen aangaven bij de autoriteiten, maar ook ambtenaren en bureaucraten die de uitvoering van nationaalsocialistisch beleid mede mogelijk maakten. Zowel binnen Duitsland als in de door Duitsland

Vidkun Quisling was de premier van Noorwegen van 1942 tot 1945. Zijn pro-Nazi regering werkte mee aan de deportatie van Noorse Joden. Bron: Riksarkivet (National Archives of Norway) via Wikimedia CC Public Domain.

bezette gebieden rekruteerden de nationaalsocialisten lokale hulptroepen voor politie, militaire eenheden en burgerlijke besturen. Sommigen werkten als bewakers in [concentratiekampen](#) en [dodenkampen](#).

INTERNATIONALE COLLABORATIE

In het geval van de bondgenoten van Duitsland was de collaboratie gebaseerd op gemeenschappelijke politieke en economische belangen. In het fascistische Italië werd een reeks rassenwetten ingevoerd om [Joden](#) en [mensen van Afrikaanse afkomst](#) binnen het Italiaanse koloniale rijk te discrimineren. Evenzo werden er in [Vichy-Frankrijk](#) maatregelen genomen tegen mensen die als 'onwenselijk' werden beschouwd, waaronder [Joden](#), [politieke tegenstanders](#), or [LGBTQIA+ personen](#).

Ook in door de Duitsers bezette gebieden door heel Europa werd er gecollaboreerd. In Noorwegen en Griekenland werden nazisymphisanten aangesteld als regeringsleiders. Deze hielpen de Duitse autoriteiten Joodse burgers te identificeren en te deporteren naar concentratie- en vernietigingskampen. In [vazalstaten](#), van de nazi's hielpen lokale organisaties, milities en paramilitaire troepen de nationaalsocialisten actief bij het doden van [Joden](#), [Slavische mensen](#), [politieke tegenstanders](#), en [Roma en Sinti](#), en vele anderen. Zo waren de [Hlinka-garde](#) in de Slowaakse Republiek en de [Ustaše](#) in de Onafhankelijke Staat Kroatië verantwoordelijk voor de moord op honderdduizenden burgers. Sommige groepen, zoals de Chetniks in Joegoslavië, werden opgericht om weerstand te bieden aan de troepen van de asmogendheden, maar sloten zich later aan bij de Duitsers en hun bondgenoten in acties tegen politieke tegenstanders, Bosnische moslims, Kroaten en anderen.

Twee vrouwen in Ustaše uniform. Bron: Memorijalni muzej Jasenovac, via the United States Holocaust Memorial Museum.

ECONOMISCHE COLLABORATIE

In Duitsland en door de Duitsers bezette gebieden collaboreerden bedrijven in verschillende mate met de nationaalsocialisten. Sommige bedrijven, zoals Krupp, hielpen bijvoorbeeld bij de productie van wapens voor het Duitse leger, en verschillende Franse en Deense ondernemingen dienden als fabrikant of leverancier voor het regime. Anderen waren direct betrokken bij de uitvoering van het systeem voor massavernietiging. Zo speelden spoorwegmaatschappijen als de Duitse Reichsbahn en de Franse SNCF een cruciale rol bij het transport van slachtoffers naar concentratie- en vernietigingskampen. [Zyklon B](#), een gas dat werd gebruikt om mensen te vermoorden, werd geproduceerd en geleverd door dochterondernemingen van IG Farben, een groot Duits chemie- en farmaceutisch bedrijf. Bedrijven profiteerden vaak van het systeem van [dwangarbeid](#) in de concentratie- en werkkampen. Grote firma's als Siemens en Mercedes-Benz maakten hier gebruik van. Kleinere lokale bedrijven in de buurt van concentratiekampen profiteerden door gevangenen 'in te huren'. Zij konden tegen een kleine vergoeding aan de nationaalsocialistische autoriteiten goedkope arbeidskrachten inschakelen in plaats van zelf arbeiders in dienst te nemen.

WAT GEBEURDE ER MET COLLABORATEURS?

Na het einde van de oorlog in 1945 werden in veel gemeenschappen in Europa mensen die als collaborateurs werden beschouwd, onmiddellijk onderworpen aan gerechtelijke of buitengerechtelijke straffen. Maatregelen tegen hen omvatten [willekeurige gevangenneming](#) openbare vernedering (zoals kaalscheren van het hoofd), opsluiting en executie. Sommige landen, zoals Noorwegen, voerden 'zuiveringen' uit, waarbij mensen werden vervolgd die als collaborateurs werden beschouwd. Zo werd voormalig premier Vidkun Quisling ter dood veroordeeld. In de decennia na 1945 verzamelden [nazi-jagers](#) informatie over mogelijke collaborateurs en spoorden hen op. Dit deden ze alleen of in groep.

Collaborateurs werden niet altijd onmiddellijk na de oorlog aangepakt. Velen van hen vervolgd werden zonder onderbreking hun loopbaan. Tijdens de processen van Neurenberg werden enkel hooggeplaatste nazifunctionarissen vervolgd, maar geen andere individuen. In andere landen, zoals Oostenrijk, werden staten en regeringen vaak beschouwd als slachtoffers van het nationaalsocialistisch regime, in plaats van actieve en medeplichtige collaborateurs.

DISCUSSIEVRAGEN

Waarom collaboreerde 'gewone' mensen in Europa met de nationaalsocialisten, denk je? Voor welke keuze kwamen zij te staan?

Hoe en waarom collaboreerde sommige landen met de nationaalsocialisten?

Hoe kunnen bedrijven en organisaties die met de nationaalsocialisten collaboreerden dit vandaag de dag erkennen en hierop reageren?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET RPROJECT

Online bronnen:

<https://www.theholocaustexplained.org/how-and-why/why/collaboration/>

<https://www.theholocaustexplained.org/resistance-responses-collaboration/collaboration-outside-of-germany/croatia/>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/collaboration>

<https://www.facinghistory.org/resource-library/teaching-holocaust-and-human-behavior>

<https://echoesandreflections.org/unit-9/?state=open#lessn2>

Online getuigenissen:

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/vidkun-quisling-1#:~:text=Vidkun%20Quisling%20was%20a%20Norwegian,traitor%E2%80%9D%20or%20%E2%80%9Ccollaborator.%E2%80%9D>

<https://www.mauthausen-memorial.org/en/History/Witness-Testimonies>

Documentaire: Final Account. by Luke Holland (2020)

HOE WORDEN DE HERINNERINGEN VAN DE SLACHTOFFERS VAN HET NATIONAAL-SOCIALISME DOORGEGEVEN?

Herinneringen en ervaringen van overlevenden en slachtoffers worden openbaar en privé doorgegeven. Nieuwe generaties eigenen zich hun herinneringen toe en geven er hun eigen invulling aan. Het is bekend dat deze nieuwe generaties sterk beïnvloed worden door de ervaringen van hun ouders en familieleden. Toch moeten we eerst nagaan hoe de herinneringen worden doorgegeven en hoe verschillende generaties zich daartoe verhouden.

Hoewel het meeste onderzoek naar de overdracht van herinneringen gericht is op degenen die tot de slachtoffergroepen behoren, mogen we niet vergeten dat ook herinneringen van [daders](#), [omstanders](#) en [collaborateurs](#) worden overgedragen

HOE VINDT OVERDRACHT PLAATS?

De overdracht van herinneringen vindt plaats in veel verschillende situaties in ons leven, zoals binnen de familie, op school, tijdens sociale activiteiten met vrienden, bij het kijken naar een film of bij het lezen van een boek.

Binnen de familie

Familieverhalen worden niet gekozen maar geërfd. Deze erfenis bestaat uit

verhalen en tradities die ouders en andere familieleden aan kinderen doorgeven. De meeste ouders en familieleden bepalen echter wat er precies aan hun kinderen wordt doorgegeven en hoe dit gebeurt.

Famileportret van een Joods-Duitse familie. Juli 1938. Bron: United States Holocaust Memorial Museum.

Denk bijvoorbeeld aan het vertellen van verhalen die bij hun leeftijd passen, het overslaan van traumatische scènes, of op een creatieve manier humor of avontuur aan een verhaal toevoegen. De gebruikte strategieën kunnen veranderen naarmate de kinderen ouder worden.

In de publieke ruimte

In openbare ruimten wordt een specifieke gebeurtenis of persoon bewust herdacht. De historische betekenis wordt hiermee weerspiegeld en versterkt. Deze herdenkingen omvatten feesten, vieringen, rouwdagen, optochten en waken, die specifieke verhalen en boodschappen over het verleden overbrengen.

De rol van media

Wanneer we over overdracht nadenken, moeten we onze blik ook richten op fysieke voorwerpen. Veel voorwerpen zijn immers onlosmakelijk verbonden aan herinneringen. Mensen maken (kunst) voorwerpen om dingen te herinneren of te herdenken. Je kunt je leerlingen bijvoorbeeld vragen of er [erfstukken](#) in zijn in hun familie.

Voorwerpen en verhalen die in de massamedia verschijnen, beïnvloeden de manier waarop jongere generaties zich tot het verleden verhouden. Deze mediatisering van het verleden is gebaseerd op media-inhoud die verwijst naar het verleden, waardoor deze breed beschikbaar wordt voor mensen op verschillende plaatsen met verschillende achtergronden.

VERSCHILLENDE GENERATIES

Wanneer we het over generaties hebben, is de volgende disclaimer van belang: de eenheid van een generatie impliceert geen eenheid van herinneringen of van leeftijden binnen die generatie. Tot dezelfde generatie behoren betekent niet dat je dezelfde herinneringen aan dezelfde historische gebeurtenis deelt. Generaties

bestaan uit een veelheid van actoren van verschillende leeftijden met verschillende herinneringen en ervaringen. In de realiteit zijn de grenzen vager en overlappen ze met elkaar, en is er sprake van [raakvlakken](#) tussen en binnen die ervaringen. Omdat veel mensen hun huis moesten ontvluchten tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook daarna, zijn er bovendien intersecties tussen deze herinneringen en verhalen over migratie, ballingschap en ontheemding uit verschillende landen en culturen.

Tweede generatie

Vanaf de jaren 60 begon de tweede generatie te onderzoeken wat het betekende om de 'kinderen van Holocaust-overlevenden' te zijn. Leden van deze generatie waren bezig met hun wortels en wilden meer weten over de ervaringen van hun ouders en beter begrijpen waar ze vandaan komen. Velen van hen werden politiek actief en deden onderzoek naar de ervaringen van hun ouders.

Het is het vermelden waard dat dit niet alleen gebeurde met de nakomelingen van de overlevenden van het nationaalsocialisme, maar ook in vele andere landen waar sprake was van conflicten en dictaturen. Zo ontstond er in Argentinië na de dictatuur van Videla een beweging van kinderen (hijos) die hun onder dwang verdwenen biologische ouders terug probeerden te vinden.

Derde en vierde generatie

Terwijl de kinderen van de tweede generatie luisterden naar de verhalen van hun ouders, luisterden de kinderen van de derde en vierde generatie naar die van hun grootouders. Het is belangrijk om te beseffen dat helaas niet alle kinderen nog grootouders hebben die hen verhalen kunnen vertellen. Hun familiegeschiedenis wordt doorgegeven via wat hun ouders zich herinneren van de verhalen die zij als kind te horen kregen. De gaten worden opgevuld met wat ze op school leren, thuis lezen of op televisie zien. Hierdoor zijn de herinneringen van de jongere generaties

soms stukken van verhalen die als een puzzel in elkaar worden gezet.

Dit heeft de opkomst van door kleinkinderen gestarte bewegingen echter niet gestuit. In Spanje bijvoorbeeld kwamen nakomelingen van slachtoffers uit de Spaanse Burgeroorlog bijeen om massagraven te laten openen. Bovendien helpen in heel Europa tal van kleinkinderen bij het leggen van [Stolpersteine](#) die aangeven waar hun grootouders woonden voordat ze werden gedeporteerd.

DISCUSSIEVRAGEN

Vraag je leerlingen of er in hun gezin/familie een voorwerp is dat symboliseert hoe hun familie over het verleden denkt. Vervolg de oefening door te vragen hoe in hun stad/dorp het verleden wordt herinnerd. Welke gebeurtenissen worden er herdacht of gevierd? Zijn er marsen, optochten, herdenkingen, rouwdagen of andere rituelen?

Een goede manier om te begrijpen hoe herinneringen worden overgedragen, is je ouders en grootouders te interviewen over een gebeurtenis uit het verleden die je interesseert. Vergelijk na afloop de interviews en zoek overeenkomsten en verschillen in hoe dezelfde gebeurtenis wordt herinnerd.

Om te begrijpen hoe verschillende media onze relatie tot het verleden beïnvloeden, kun je een film, stripboek, roman of podcast noemen die/dat je hebt bekeken/gelezen/beluisterd en nadenken over hoe deze over het verleden praten. Vergelijk dit met de kennis die je hierover hebt opgedaan tijdens dit project of de lessen. Analyseer hoe gebeurtenissen uit het verleden in verschillende media worden uitgelegd.

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Art Spiegelman. Maus. 1980 (Comic Book).

Online bronnen:

<https://map.stolpersteine.app/nl>

<https://stolenmemory.org/en/>

RAAKVLAKKEN TUSSEN GROEPEN SLACHTOFFERS

VÓÓR HET NATIONAAL- SOCIALISME

Zeer uiteenlopende sociale en maatschappelijke groepen werden door de nationaalsocialisten tot vijand verklaard en vervolgd. Ze hadden zeer verschillende maatschappelijke posities en onderlinge relaties. Daardoor kunnen bepaalde groepen verschillende contacten en relaties hebben opgebouwd. Deze interacties waren echter niet altijd positief; er was ook sprake van onderlinge discriminatie.

TIJDENS HET NATIONAAL- SOCIALISME

Tijdens het nationaalsocialisme deelden mensen uit alle slachtoffergroepen fysieke ruimten en ervaringen met elkaar. Zo waren er [Joden](#), [Roma en Sinti](#), [LGBTQIA+ personen](#), ['asocialen'](#), [politieke tegenstanders](#) en nog veel meer gevangenen in [concentratiekampen](#). We kunnen de raakvlakken tussen deze groepen echter niet op een algemene of homogene manier bespreken. De onderlinge relaties van de gevangenen varieerden naargelang de periode en het kamp of de gevangenis waarin zij zaten. Hoewel er in het algemeen sprake was van solidariteit tussen verschillende groepen, kwam het ook voor dat een gedeporteerde een andere gevangene niet hielp of steunde. In hun gevecht om te overleven, probeerden sommigen hun kansen ten koste van anderen te vergroten.

Concurrentie, hiërarchieën en verstikkende relaties waren dan ook niet ongewoon in de kampen.

Etniciteit, nationaliteit en politieke ideologie speelden een belangrijke rol bij het ontstaan van solidariteitsnetwerken. Een gedeporteerde kon familiebanden hebben met andere gedeporteerden. Veel vriendschappen kwamen voort uit eerdere gedeelde ervaringen. Deze waren ontstaan tijdens het samenwerken in een fabriek, doordat de gevangenen in dezelfde stad woonden, of omdat ze gemeenschappelijke politieke of religieuze opvattingen hadden.

De [SS](#) zag erop toe dat groepen gevangenen strikt van elkaar gescheiden bleven in de kampen op basis van de rassenhiërarchie. Binnen deze hiërarchie konden bepaalde gevangenen functies binnen de organisatie van het kamp bekleden en hadden dus veel betere overlevingskansen dan [Joodse](#) en [Roma-gevangenen](#) die geen toegang hadden tot deze posities. Zogeheten [kapo's](#), gebruikten hun beperkte invloed meestal om leden van hun groep te steunen, maar maakten vaak misbruik van hun macht. Zowel in [Auschwitz](#) en [Buchenwald](#), droegen politieke en Joodse gevangenen aanzienlijk bij aan de documentatie van massamoorden. Zo legde de Spaanse gevangene Francisco Boix de dagelijkse moorden en wandaden in het concentratiekamp Mauthausen vast met zijn fotocamera. In Auschwitz begroeven Joodse gevangenen rapporten van de massavernietiging die in Birkenau had plaatsgevonden, uit angst dat de gebeurtenissen anders verloren zouden

gaan voor het nageslacht.

Ook in de secties of kampen die speciaal voor vrouwen waren bedoeld, waren er solidariteitsnetwerken. In kamp [Ravensbrück](#), verenigden [vrouwen](#) zich in solidariteitsnetwerken en verzetsgroepen die actief in opstand kwamen. Verschillende vrouwen steunden elkaar, hoewel hulp soms werd geweigerd op basis van afkomst, religie en ideologie. Sommige initiatieven waren een vorm van zelfverdediging. Zo werd de productie gesaboteerd in de dwangarbeidsfabrieken waar sommige vrouwen werkten; anderen werden gered van straffen of executies. In het dagelijks kampleven waren er ook kleine tekens van solidariteit. Zo werden er (politieke) lessen gegeven, culturele evenementen georganiseerd (in 1944 werden er kleine kerstfeestjes georganiseerd voor de kinderen), of zelfs verjaardagen en nationale feestdagen gevierd.

NA HET NATIONAAL-SOCIALISME

De solidariteit tussen slachtoffers bleef ook na de oorlog bestaan, maar hetzelfde geldt voor het onderscheid tussen de verschillende slachtoffergroepen. In 1948 verzetten mensen die als politieke tegenstanders vast hadden gezeten zich bijvoorbeeld tegen de compensatie van 'asocialen', mensen met psychische aandoeningen en een beperking, en in sommige gevallen Roma en Sinti.

DISCUSSIEVRAGEN

Maak een selectie van getuigenissen en analyseer de relaties tussen verschillende slachtoffergroepen in de concentratie-, vernietigings- en werkkampen en getto's. Door wat werd de hulp en solidariteit tussen gevangenen beïnvloed? Hoe zou je hun onderlinge relaties beschrijven?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online getuigenissen:

<https://iwitness.usc.edu/search?search=relationship%20&category=landing>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/aunt-rosies-kitchen>

<https://birkbeck.cloud.panopto.eu/Panopto/Pages/Viewer.aspx?id=90ca72ab-56b2-4e50-996b-4dcde181acdd&start=0>

<http://www.camps.bbk.ac.uk/testimonies/leon-ceglarz.html>

Boeken en artikelen:

<https://www.literaryjournal.in/index.php/clri/article/view/711/825>

<http://www.camps.bbk.ac.uk/themes/in-mate-relations.html>

“ASOCIALEN” & DE NATIONAALSOCIALISTEN

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Een van de categorieën die de nationaalsocialisten creëerde voor mensen die niet binnen hun politieke ideologie pasten, was die van de “asocialen” of “werkschuwen”. Deze termen werden gebruikt als collectieve categorie om de vervolging van degenen die als buitenstaanders werden gezien en om massa-arrestaties te rechtvaardigen. Ze kwamen echter voort uit een lange traditie van discriminatie en uitsluiting.

TIJDENS HET NATIONAAL-SOCIALISME

Geïnspireerd door de *völkische Bewegung* verspreidden de nationaalsocialisten het idee van de Volksgemeinschaft (volksgemeenschap) als uitleg en antwoord op de politieke en sociale omwentelingen in de Weimarrepubliek. In deze nieuwe maatschappij zouden de zogenoemde Volksschädlinge (mensen die als schadelijk 'ongedierte' werden gezien) worden uitgesloten, aangezien ze volgens de nazi's geen 'productieve', 'waardevolle' en 'goed aangepaste' leden van de Duitse Volksgemeinschaft waren.

Op basis van geformuleerde eugenetica-criteria en jarenlang psychiatrisch onderzoek werd vervolging onder het naziregime ondersteund door de biologische criminologie. Artsen, psychologen en criminologen mochten beslissingen nemen over het leven

van mensen die als 'onverbeterlijk' of 'psychopaten' werden geclassificeerd. Ze werden ook wel 'vreemdelingen uit de gemeenschap' (Gemeinschaftsfremde) genoemd. Op deze manier bestempelde het naziregime individuen of sociale groepen, meestal uit lagere klassen, als onbekwaam om te werken en legitimeerde het de vervolging van werklozen en daklozen, mensen met een uitkering, sekswerkers, bedelaars, alcoholisten, drugsverslaafden en jongeren in zorginstellingen. Vooral medisch deskundigen speelden een sleutelrol bij beslissingen over verplicht 'corrigerend' onderwijs, opsluiting in concentratiekampen, sterilisatie of moord.

Ook vrouwen die niet aan de idealen van de nazistaat voldeden, werden onder de noemer 'asocialen' geplaatst. Onder het regime werden vrouwen gedwongen de rol van moeder op te nemen. Wie deze genderideologie niet volgde, werd als 'onzedelijk' bestempeld. In de praktijk berustte het concept van de strijd tegen de 'tegenstanders' van de nationaalsocialistische samenleving ook op genderstereotypen.

Vanaf 1938 werden 'asocialen' naar concentratiekampen, overgebracht. Hier werden ze aangeduid met een zwarte driehoek, terwijl 'beroepsdiscriminaten' een groene driehoek kregen. In dat jaar verdubbelde het aantal gevangenen in concentratiekampen na Aktion "Arbeitsscheu Reich" (operatie werkschuw Rijk). Deze bestond uit twee massa-arrestaties van 'asocialen', waaronder ook Joden. Honderden vrouwen en rond de 10.000 mannen werden naar kampen gestuurd, waarvan bijna de helft (4000) naar Buchenwald.

Vanwege de nogal ruime definitie die de nazi's aan de term 'asociaal' gaven, is het onduidelijk hoeveel gevangenen precies onder deze categorie vielen. Volgens sommige schattingen zouden het er echter meer dan 35.000 zijn geweest. Hoeveel daarvan de oorlog hebben overleefd, is niet duidelijk. Echter, er kwamen veel mensen met zwarte driehoeken om het leven.

NA HET NATIONAAL-SOCIALISME

Al in de jaren 50 probeerden de geallieerden en lokale hulporganisaties plannen op te zetten voor de opvang van overlevenden en families van [slachtoffers](#). In het begin werden echter alleen mensen die op grond van [ras](#), [religie](#) of ideologie waren vervolgd als slachtoffer erkend. De gevarieerde groep van 'asocialen' werd hiermee genegeerd. In hun strijd om erkenning en schadevergoeding werden de overlevenden vaak geconfronteerd met artsen, rechters en maatschappelijk werkers die tijdens het naziregime actief hadden deelgenomen aan uitsluiting en vervolging.

Pas in 2020 werden 'asocialen' door het Duitse parlement als slachtoffers van het nationaalsocialisme erkend. Dit gebeurde pas nadat sociaal wetenschapper Frank Nonnenmacher, wiens oom werd vastgehouden omdat hij 'asociaal' was, in 2018 een petitie had gestart op change.org, die meer dan 20.000 keer werd ondertekend. In februari 2020 nam de regering een motie aan waarin de groep van 'asocialen' wordt erkend als een van de doelgroepen van het naziregime. In de motie wordt met name erkend dat "niemand terecht in de concentratiekampen werd opgesloten, gemarteld of vermoord". Deze verklaring lijkt nu misschien vanzelfsprekend, maar hij komt voort uit tientallen jaren van debat en strijd om erkenning.

DISCUSSIEVRAGEN

Maak samen met de leerlingen een conceptdiagram met daarin alle trefwoorden, concepten en categorieën die in verband staan met de term 'asocialen'. Probeer informatie te vinden over mensen

met verschillende achtergronden om te begrijpen hoe hun ervaringen en levens varieerden. Hier vind je een voorbeeld van een conceptdiagram, gecreëerd in Miro: <https://miro.com/app/board/uXjVPVNLWbQ=>

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://www.hanisauland.de/node/1982>

<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/innenpolitik/volksgemeinschaft.html>

<https://www.jugend-im-kz.de/en/aktion-arbeitsscheu-reich-1938/>

<https://gedenkstaette-moringen.de/web-site/30.html>

<https://arolsen-archives.org/en/about-us/statements/stigmatized-their-whole-lives-long/>

<https://www.freitag.de/autoren/der-freitag/die-mit-dem-schwarzen-winkel>

Films & Documentaires:

Fog in August. 2h 6, 2016.

Online tentoonstellingen:

https://www.ravensbrueckerinnen.at/?page_id=7517

<https://www.die-verleugneten.de/en/>

KINDEREN & DE NATIONAALSOCIALISTEN

Kinderen werden niet door de nazi's vervolgd omdat ze kinderen waren, maar omdat ze tot een bepaalde groep behoorden. Sommigen werden slachtoffer omdat ze [Joods](#), [Roma of Sinti](#), waren, anderen om biologische redenen, zoals kinderen met [psychische aandoening en met een beperking](#). Kinderen waren bijzonder kwetsbaar voor [vervolging](#) en hadden het laagste overlevingspercentage in [concentratiekampen](#) en [dodenkampen](#). Ongeveer 1,5 miljoen Joodse kinderen, tienduizenden Roma en Sinti kinderen, en tussen de 5000 en 7000 kinderen met psychische aandoeningen en een beperking werden vermoord door de nazi's en hun collaborateurs.

TIJDENS HET NATIONAAL- SOCIALISME

Het lot van kinderen hing af van hun nut voor de nazi's. Jonge kinderen, die niet in staat werden geacht te werken, werden bij aankomst in [dodenkampen](#) en [vernietigingskampen](#) direct naar de [gaskamers](#) gestuurd, samen met ouderen, zwangere vrouwen en mensen met [psychische aandoening en beperking](#). Tieners konden tewerkgesteld worden in [dwangarbeidskampen](#). Baby's werden bij hun geboorte in [getto's](#) en kampen vermoord. In concentratie- en [transitkampen](#), voerden SS-artsen vaak dodelijke medische experimenten uit op kinderen. Vooral tweelingen waren hier het slachtoffer van.

In de getto's werden kinderen door volwassenen gebruikt om voedsel, medicijnen en andere benodigdheden te smokkelen. Dit leidde er soms toe dat tieners en jonge kinderen betrokken raakten bij geheime [verzetsactiviteiten](#). De getto's vormden een onveilige omgeving voor kinderen. Vele stierven als gevolg van honger, ziekte en gebrek aan geschikte kleding of onderdak.

Reddingsmissies

Verschillende landen, humanitaire organisaties en individuele personen probeerden kinderen te redden van het nationaalsocialisme door ze uit gevaarlijke gebieden te halen. Bij één actie, die na de [Kristallnacht](#) in 1938 in gang werd gezet en bekendstaat als het [Kindertransport](#), konden Joodse kinderen onder de zeventien jaar zonder begeleiding als vluchteling naar het Verenigd Koninkrijk komen. Hierbij moesten particulieren of organisaties garant staan voor de betaling van de verzorging, het onderwijs en de emigratie van elk kind naar Groot-Brittannië. Bij het eerste Kindertransport op 2 december 1938 werden zo'n 200 kinderen uit een Joods weeshuis gehaald dat was vernield na de pogrom in Berlijn. Tot 1940 werden ongeveer 10.000 kinderen veilig naar het Verenigd Koninkrijk gebracht. De meesten werden ondergebracht bij pleeggezinnen, hoewel sommigen in speciale kindertehuizen verbleven.

Naast deze georganiseerde humanitaire acties werden kinderen ook door particulieren gered. Zo vertrok het Amerikaanse stel Gilbert en Eleanor Kraus

in 1939 naar Wenen om 50 kinderen te redden.

De kinderen van Teheran

Vanaf 1939 kwamen veel Poolse Joden in de Sovjet-Unie terecht, omdat zij zich op netdoor de Sovjet-Unie bezet Pools grondgebied bevonden, of omdat zij op de vlucht waren voor binnenvallende troepen. Na hun aankomst werden velen van hen gedeporteerd naar Siberië en Sovjet-Centraal-Azië. Anderen stierven door de barre levensomstandigheden. Hierdoor werden veel Joodse kinderen uit Polen van hun ouders gescheiden of werden wees. In 1942 gaven de Sovjetautoriteiten toestemming voor de hervestiging van 24.000 Poolse burgers in Iran. Hieronder bevonden zich 730 kinderen, waarvan de meeste wees waren. Deze kinderen reisden vanuit weeshuizen en opvangcentra naar Iran en stonden bekend als de [kinderen van Teheran](#). Eenmaal aangekomen in Teheran, onderhandelden [Zionistische](#) leiders en de Poolse regering over hun transport naar Palestina.

Ondergedoken kinderen

Sommige kinderen die niet weg konden, overleefden door onder te duiken. Dit was een ingewikkeld proces. Joodse en christelijke humanitaire organisaties moesten vrijwilligers vinden die hen ondanks het grote risico wilden verbergen, of families deden een beroep op hun eigen connecties. Sommige kinderen doken onder met hun ouders of broertjes en zusjes. Terwijl sommigen naar school konden en andere kinderen ontmoetten en, moesten anderen zich verscholen houden. Als kinderen in een nieuw gezin werden geplaatst, moesten ze een valse identiteit aannemen, een nieuwe naam gebruiken, hun verleden vergeten en soms zelfs een nieuwe taal leren. Sommigen werden liefdevol verzorgd, terwijl anderen ernstig mishandeld werden. Kinderen moesten soms jarenlang ondergedoken blijven omdat ze actief werden gezocht door de nazi's. Tegen 1945 waren zo'n 2000 van hen verraden.

NA HET NATIONAAL-SOCIALISME

Na de oorlog zochten veel ouders en hun verloren kinderen elkaar. Hierbij werden ze geholpen door organisaties als het Rode Kruis en de International Tracing Service. Duizenden wezen werden naar [vluchtelingenkampen](#), gebracht, terwijl veel overlevende Joodse kinderen uit Oost-Europa naar Israël vluchtten, vooral dankzij de Youth Aliyah. Veel [Kindertransport](#)-kinderen bleven in het Verenigd Koninkrijk. Andere emigreerden naar landen als de Verenigde Staten, Canada en Australië, waar ze bij familieleden, pleeggezinnen of in kindertehuizen kwamen te wonen.

Sommige vervolgde of ondergedoken kinderen, en zelfs kinderen die naar kampen waren gedeporteerd, hielden dagboeken bij die tot op heden bewaard zijn gebleven. Het beroemdste dagboek is dat van Anne Frank, maar er zijn er meer. Zo is er het dagboek van de Poolse Miriam Wattenberg en zijn er de dagboeken van de kinderen uit Łódź.

DISCUSSIEVRAGEN

Waarom waren kinderen in het bijzonder kwetsbaar voor vervolging door de nazi's?

Hoe werden kinderen bevrijd onder het nationaalsocialisme? En op welke manieren verschillen hun ervaringen?

Hoe pasten kinderen zich aan de moeilijke omstandigheden tijdens het nationaalsocialisme en hun leven daarna aan?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online getuigenissen:

<https://holocaustlearning.org.uk/stories/>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/zahor-remember>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/oral-history/theresia-seible-and-rita-prigmore-describe-research-on-twins?parent=en%2F2562>

<https://www.yadvashem.org/holocaust/this-month/february/1943-2.html>

<https://www.holocaustchild.org/2000/12/marcelle-b/>

<https://www.holocaustchild.org/2000/12/helen-b/>

<https://www.youtube.com/watch?v=I5ut-p9lDAs0>

Archief met kunst gemaakt door kinderen in de Terezín Ghetto:

<https://www.jewishmuseum.cz/en/collection-research/collections-funds/visual-arts/children-s-drawings-from-the-terezin-ghetto/>

Short-films:

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/jewish-life-krakow-and-kazimierz>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/lilli-tauber-suitcase-full-memories>

Film: Au Revoir les enfants (1987), 1h 44min.

Lesmateriaal:

<https://www.ushmm.org/m/pdfs/USHMM-Rescue-Hiding-Online-Lesson.pdf>

<https://www.het.org.uk/teaching-resources>

<https://www.adl.org/education/educator-resources/lesson-plans/children-of-the-holocaust-a-discussion-guide>

Online tentoonstellingen:

<http://jewishchildsurvivors.org/>

<https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/childrens-survivors-homes/index.asp>

COMMUNISTEN & DE NATIONAALSOCIALISTEN

[Communisme](#) is een ideologie die stelt dat het kapitalistische systeem arbeiders uitbuit door te profiteren van hun arbeid. Hierdoor ontstaat vervolgens een klassenmaatschappij waarin de welvaart ongelijk verdeeld is. Volgens communisten moet het privé-eigendom van productiemiddelen worden afgeschaft om een rechtvaardige en klasseloze maatschappij te creëren. In de loop van de 19e en het begin van de 20e eeuw bleek het communisme als ideologie aantrekkelijk voor een deel van de links georiënteerde arbeiders en intellectuelen.

VÓÓR HET NATIONAAL-SOCIALISME

Hoewel het communisme eind 19e en begin 20e eeuw in heel Europa aanhangers had, werd de eerste communistische staat opgericht in Rusland. In oktober 1917 verdreven Vladimir Lenin en mede-revolutionairen de Romanov-dynastie, die sinds de 17e eeuw had geregeerd. Hierna werd Lenin de leider van het land en richtte hij de [Sovjet-Unie](#) op, gebaseerd op de communistische ideologie. In veel andere landen waren er sterke communistische bewegingen die zich verzetten tegen de regimes die aan de macht waren. De conservatieve elites beschouwden het communisme als een bedreiging voor hun politieke en economische controle.

TIJDENS HET NATIONAAL-SOCIALISME

Omdat volgens het communisme klassenverhoudingen belangrijker waren dan ras, werd het door het nationaalsocialistisch regime als illegaal

Leden van de 108ste compagnie van de FTPF – Frans communistische verzetsgroep 1944. Bron: United States Holocaust Memorial Museum.

bestempeld en omgedoopt tot [joods-bolsjevisme](#). De nazi's geloofden dat het communisme een Joods complot tegen de wereld was en dat het vooral gevaarlijk was door de geografische nabijheid van de Sovjet-Unie. In 1933 werden alle politieke partijen behalve de NSDAP verboden. Hierop volgde een reeks massa-arrestaties en deportaties van communisten en andere [politieke tegenstanders](#) naar de eerste concentratiekampen. Tegen 1939 waren ongeveer 150.000 communisten gevangengenomen in concentratiekampen. Ongeveer 30.000 van hen waren geëxecuteerd of omgekomen. Om vervolging en gevangenschap te voorkomen, ontvluchtten veel communisten Europa en gingen in ballingschap.

In 1933 werd in [Dachau](#) het eerste grote concentratiekamp voor politieke gevangenen geopend. Dit werd spoedig gevolgd door de concentratiekampen [Buchenwald](#) en [Sachsenhausen](#). Toen de Tweede Wereldoorlog in Europa eenmaal was begonnen, richtten de nazi's zich op communisten en andere politieke tegenstanders in door de Duitsers bezette gebieden. Communistische gevangenen zetten hun politieke activiteiten binnen de kampen voort door ondergrondse verzetsnetwerken op te zetten en via activiteiten als sabotage, ontsnapping, smokkel of rellen. Sommigen van hen collaboreerden en werden [kapo's](#).

Een geval van massale opsluiting van communisten is die van Spaanse politieke gevangenen. Veel van hen waren communisten die aanvankelijk voor de [dictatuur van Francisco Franco](#) uit Spanje waren gevlucht. Nadat nazi-Duitsland was binnengevallen in Frankrijk, werden zevanuit Franse vluchtelingenkampen gedeporteerd naar concentratiekampen van de nazi's. Zo werden 7728 Spaanse politieke gevangenen opgesloten in [Mauthausen](#). Slechts 2979 van hen overleefden hun gevangenschap.

NA HET NATIONAAL-SOCIALISME

In verhalen over de Tweede Wereldoorlog wordt de deportatie van communisten naar

concentratie- en vernietigingskampen vaak genegeerd. Dit kwam voornamelijk door de politieke verdeeldheid na de Tweede Wereldoorlog. Na het begin van de [Koude Oorlog](#), een wereldwijde rivaliteit tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, werden in de Westerse geschiedschrijving de vervolging van communisten door de nazi's en hun betrokkenheid bij het verzet vaak achterwege gelaten.

DISCUSSIEVRAGEN

Op welke manier vormde de behandeling van communisten een illustratie van de ideologische overtuigingen van de nazi's?

Waarom legden de nationaalsocialisten verbanden tussen het communisme en het jodendom?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Films:

El fotógrafo de Mauthausen, 2018. 1h 50.

Francisco Boix. A photographer in hell, 2000. 55 min.

Online bronnen:

<https://www.facinghistory.org/resource-library/outlawing-opposition>

EUGENETICA & “EUTHANASIE” TIJDENS NATIONAAL- SOCIALISME

Portret Frida Richard, een overlevende van de Hadamar Institute. Na haar bevrijding, schreef zij een brief waarin ze vertelde over de gruwelijke behandeling die ze daar kreeg. Bron: United States Holocaust Memorial Museum

VÓÓR HET NATIONAAL- SOCIALISME

Eugenetica vormde een van de ideologische grondslagen van de nationaalsocialisten voor de moorden die onder het mom van 'euthanasie' werden gepleegd. Francis Galton, een 19e-eeuwse antropoloog bekend om zijn baanbrekende onderzoeken naar eugenetica, zei: "Het doel van eugenetica is om elke klasse of sectie te laten vertegenwoordigen door haar beste exemplaren." [Eugenetica](#) ontwikkelde zich tot een wetenschappelijk onjuiste theorie over 'raciale vooruitgang' en 'kunstmatige selectie' die aan het begin van de 20e eeuw veel aanhangers had in de Verenigde Staten en Europa.

Volgens de leer van de eugenetica waren naast diverse ziekten ook sociale problemen in de moderne samenleving erfelijk. Denk hierbij aan criminaliteit, alcoholisme en zelfs armoede. De belangrijkste doelstellingen waren dus het bepalen van de erfelijke eigenschappen die bijdroegen aan deze problemen, het ontwikkelen van biologische oplossingen ervoor en het treffen van volksgezondheidsmaatregelen om de verspreiding ervan tegen te gaan. Een van de middelen om deze doelstellingen te bereiken, was de [gedwongen sterilisatie](#) van personen die als 'raciaal onwenselijk' werden beschouwd.

Na de Eerste Wereldoorlog werd Duitsland getroffen door een zware economische crisis die de populariteit van eugenetica

vergrootte. Het discours rondom het onderwerp sprak het grote publiek aan en leidde tot een steeds grotere afkeer van mensen die als inferieur, zwak, ziek of ontaard werden beschouwd. De combinatie van hun sociale situatie en hun fysieke toestand werd gezien als een gevaar voor de gemeenschap. In 1933 waren deze ideeën wijdverspreid.

TIJDENS HET NATIONAAL-SOCIALISME

[Rassenhygiëne](#) vormde de basis van het rassenbeleid van de nationaalsocialisten. Onder dit beleid richtten medische professionals zich vaak op degenen die als 'erfelijk ziek' werden beschouwd. Er werd beweerd dat zij een genetische en financiële last waren voor het land. Een van de eerste maatregelen op het gebied van eugenetica was het aannemen van de Wet ter voorkoming van erfelijke ziekten bij nageslacht (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*) in 1933. Als gevolg hiervan waren tegen het einde van de oorlog ongeveer 400.000 Duitsers gedwongen gesteriliseerd. Naar schatting ging het bij ongeveer de helft van de gevallen om sociale diagnoses. Onder de [Huwelijksgezondheidswet *Ehegesundheitsgesetz*](#) van 1935 werd een certificaat van het ministerie van Volksgezondheid verplicht gesteld om te kunnen trouwen. Het werd verboden voor mensen die als erfelijk ziek werden beschouwd om te trouwen met iemand die als gezond werd beschouwd.

In 1939 werden er plannen opgezet voor de systematische moord op opgenomen patiënten in het Duitse Rijk. De procedure was echter illegaal volgens de nationaalsocialistische wetgeving en moest daarom geheim worden gehouden. Om deze reden werden er verhuulende termen als *Sonderaktion* or "T4" gebruikt. Laatstgenoemde verwijst naar het adres van hoofdkantoor van het verantwoordelijke team in Berlijn, [Tiergartenstraße 4](#).

Pas na de oorlog werd de term "[Aktion T4](#)" geïntroduceerd. In het

nationaalsocialistische wereldbeeld werden de rechten van 'de sterken' gevierd en werden 'de zwakken' met minachting bekeken. De door de eugenetica aangewakkerde afkeer van bepaalde groepen werd zo maximaal uitgebuit. Aktion T4 was de belangrijkste maatregel van het euthanasieprogramma van de nazi's in Duitsland. Het vermoorden van psychiatrische patiënten was echter in de herfst van 1939 al begonnen in het bezette Polen. De eerste [gaskamer](#) werd gebouwd in het huidige Poznań. Daarna werden onder leiding van Philipp Bouhler en de arts Karl Brandt zes vergassingslocaties opgericht in het Duitse Rijk: [Brandenburg an der Havel](#) bij Berlin, [Grafeneck](#) bij Ulm, [Bernburg](#) in Saksen-Anhalt, [Pirna-Sonnenstein](#) bij Dresden, [Hartheim](#) bij Linz in Austria, and [Hadamar](#) bij Limburg. Toen Aktion T4 in augustus 1941 werd stopgezet, waren op deze zes locaties meer dan 70.000 mensen vermoord.

Onder Aktion T4 vonden de selectie- en moordprocessen plaats op verschillende locaties en deze werden door verschillende personen uitgevoerd. De gedecentraliseerde euthanasiemoorden in de daaropvolgende jaren werden echter geïntegreerd in de dagelijkse routine van de betrokken instellingen. De verantwoordelijkheid voor de selectie van slachtoffers lag vaak in de eerste plaats bij degenen die betrokken waren bij het misdrijf ter plaatse. Tegen het einde van de oorlog waren er meer mensen omgebracht door middel van onthouding van voedsel en medische overdoses dan door de oorspronkelijke vergassingsmethode van 'Aktion T4'. Hieronder waren ook geriatrische patiënten, slachtoffers van bombardementen en [dwangarbeiders](#). In de verschillende fasen van het euthanasieprogramma stierven naar schatting 300.000 mensen in Duitsland en de bezette gebieden.

NA HET NATIONAAL-SOCIALISME

Onmiddellijk na de overwinning van de geallieerden werden sommige daders van het euthanasieprogramma vervolgd

op de locaties waar de misdaden hadden plaatsgevonden. Een aantal van de belangrijkste daders werd berecht tijdens de processen van Neurenberg: Karl Brandt werd ter dood veroordeeld en Philipp Bouhler pleegde kort na zijn arrestatie zelfmoord.

Een paar jaar na het einde van de oorlog werd er niet meer over de misdaden gesproken, zelfs niet door de families van de slachtoffers. Artsen en advocaten die verantwoordelijk waren voor talrijke gedwongen sterilisaties en moorden, bouwden zonder problemen verder aan een carrière in de academische wereld of de ambtenarij. De meeste artsen en functionarissen die betrokken waren bij de euthanasiemoorden bleven ongestraft.

DISCUSSIEVRAGEN

Eugenetica stelde 'biologische oplossingen' voor sociale problemen voor en kreeg veel aanhangers. Waarom?

Niet alle euthanasieslachtoffers, in het bijzonder die van Aktion T4, hadden vooraf jarenlang in instellingen geleefd. In hoeverre heeft dit de misdaden bevorderd?

Waarom zouden veel familieleden van euthanasieslachtoffers en veel mensen die een gedwongen sterilisatie ondergingen, hebben gezwegen over de gebeurtenissen in de periode na de oorlog?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Documentatiecentrum Hartheim Castle

<https://www.schloss-hartheim.at/en/research/documentation-centre-hartheim/hartheim-memorial-book>

Online archieven:

<https://www.schloss-hartheim.at/en/>

<https://www.gedenkstaette-hadamar.de/en/history/the-t4-programme-and-the-hadamar-killing-centre-1941/>

BALLINGSCHAP TIJDENS HET NATIONAAL- SOCIALISME

Pagina uit Setty Sondheimer's paspoort bestempeld met een Ecuadoriaans visum uit 1938. Bron: United States Holocaust Memorial Museum.

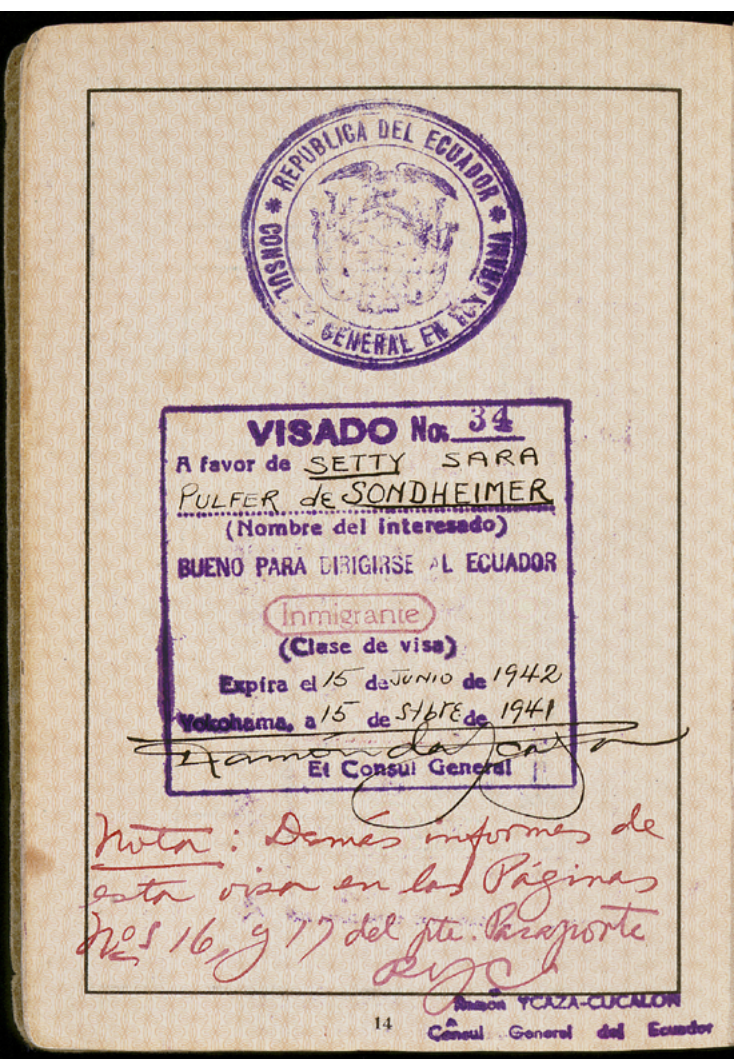
VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Iemand leeft in [ballingschap](#) als hij of zij wordt gedwongen zijn of haar land of thuis te verlaten. Zowel in het verleden als in het heden zijn velen door materiële omstandigheden, politieke keuzes of vervolging in ballingschap gegaan. Ballingschap kan emotionele pijn veroorzaken, omdat het verlaten van zijn of haar thuis betekent dat de banden met familie, gemeenschap en [cultureel erfgoed](#)

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Voor mensen die tot vervolgte groepen behoorden, leidde de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland tot een moeilijke beslissing: blijven en zich onderwerpen aan een onbekende toekomst in een steeds vijandigere omgeving, of vertrekken naar het buitenland, ver weg van het vertrouwde leven. Enkele van de beroemdste Joodse personen uit het begin van de 20e eeuw, zoals wetenschapper Albert Einstein en componist Arnold Schoenberg, gingen in ballingschap in het buitenland. Mensen in ballingschap bleven opkomen voor de slachtoffers van de nationaalsocialisten en zich uitspreken tegen het naziregime. Zo richtte de New School

for Social Research in New York in 1933 de University in Exile op als protest tegen

de verdrijving van Joodse geleerden aan Duitse universiteiten.

Door de nazibezetting werden talloze burgers gedwongen hun huizen te verlaten en te vluchten naar andere, veiligere landen. Velen vertrokken zonder een specifieke bestemming voor ogen, hadden geen noodplan of waren onvoldoende voorbereid op de lange reis. Dit was het lot voor tal van Polen, die sinds 1939 vanuit het door de Sovjets bezette Polen naar de Sovjet-Unie waren gedeporteerd en probeerden te ontsnappen naar andere bestemmingen. In 1941 werd in de Sovjet-Unie een militaire eenheid opgericht met de naam Anders' Army. In 1942 kreeg een deel van deze formatie toestemming om de Sovjet-Unie te verlaten en met duizenden Poolse burgers het door de Britten gecontroleerde gebied in Iran binnen te trekken.

In ballingschap gaan, werd vaak belemmerd door verschillende factoren. Voor velen waren de vereiste papieren voor emigratie en het moeten betalen van een heffing voor het verlaten van nazi-Duitsland onoverkomelijke obstakels. De internationale vluchtelingengolf werd in 1938 besproken op een internationale conferentie in Évian in Frankrijk. De meeste deelnemende staten waren echter niet bereid hun immigratiebeperkingen te versoepelen. Hierdoor werden de mogelijkheden voor vluchtelingen verder beperkt.

Joodse mensen in bezette gebieden probeerden voortdurend te ontsnappen. Duizenden ontsnapten via de havens aan de Zwarte Zee in Bulgarije en Roemenië om het [door de Britten gecontroleerde Palestina](#) te bereiken. Vele anderen probeerden via Litouwen en de Trans-Siberische spoorlijn naar Japan te vluchten. Op sommige plaatsen vormden zich grote gemeenschappen van Joodse vluchtelingen, zoals het getto van Shanghai in China. Talloze mensen kregen echter nooit de mogelijkheid om in ballingschap te gaan. Ze zaten in feite gevangen in het door oorlog geteisterde Europa.

Regeringen in ballingschap

Toen het nationaalsocialisme zich

verspreidde doorheen Europa, werden democratische regeringen en politici uit [bezette landen](#) gedwongen te vluchten en zich te vestigen in niet-bezette delen van Europa. Londen werd het nieuwe thuis voor veel Europese staatshoofden en [regeringen in ballingschap](#), waaronder die van Polen, Noorwegen, Nederland, België, Luxemburg, Tsjecho-Slowakije en Griekenland. Dit leidde ertoe dat het Britse parlement in 1941 de Diplomatic Privileges (Extension) Bill ratificeerde, waarmee bescherming werd geboden aan leden van [verzetsbewegingen](#) in verschillende landen. De regeringen in ballingschap probeerden de onafhankelijkheid van hun land te handhaven, bij te dragen aan de oorlogsinspanningen en hun bevolking te helpen de gevolgen van de bezetting en de oorlog te weerstaan.

Reddingsmissies

Zowel regeringen als individuen in invloedrijke posities hielpen mensen om Europa te ontvluchten. Zo voorzagen de

Jan Karski in 1914. Bron: Międzynarodowy Instytut Dialogu i Tolerancji im. Jana Karskiego

Zweedse diplomaten Raoul Wallenberg en Carl Lutz in 1944 in Boedapest samen met de Italiaan Giorgio Perlasca (die zich voordeed als Spaanse diplomaat) tienduizenden mensen van beschermingscertificaten van neutrale landen. Hiermee werden ze voor het grootste deel vrijgesteld van antisemitisch beleid. Anderen, zoals Jan Karski, koerier voor de Poolse regering in ballingschap, probeerden mensen bewust te maken van de omstandigheden in de getto's en concentratiekampen. In 1942 ontmoette Karski de leiders van de getto's van [Warschau](#) en [Izbica](#). Hij deelde hun verslagen van de massamoorden in [Bełżec](#) met de geallieerde autoriteiten, waaronder de Amerikaanse president.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

In de periode direct na de Tweede Wereldoorlog vonden veel overlevenden onderdak in door de geallieerde beheerde [vluchtelingenkampen](#). Miljoenen Europeanen hadden hun thuisland verlaten. Onder hen waren personen die gevlucht waren uit het Spanje onder dictator Franco, voormalige inwoners van de door de Sovjet-Unie gecontroleerde gebieden, en Duitsers die niet langer welkom waren in de landen in Oost-Europa waar ze verbleven. Vooral veel Joden hadden geen plek om naar terug te keren. Europese Joden die illegaal Brits Palestina probeerden binnen te komen, werden geïnterneerd in detentiekampen op Cyprus, tot aan het uitroepen van de staat Israël in 1948.

Velen die tijdens de Tweede Wereldoorlog waren gevlucht, konden nooit meer naar huis. Ze werden geconfronteerd met isolement, [xenofobie](#), [antisemitisme](#), [racisme](#) en economische onzekerheid. Tal van hen moesten een lang en ingewikkeld immigratieproces doorlopen om in hun gastland te kunnen blijven of naar andere landen te verhuizen. Zo moesten velen die hun toevlucht zochten in de Verenigde Staten een groot aantal documenten verzamelen om een Amerikaans visum te verkrijgen. Denk hierbij aan identiteitspapieren, politiecificaten, uitreis- en doorreisvergunningen en financiële attesten, die na de oorlog allemaal moeilijk te verkrijgen waren. Ook vandaag worden er wereldwijd

conflicten. Zo worden mensen in landen als Oekraïne en Syrië met soortgelijke situaties geconfronteerd.

DISCUSSIEVRAGEN

Zijn landen verplicht om vluchtelingen te helpen? Zo ja, welke verplichtingen hebben ze?

Voor welke uitdagingen komen mensen te staan als ze naar een ander land vluchten?

Zijnerovereenkomsten tussen vluchtelingen in het verleden en vandaag?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online getuigenissen:

<https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn504341>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/oral-history/miriam-lewent-describes-deportation-to-a-village-near-tomsk-siberia?parent=en%2F7045>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/jan-karski>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/oral-history/charlene-schiff-describes-difficulties-in-gaining-entry-to-the-united-states-in-the-aftermath-of-the-holocaust?parent=en%2F2419>

<https://holocaustmusic.ort.org/resistance-and-exile/composers-in-exile/>

Online collecties:

<https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502051>

<https://mjhnyc.org/blog/new-beginnings-jewish-refugees-after-the-holocaust/>

Plattegrond met routes naar ballingschap:

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/animated-map/rescue>

DWANGARBEID TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Dwangarbeid betekent dat iemand tegen zijn of haar wil moet werken en bedreigd wordt met opsluiting, armoede, geweld of de dood als ze dit niet doen. Dwangarbeid gaat doorgaans gepaard met gedwongen huisvesting, ver van de oorspronkelijke verblijfplaats van de betrokkene en op of nabij de plaats waar de dwangarbeid moet worden verricht. In de loop van de geschiedenis zijn er veel verschillende vormen van dwangarbeid geweest.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Nazi-Duitsland vertrouwde op een enorm systeem van dwangarbeid onder wrede omstandigheden, vooral na het begin van de Tweede Wereldoorlog in 1939. Dwangarbeid vormde een essentieel deel van het concentratiekampregime en de economische uitbuiting van bezette gebieden door de nazi's. Dwangarbeid vond niet alleen plaats in concentratiekampen, maar ook in getto's en in daarvoor speciaal gebouwde werkkampen. Meer dan 20 miljoen mensen, waaronder burgerarbeiders, concentratiekampgevangenen en krijgsgevangenen in Duitsland en de door Duitsland bezette gebieden, werden gedwongen tot arbeid.

Ook het tekort aan arbeidskrachten als gevolg van de Tweede Wereldoorlog was van invloed op de inzet van dwangarbeid. Als iemand tot een groep behoorde die niet als 'raciaal wenselijk' werd beschouwd, zoals Joden, Sinti en Roma, of Sovjet-krijgsgevangenen, maar wel 'geschikt om te werken' was, kon dit zijn of haar leven redden. Voor hen bood dwangarbeid een kleine kans om te overleven.

Elie Wiesel, 15 jaar oud. Wiesel overleefde Auschwitz als dwangarbeider. Hij werd mensenrechtenactivist na de oorlog en won in 1986 de Nobelprijs voor de Vrede. Bron: Elie Wiesel via Wikimedia CC BY 3.0

Kampen als [Buchenwald](#), [Mauthausen](#) en [Dachau](#) werden centra voor grote netwerken van werkkampen en fabrieken. In het getto van [Łódź](#) alleen al waren 96 fabrieken. Bovendien konden particuliere bedrijven gevangenen 'inhuren' om de oorlogsproductie te stimuleren. Bedrijven als Siemens profiteerden van deze regeling. Ondernemingen konden goedkope arbeidskrachten krijgen door een nominale vergoeding te betalen aan de nationaalsocialistische autoriteiten. De behandeling van dwangarbeiders werd in dergelijke gevallen overgelaten aan de ondernemingen zelf.

De wetgeving en de ervaringen met betrekking tot dwangarbeid liepen uiteen. Deze werden vaak beïnvloed door rechtspositie, sociale status, geslacht en uiteraard door de racistische ideologie van het naziregime. Zo konden sommige dwangarbeiders, meestal uit West-Europa, de werkkampen verlaten, terwijl anderen, voornamelijk Polen en Sovjets, dat niet mochten. Specifieke categorieën gevangenen werden gedwongen zich letterlijk dood te werken. Hun arbeid vond plaats onder omstandigheden die rechtstreeks en opzettelijk zouden leiden tot verhongering, ziekte, letsel of overlijden.

De rassenhiërarchie die de nationaalsocialisten onderschreven, had een grote invloed op het leven van de dwangarbeiders, zowel wat betreft de manier waarop de naziautoriteiten hen uitbuiten als wat betreft de manier waarop Duitse burgers hen behandelden. Door de aanwezigheid van dwangarbeiders in fabrieken was slavenarbeid de meest zichtbare misdaad van het Derde Rijk. Veel burgers werkten met slavenarbeiders of leefden met hen samen. Dit had ook gevolgen voor de manier waarop er naar slavenarbeid werd gekeken. Het werd niet als misdaad gezien, maar als onderdeel van het dagelijks leven.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werden miljoenen tot slaaf gemaakten bevrijd door de geallieerden. Hun levens na de oorlog liepen sterk uiteen: sommigen maakten de reis naar huis, anderen

verbleven in [vluchtelingenkampen](#) in afwachting van repatriëring, en weer anderen bleven in Duitsland. Wat hun verhaal ook was, de meeste overlevenden ondervonden langdurige fysieke en psychische gevolgen van het werk waartoe zij werden gedwongen. In de Sovjet-Unie werden ze gezien als verraders en vaak naar kampen in Siberië of het Russische Verre Oosten gestuurd.

In Duitsland en Oostenrijk ontkenden veel bedrijven aanvankelijk hun betrokkenheid bij dwangarbeid en het nationaalsocialisme. Sommige bedrijven zijn pas recentelijk begonnen hun eigen oorlogsverleden onder de loep te nemen. Bedrijven als Volkswagen, Audi, Daimler en BMW hebben toegegeven gebruik te hebben gemaakt van slavenarbeid onder het nationaalsocialistisch regime. In 2000 heeft de Duitse regering een regeling ingesteld voor herstelbetalingen aan de slachtoffers van dwangarbeid. De middelen hiervoor werden verstrekt door bedrijven die tijdens de Tweede Wereldoorlog met de nationaalsocialisten hadden samengewerkt, waaronder Allianz, Bayer en Siemens.

DISCUSSIEVRAGEN

Wie profiteerden er van het systeem van dwangarbeid?

Onderzoek of bedrijven in jouw land tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruik hebben gemaakt van dwangarbeid. Zo ja, welke zijn dit? Op welke manier hebben zij er verantwoordelijkheid voor genomen na 1945?

Kies enkele van de voorgestelde getuigenissen en bespreek de langdurige gevolgen van slavenarbeid.

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://www.mauthausen-memorial.org/en>

<https://www.zwangsarbeit-archiv.de>

Online getuigenissen:

<https://vhaonline.usc.edu/biosearch/result-List?searchType=43>

https://iwitness.usc.edu/watch?theme=26&-clip=157&entry=0_9gf9emu1

JODEN EN DE NATIONAAL- SOCIALISTEN

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

De geschiedenis van het [Joodse volk](#) wordt gekenmerkt door discriminatie, vervolging, gettovorming en moord door verschillende samenlevingen, regimes en religieuze groepen. Overal in Europa bestonden al ver voor de 20e eeuw Joodse gemeenschappen. In sommige steden waren Joden volledig geassimileerd. In andere delen van Europa werden ze echter gedwongen in bepaalde delen van steden te wonen en waren ze het slachtoffer van [pogroms](#) en geweld.

[Antisemitische](#) stigmatisering en vervolging zijn door de eeuwen heen in golven met verschillende intensiteit opgedoken. Daar waar de vervolging van Joden lang gebaseerd was op religie, veranderde dit in de 19e eeuw. Racistisch antisemitisme kwam in de plaats van christelijk anti-judaïsme. De gedachte dat er een 'Joods ras' bestond, verspreidde zich door Europa. Joods zijn werd niet langer gebaseerd op religie, maar op de bloedlijn. Aan het begin van de 20e eeuw woedde het antisemitisme in vele delen van Europa. Dit milieu vormde de voedingsbodem voor de NSDAP; die inspeelde op de aanwezige antisemitische gevoelens. Joodse mensen kwamen uit alle lagen van de bevolking. Veel Joden leefden in armoede, sommige bekleedden posities van macht en roem. Ze hingen sterk uiteenlopende politieke stromingen aan. Bovendien waren er verschillen tussen

geassimileerde en orthodoxe Joden. De Joodse identiteit was dus zowel voor als tijdens het nationaalsocialisme divers en vormde geen homogeen geheel.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

De ideologie van de nazi's was onder meer gebaseerd op het idee dat Joodse mensen het Duitse volk 'onzuiver' maakten en schadelijk waren voor het 'Arische' ras. Toen de nazi's in 1933 aan de macht kwamen in Duitsland, begonnen zij onmiddellijk met het invoeren van wetgeving die gericht was tegen Joodse burgers. Hetzelfde gebeurde in Oostenrijk toen dit land in 1938 werd geannexeerd door het Duitse Rijk. De radicalisering van het antisemitisme in de Duitse samenleving

Joodse atleten bij een sportfestival in Grunewald stadium, Berlijn, in 1934. Bron: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

werd gevoed door propaganda die Joodse mensen [gedehumaniseerde](#) en aanzette tot publieke haat tegen hen. Bij het aanbreken van de Tweede Wereldoorlog escaleerde deze radicalisering tot de door de staat georganiseerde massamoord op Joden in heel Europa. Deze werd besproken op de Wannseeconferentie, waar nazifunctionarissen de zogenoemde "[Eindoplossing van het Jodenvraagstuk](#)" bepaalden. De betekenis van 'Eindoplossing' veranderde in de loop van de tijd. Joden werden gedeporteerd of gedwongen in getto's te leven, zoals die in [Terezín \(Theresienstadt\)](#) en [Warschau](#). Tal van hen overleden hier door ziekte of voedsel- en medicijntekorten. Ook werden ze gedeporteerd naar werkkampen, concentratiekampen (bijvoorbeeld [Dachau](#) and [Auschwitz](#)) en vernietigingskampen (bijvoorbeeld [Auschwitz-Birkenau](#), [Belzec](#), [Sobibor](#) en [Treblinka](#)). In eerstgenoemde kwamen ze vooral om het leven door dwangarbeid, in de andere werden de meesten vermoord in de gaskamers. In de Sovjet gebieden die onder Duitse controle stonden, werden velen doodgeschoten door paramilitaire eenheden, [Einsatzgruppen](#) genaamd. Tegen het einde van de oorlog werden duizenden Joodse gevangenen via [dodenmarsen](#), gedwongen overgebracht van het ene naar het andere kamp, waarbij velen onder wrede omstandigheden stierven. In totaal werden in Europa ongeveer zes miljoen Joden vermoord door het naziregime en zijn collaborateurs.

Joods verzet

Diverse beperkingen, bijvoorbeeld de toegang tot wapens en de bewegingsvrijheid, maakten [verzet](#) uiterst moeilijk. Desondanks verzetten veel Joodse mensen zich op verschillende manieren tegen de vervolging door de nazi's. Zo waren velen actief in het gewapend verzet en maakten anderen deel uit van solidariteitsnetwerken binnen de kampen en getto's.

Voor veel Joden waren kleine daden van cultureel en geestelijk verzet de enige manier om zich tegen de vervolging te verzetten. Tot deze daden behoorden het onderhouden van religieuze gebruiken, het drukken en verspreiden van ondergrondse

kranten, het organiseren van concerten en het maken van kunst. Joodse schrijvers en dichters bleven schrijven terwijl ze gevangen zaten in getto's en kampen en documenteerden hun leven daar. Dankzij hun werk kunnen we vandaag de interne en sociale geschiedenis van deze plekken bestuderen.

In veel getto's in het bezette Polen, Litouwen, Wit-Rusland en Oekraïne werden ondergrondse netwerken voor gewapend verzet gevormd. Hun doel was een opstand te organiseren in de getto's of te vluchten naar partizanen. Een van de belangrijkste Joodse verzetsdaden was de opstand in het getto van [Warschau](#) tussen 19 april en 16 mei 1943. De opstand werd neergeslagen door de SS, en de overlevenden werden gedeporteerd naar concentratie- en vernietigingskampen. Ook in verschillende kampen, waaronder Sobibor, Treblinka en Auschwitz, kwamen Joodse gevangenen in opstand. Deze acties werden echter op vergelijkbare wijze brutaal neergeslagen.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Na het einde van de oorlog kregen veel Joodse overlevenden te maken met geweld. Het antisemitisme bleef wijd verspreid. Zo brak op 4 juli 1946 in het Poolse Kielce geweld uit tegen de Joodse gemeenschap, een gebeurtenis die bekend werd als de [progrom van Kielce](#). Veel overlevenden waren bang om in Europa te blijven. De betrokkenheid van de Britten en Amerikanen bij de bevrijding van Europa was een cruciale factor die veel Joodse mensen de kans gaf te emigreren naar [Palestina \(op dat moment Brits mandaatgebied\)](#) of de VS. In de [vluchtelingenkampen](#) kwamen Joodse overlevenden uit verschillende Europese landen bij elkaar zonder te weten waar ze heen zouden gaan. Ze hadden vaak moeite om hun familieleden terug te vinden.

DISCUSSIEVRAGEN

Leer over de verschillende levens van Joodse mensen in heel Europa vóór 1939 om de cultuur en het leven van Joden vóór het nationaalsocialisme beter te begrijpen. Hoe reageerden zij op de vervolging? Je kunt

de online getuigenissen en beeldarchieven gebruiken om hier meer over te weten te komen.

Wat kunnen we leren van de enorme omvang en reikwijdte van de Holocaust?

Het antisemitisme woekert nog steeds wereldwijd en voedt Holocaustontkenning en -revisionisme. Hoe zijn Joodse mensen vandaag de dag het doelwit?

Zoek voorbeelden van antisemitisme op social media en in recent nieuws, en vergelijk ze met de propagandaboodschappen van de nationaalsocialisten.

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://www.holocaustremembrance.com/resources/educational-materials/how-teach-about-holocaust-schools>

<https://www.yadvashem.org/exhibitions.html>

<https://wienerholocaustlibrary.org/exhibition/jewish-resistance-to-the-holocaust/>

<https://www.facinghistory.org/resource-library/jewish-partisans-resistance>

<https://iwitness.usc.edu/home>

<https://www.testifyingtothetruth.co.uk/viewer/>

Online archief:

<https://pmj-documents.org/>

<https://photos.yadvashem.org/>

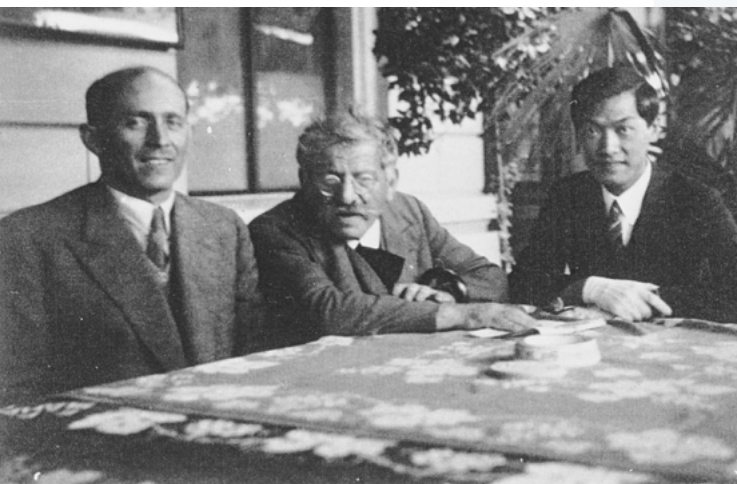
<https://documents.yadvashem.org/>

<https://arolsen-archives.org/en/search-explore/search-online-archive/>

LGBTQIA+ EN DE NATIONAALSOCIALISTEN

LGBTQIA+ is een afkorting die wordt gebruikt als paraplueterm. Lgbtqia+ omvat verschillende seksuele oriëntaties, genderidentiteiten, zoals lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, queer, en intersekse. In de 21e eeuw hebben we een genuanceerd begrip van hoe identiteiten en seksuele oriëntatie werken. 100 jaar geleden hadden samenlevingen echter andere opvattingen en gebruikten mensen andere woorden om zichzelf te beschrijven. Lgbtqia+-personen hebben door de hele geschiedenis deel uitgemaakt van de maatschappij. Hoewel lgbtqia+-personen altijd te maken hebben gehad met discriminatie en geweld, was de vervolging van queer personen onder het nazibewind een van de ernstigste gevallen van geweld tegen deze gemeenschap.

Seksuoloog Magnus Hirschfeld (in het midden) met collega Bernhard Schapiro en leerling Li Shiu Tong. Plaats en datum onbekend. Bron: United States Holocaust Memorial Museum.

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Eind 19e eeuw namen veel westerse landen wetten aan om homoseksualiteit strafbaar te stellen. Deze wetgeving was vooral gericht op mannen. Paragraaf 175, een bepaling uit het Duitse Strafwetboek, werd in 1872 in Duitsland ingevoerd en verbood seks tussen twee cisgender. Tegelijkertijd kwam de seksuologie op als nieuwe wetenschappelijke discipline en werden de eerste organisaties voor homorechten opgericht. Net als andere grote Europese steden was Berlijn een centrum voor subculturen van homo's en lesbiennes, met ook veel organisaties en bars.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Toen de nationaalsocialisten in 1933 de macht overnamen, begonnen ze actie te ondernemen tegen lgbtqia+-personen. Hierbij richtten ze zich op ruimtes van queer personen en sekswerkers. In het beleid van de nationaalsocialisten werd onderscheid gemaakt op basis van gender. Enerzijds werden cisgender homoseksuele mannen als bedreiging voor de Volksgemeinschaft, afgeschilderd. De nazi's geloofden immers dat homoseksuele intimiteit verwoestend was voor mannelijke bondgenootschappen en dus voor de staat. Homoseksualiteit onder vrouwen werd daarentegen niet

rechtstreeks strafbaar gesteld, behalve in het geannexeerde Oostenrijk tussen 1938 en 1945. Hoewel er geen sprake was van directe criminalisering, werden queer vrouwen wel op andere manieren gediscrimineerd. Hun rechten en mogelijkheden om hun seksuele identiteit in het openbaar te uiten waren beperkt, en ze werden vaak gedwongen tot heteroseksuele huwelijken en moederschap.

Vanaf 1935 werd de vervolging van homoseksuelen geïntensifieerd met de uitbreiding van paragraaf 175 en de oprichting van het Rijksbureau voor de bestrijding van homoseksualiteit en abortus (Reichszentrale zur Bekämpfung der Homosexualität und der Abtreibung) in 1936. Als gevolg daarvan nam het aantal veroordeelden en gevangenen drastisch toe. De straffen waren zeer zwaar. Veel mensen die door de nationaalsocialisten als 'homoseksuelen' waren aangemerkt, werden naar concentratiekampen gestuurd. Sommigen werden ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Sommige lgbtqia+-personen werden gedwongen gesteriliseerd of gecastreerd. Tot 1945 arresteerde de politie ongeveer 100.000 mannen voor vermeende overtreding van Paragraaf 175.

Met het uitbreken van de oorlog verschoof de aandacht van de veiligheidspolitie, en de zeer strenge maatregelen van eind jaren 30 werden enigszins versoepeld. De nationaalsocialisten hadden als doel queer personen te vervolgen in de geannexeerde regio's, maar niet in alle bezette gebieden door heel Europa. De term 'homoseksueel' werd door de nationaalsocialisten gebruikt als paraplueterm voor homoseksuele en biseksuele mannen. Hieronder vielen ook mensen die vandaag de dag termen als transgender, gender-nonconform zouden gebruiken om zichzelf te omschrijven. Het is daarom belangrijk om te vermelden dat niet alle personen die op grond van paragraaf 175 zijn gearresteerd en veroordeeld, zich als homoseksueel identificeerden. Elke man die seksuele relaties had met een andere man kon in nazi-Duitsland echter worden gearresteerd, ongeacht hoe deze zijn eigen seksualiteit zag. In concentratiekampen moesten degenen die onder Paragraaf 175 werden vervolgd een roze driehoek dragen. Homoactivisten namen dit symbool

later over als een teken van verzet tegen onderdrukkend beleid.

Gay activists later took up this symbol as a sign of resistance against oppressive policies.

Soms werden lgbtqia+ slachtoffers vervolgd en opgesloten in concentratiekampen om andere redenen dan hun seksualiteit. Sommige werden naar kampen gestuurd omdat ze een politieke tegenstander, Jood, of lid van een andere slachtoffercategorie waren. In dergelijke gevallen werd hun seksualiteit beschouwd als ondergeschikt aan de hoofdreden voor hun gevangenschap. In plaats van de roze driehoek droegen ze het merkteken dat bij hun officiële categorie van gevangenen hoorde. Om deze reden is het totale aantal lgbtqia+-slachtoffers onbekend. Lgbtqia+-personen kregen zelden steun omdat de Europese samenlevingen en heersende culturen destijds overwegend homofob waren. De geneeskunde en

Gerd Katter, een van de patiënten van Magnus Hirschfeld's. Rond 1929. Bron: United States Holocaust Memorial Museum.

psychiatrie hebben bijgedragen aan de vervolging en discriminatie van lgbtqia+ personen. Rechts georiënteerde psychiaters staken veel tijd in het onderzoeken van homoseksualiteit en probeerden de onderliggende oorzaken ervan vast te stellen. De psychiatrie en het nationaalsocialistisch regime werkten samen om queer personen te vervolgen en te werven als proefpersonen. Zo voerde de Deense SS-arts Carl Værnet experimenten uit om mogelijke manieren te vinden om homoseksualiteit te behandelen. Gevangenen met een roze driehoek in kamp [Buchenwald](#) werden door hem geïnjecteerd met synthetische hormonen. Niet alle artsen deelden echter deze zienswijze. Zo ontwikkelde Magnus Hirschfeld baanbrekende theorieën over seksualiteit. Hij vocht het idee aan dat aantrekking tot hetzelfde geslacht een ziekte, pervers en een ondeugd was.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

In Duitsland en Oostenrijk bleef homoseksualiteit na de Tweede Wereldoorlog strafbaar. Degenen die onder de nazi's gevangen waren gezet, moesten de tijd die zij tussen 1933 en 1945 hadden uitgezeten overdoen, omdat het naziregime niet als legitiem werd beschouwd. Het aantal mensen dat werd veroordeeld voor homoseksualiteit bleef hoog. In Oost-Duitsland werd homoseksualiteit onder volwassenen in 1968 gedecriminaliseerd. In 1971 gebeurde dit in Oostenrijk en in 1994 in West-Duitsland. Decennialang werden lgbtqia+ personen niet erkend als doelwit van het naziregime. Pas in 2002 heeft Duitsland degenen die tijdens het nationaalsocialisme op grond van paragraaf 175 zijn vervolgd, erkend als slachtoffers en werd een officiële spijtbetuiging geuit. Lgbtqia+-verhalen hebben tientallen jaren geen deel uitgemaakt van het collectieve geheugen en de herinneringscultuur. Hoofdzakelijk lgbtqia+-activisten, -bewegingen en -organisaties hebben zich ingezet voor herinnerings- en herdenkingsinitiatieven. De laatste jaren is er meer bewustzijn rondom het onderwerp gecreëerd. Hoewel lgbtqia+ personen in delen van Europa inmiddels meer rechten hebben verworven na hun vervolging in de eerste helft van de 20e eeuw, is de situatie in

veel landen nog steeds schrijnend. Op veel plekken is lgbtqia+-haat aan de orde van de dag en zijn queer personen niet veilig.

DISCUSSIEVRAGEN

Bestudeer het beleid tegenover homoseksuele mannen vóór 1933 en na 1945. Welke overeenkomsten en verschillen zijn er?

Op welke manier verschillen de ervaringen van de lgbtqia+-gemeenschap na 1945 van die van andere slachtoffergroepen?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online archieven:

<https://encyclopedia.ushmm.org/tags/en/tag/gay-men-under-the-nazis>

Documentaires en films:

Paragraph 175, 2000. 1h 21.

<https://www.youtube.com/watch?v=qBl-n6ymTVdM>

MENSEN VAN AFRIKAANSE AFKOMST EN DE NATIONAALSOCIALISTEN

Carlos Greykey, een Spaanse gevangene, deporteerd naar Mauthausen. Bron: Bundesarchiv Bild 192-054. CC-BY-SA 3.0

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Al eeuwenlang wonen er [mensen van Afrikaanse afkomst](#) in Europa. Hoewel een deel van hun migratie naar Europa vóór de 20e eeuw vrijwillig was, werd deze voornamelijk gedreven door kolonialisme en slavernij. Daardoor concentreerden de gemeenschappen van mensen van Afrikaanse afkomst zich vooral in landen die betrokken waren bij slavenhandel en de kolonisatie van Afrika, zoals Spanje, Portugal, Duitsland, Frankrijk, Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk. Naar schatting leefden er tussen 1885 en 1919 meer dan 11 miljoen Afrikanen onder Duits koloniaal bewind.

DURING NATIONAL SOCIALISM

In nazi-Duitsland werden voortdurend racistische teksten gepubliceerd waarin Afrikanen en Afro-Amerikanen werden vernederd. Zwarte mensen werden in feite als [statenloos](#) behandeld op verschillende manieren gediscrimineerd. Ze verloren hun baan en huis of mochten geen onderwijs volgen. In de jaren 30 reisde een etnografische tentoonstelling en variétéschouw met Afrikaanse 'artiesten' genaamd de Deutsche Afrika-Schau door het Rijk. Tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd deze show door de nazi-autoriteiten gesteund als vorm van pro-koloniale propaganda.

Het regime richtte zich vooral op personen die zij de ["Rijnlandbastaarden"](#) noemden.

Hiermee werden zwarte Duitsers bedoeld die in de jaren 20 in het Rijnland waren geboren als kinderen van zwarte soldaten uit de Franse koloniën en witte vrouwen. In 1937 werd een programma in werking gesteld om hen systematisch te steriliseren. Hoewel weinig wetten specifiek op mensen van Afrikaanse afkomst waren gericht, werden ze bij latere toevoegingen aan de [rassenwetten van Neurenberg](#) geassocieerd als 'personen met vreemd bloed'. In Duitsland waren gemengde huwelijken verboden op straffe van [gedwongen sterilisatie](#) en opsluiting. Zo moest de groei van toekomstige generaties van zwarte Duitsers worden voorkomen. Na aanvang van de Tweede Wereldoorlog kregen mensen van Afrikaanse afkomst in Duitsland en het bezette Europa steeds vaker te maken met de reële dreiging om naar concentratie- en werkkampen te worden gestuurd.

Niettemin waren mensen van Afrikaanse afkomst actief in de [verzetsbeweging](#) tegen de nazi's. Voorbeelden hiervan waren jazzmuzikant August Agbola Brown, waarvan wordt aangenomen dat hij de enige zwarte deelnemer was aan de opstand van Warschau in 1944; Josephine Baker, die informatie verzamelde voor de geallieerden; en Jean-Marcel Nicholas, die zijn medegevangenen in concentratiekampen medisch behandelde.

Het geschatte aantal mensen van Afrikaanse afkomst in Duitsland vlak voor en tijdens het nazitijdperk varieert van enkele duizenden tot meer dan 20.000. Het aantal dat onder nazibewind leefde, nam echter toe tijdens de bezetting van Frankrijk, Nederland en andere West-Europese landen met grote gemeenschappen van migranten uit Afrikaanse en Caribische koloniën. Deze mensen kwamen uit de hele wereld en onder hen waren arbeiders, leraren, diplomaten, soldaten, zakenmensen, entertainers, atleten en geleerden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden mensen van Afrikaanse afkomst ook in de koloniën gerekruteerd om mee te vechten met de geallieerde troepen. Veel van hen werden vastgezet als krijgsgevangenen van de Duitsers.

Josephine Baker in Amsterdam, 1955. Bron: Nationaal Archief CC BY-SA 3.0 NL

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Na de oorlog waren mensen van Afrikaanse afkomst in groten getale aanwezig in Duitsland. Afro-Amerikaanse soldaten maakten deel uit van de bevrijdende troepen. Een nieuwe generatie mensen van Afrikaanse afkomst werd geboren uit relaties tussen zwarte soldaten en witte Duitse vrouwen in de [Bondsrepubliek Duitsland](#). In de [Duitse Democratische Republiek](#), leefden studenten, vrijheidsstrijders, schoolkinderen en contractarbeiders uit Mozambique, Angola en Namibië. Geen van beide landen erkende echter de specifieke ervaringen van mensen van Afrikaanse afkomst onder het nazisme. Evenmin werden er substantiële herstelbetalingen of compensaties aangeboden. Sinds de jaren 80 en na de Duitse hereniging, hebben groepen mensen van Afrikaanse afkomst zoals het Initiative Schwarzer Deutscher en ADEFRA (Afrodeutsche Frauen) zich verenigd tegen discriminatie. Zij hebben het voortouw genomen in de strijd om het verleden van zwarte Duitsers zichtbaar te maken. De slachtoffers van Afrikaanse afkomst onder het nationaalsocialisme worden nog altijd slechts beperkt herdacht. Recentelijk zijn er echter wel zes [Stolpersteine](#) voor zwarte

Duitsers gelegd.

DISCUSSIEVRAGEN

In welk opzicht was de behandeling van zwarte mensen in Duitsland vergelijkbaar met en verschillend van die in andere Europese landen?

Waarom is er zo weinig bekend over het lot van mensen van Afrikaanse afkomst tijdens het nazitijdperk?

Was er sprake van een duidelijk beleid ten aanzien van mensen van Afrikaanse afkomst? Hoe verhielden beleid en praktijken tegen mensen van Afrikaanse afkomst zich tot het beleid tegen andere raciale groepen?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online archief:

<https://blackcentraleurope.com/>

Biografieën:

<https://www.stolpersteine-berlin.de/en/biografie/9515>

<https://www.stolpersteine-berlin.de/en/biografie/263>

<https://www.stolpersteine-berlin.de/biografie/9514>

<https://www.blackpast.org/global-african-history/people-global-african-history/nicholas-jean-marcel-k-johnny-nicholas-1918-1945/>

<https://www.blackpast.org/global-african-history/august-agboola-browne-1895-1976/>

<https://www.youtube.com/watch?v=sNjAGzPHkA>

<https://www.youtube.com/watch?v=O6j5OjXuq5w>

Getuigenissen:

Gert Schramm. Wer hat Angst vorm schwarzen Mann: Mein Leben in

Deutschland. (2011)

Hans Massaquoi. »Neger, Neger, Schornsteinfeger!«: Meine Kindheit in Deutschland (1999)

Hans Massaquoi. Destined to Witness: Growing Up Black in Nazi Germany (2001)

Marie Nejar. Mach nicht so traurige Augen, weil du ein Negerlein bist: Meine Jugend im Dritten Reich (2007)

Marie Nejar. <https://www.youtube.com/watch?v=O6j5OjXuq5w>

Mary-Louise Romney-Schaab. An Afro-Caribbean in the Nazi Era: From Papiamentu to Germany (2020)

Theodor Michael. Deutsch sein und schwarz dazu: Erinnerungen eines Afro-Deutschen (2015)

Theodor Michael. Black German: An Afro-German Life in the Twentieth Century (2017)

Films & Podcasts:

Sie nannten sie die Kinder der Schande (2020) (in German):

<https://www.dw.com/de/sie-nannten-sie-die-kinder-der-schande/av-56185513>

Schwarz und Deutsch - Die Geschichte der Afrodeutschen (2021).

<https://www.youtube.com/watch?v=WKDJZV10fSc>

GreyKey (2019).

<https://vimeo.com/492139688>

Bring It On! Blacks in Nazi Concentration Camps.

<https://wfhb.org/public-affairs/bringiton/april-5-2021-blacks-in-nazi-concentration-camps/>

USHMM: In conversation - Black Artists under Nazi Persecution

MENSEN VAN AZIATISCHE AFKOMST & DE NATIONAALSOCIALISTEN

Er bestaat weinig onderzoek naar [mensen van Aziatische afkomst](#) die slachtoffer waren van het nationaalsocialisme. Dit komt deels doordat hun gemeenschappen aanzienlijk kleiner waren dan andere vervolgte Europese groepen. Niettemin waren ze ook het doelwit van racistische wetten en opvattingen. Sommigen van hen werden onderworpen aan [gedwongen sterilisatie](#) of [deportatie](#) naar [werkkampen](#).

Handelscompagnieën in de Chinese buurt van Batavia, Nederland. 1910-1920. Bron: Tropenmuseum, part of the National Museum of World Cultures CC BY-SA 3.0

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Mensen van het Aziatische continent reizen al eeuwenlang over de hele wereld. Hoewel de grens tussen Europa en Azië vaag is, zijn mensen uit Azië divers wat betreft hun cultuur en etniciteit. Historisch gezien waren veel Aziatische gemeenschappen geconcentreerd in havensteden zoals Hamburg, waar vanaf het begin van de 20e eeuw een zogenoemde 'Chinese wijk' bestond. Terwijl sommige Chinezen die zich in Hamburg vestigden, zeelieden waren, openden andere winkels, restaurants en bedrijven.

Veel mensen kwamen vanuit Azië naar Europa in het kader van [kolonialisme](#). Ze werden vaak behandeld als 'exotische' objecten en onderworpen aan racistische voorstellingen in kunst, literatuur en andere mediavormen. Vanaf de 19e eeuw werd de racistische term het "[gele gevaar](#)" vaak gebruikt om mensen uit Oost-Azië en Zuidoost-Azië af te schilderen als gevaarlijk voor de 'westerse' samenleving. Sommige Europese metropolen, zoals Berlijn, Parijs en Londen, vormden belangrijke centra voor de activiteiten van Aziatische antikoloniale bewegingen. Zo waren er Indiërs die campagne voerden voor de onafhankelijkheid van het Britse Rijk, en Chinese communisten die samen met Europese communistische groepen tegen het imperialisme streden.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Sommige mensen van Aziatische afkomst die door de nationaalsocialisten werden vervolgd, waren gemengde Vietnamees-Duitse kinderen die rond 1921 werden geboren toen Franse koloniale troepen het Rijnland bezetten na de Eerste Wereldoorlog. Samen met gemengde Afrikaanse-Duitse kinderen stonden zij bekend als de "[Rijnlandbastaarden.](#)" Volgens de rassen Theorie van de nazi's was niet-Arisch bloed 'genetisch vervuilend'. Daarom werden er in 1937 honderden mensen met een gemengde afkomst [gedwongen gesteriliseerd.](#)

Hoewel de [rassenwetten van Neurenberg](#) van 1935 in de eerste plaats gericht waren op Joden, werden mensen van Aziatische afkomst ook getroffen door de racistische praktijken van het naziregime. Zo werden van velen eigendommen in beslag genomen en mochten zij niet trouwen met 'Arische' Duitsers. Sommigen werden gedetineerd in [concentratiekampen.](#) Zo werden Indiërs vastgehouden in het kamp [Annaburg](#), waar ze [dwangarbeid](#) moesten verrichten. Een van de belangrijkste anti-Aziatische campagnes van de nationaalsocialisten vond plaats op 13 mei 1944 in de vorm van de zogenoemde [Chinesenaktion](#). Hierbij werden 129 mannen uit de Chinese gemeenschap in de Hamburgse wijk St. Pauli, gearresteerd. Tussen de 60 en 80 van hen werden naar het werkkamp [Langer Morgen](#) in het stadsdeel Wilhelmsburg gestuurd. Ten minste 17 stierven er door mishandeling.

Sommige mensen van Aziatische afkomst waren betrokken bij het Duitse leger. Zo bestond het Legion Freies Indien, dat deel uitmaakte van de SS, uit Indiase krijgsgevangenen en studenten die tegen de Britten streden voor een onafhankelijk India. Anderen waren actief in verzetsbewegingen tegen het naziregime. Zo hielp de Japanse diplomaat Sugihara Chiune duizenden Joden te vluchten uit het door Duitsland en de Sovjet-Unie bezette Oost-Europa. Dit deed hij door hen te voorzien van documenten waarmee ze door Japans grondgebied konden reizen.

Sugihara Chiune en zijn familie in Berlijn. Bron: United States Holocaust Memorial Museum.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

In de decennia na de oorlog groeiden de Aziatisch-Europese gemeenschappen aanzienlijk. Veel van hun leden zijn echter nog steeds het doelwit van [racisme](#) and [xenofobie](#). In Duitsland waren mensen van Aziatische afkomst meermaals het slachtoffer van aanvallen door extreemrechtse nationalisten. Zo richtten zij hun pijlen in 1991 in Hoyerswerda en in 1992 in Rostock op voornamelijk Vietnamese contractarbeiders. De COVID-19-pandemie leidde ook tot een toename van racistische opvattingen en geweld (zowel verbaal als fysiek) tegen mensen van Oost-Aziatische afkomst omdat het virus vermoedelijk ontstaan is in China. Vandaag strijden Aziatisch-Duitse organisaties zoals [Korruption gegen anti-Aziatisch racisme](#) tegen [anti-Aziatisch racisme](#). Ook aan de herdenking van Aziatische slachtoffers van de nationaalsocialisten wordt steeds meer aandacht besteed. Zo werden er recentelijk [Stolpersteine](#) gelegd voor een aantal van de Chinese mannen uit St. Pauli in Hamburg.

DISCUSSIEVRAGEN

Probeer informatie te vinden over slachtoffers van Aziatische afkomst. Bespreek met je leerlingen waarom sommige slachtoffergroepen weinig bestudeerd en ondervertegenwoordigd zijn. Waarom is er zo weinig informatie over de ervaringen van mensen van Aziatische afkomst tijdens het nationaalsocialisme?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Levensverhalen:

<https://fink.hamburg/2019/01/chinesen-aktion-hamburg-marietta-solty/>

<https://www.re-mapping.eu/de/erinnerungsorte/hong-kong-bar>

Arolsen Archives:

https://collections.arolsen-archives.org/de/search/topic/1-1-5-1_8052200?s=Chinese

MENSEN MET PSYCHISCHE AANDOENINGEN EN BEPERKINGEN EN DE NATIONAALSOCIALISTEN

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

De vervolging van mensen met psychische aandoeningen en een beperking kent zijn oorsprong in [eugenetica](#) en [wetenschappelijk racisme](#). Eugenetica is een wetenschappelijk omstreden verzameling overtuigingen en praktijken. Volgens deze leer zijn menselijke eigenschappen zoals intelligentie en sociaal gedrag erfelijk, en kan de genetische kwaliteit van de mens dus worden 'verbeterd' door middel van 'kunstmatige selectie'. De theorie van de eugenetica dook op aan het einde van de 19e eeuw en was vooral gericht op mensen met psychische aandoeningen en een beperking, alsook mensen die sociaal 'afwijkend' gedrag vertoonden (zogenaamde "[asocialen](#)"). In de jaren 20 van de 20e eeuw was eugenetica uitgegroeid tot een wereldwijde beweging die werd gesteund in Duitsland, de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Italië, Mexico, Canada en vele andere landen.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Kasteel Hartheim. 1940. Bron: NARA/ Dokumentationsstelle Hartheim

De vervolging begon vrijwel onmiddellijk na de machtsovername door de nazi's. In juli 1933 werd de Wet ter voorkoming van erfelijke ziekten bij nageslacht (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses) aangenomen, die de aanzet gaf tot de [gedwongen sterilisatie](#) van mensen met psychische aandoeningen en een beperking. In augustus 1939 vaardigde het Rijksministerie van Binnenlandse Zaken een decreet uit dat alle artsen, verpleegkundigen en vroedvrouwen verplichtte om melding te maken van pasgeboren baby's en kinderen jonger dan drie jaar die tekenen van ernstige geestelijke of lichamelijke beperkingen vertoonden. Zij werden vervolgens geselecteerd om te worden gedood (Deze praktijk werd of "[Kindereuthanasie](#)" genoemd). Vanaf oktober 1939 richtten de nazi's zich op personen met een geestelijke of lichamelijke beperking als onderdeel van het officiële programma genaamd [Aktion T4](#). Deze naam verwijst naar het adres van hoofdkantoor voor de campagne, Tiergartenstraße 4 in Berlijn.

Aktion T4 vereiste de medewerking van vele artsen en verpleegkundigen die rechtstreeks betrokken waren bij de moorden. Zij namen de medische dossiers van patiënten in instellingen door om te bepalen welke mensen moesten worden gedood. In de herfst van 1939 begon het regime met de verspreiding van vragenlijsten onder alle ambtenaren in de volksgezondheid, ziekenhuizen, psychiatrische instellingen en verpleeghuizen voor chronisch zieken en bejaarden. Patiënten moesten worden geëvalueerd en geselecteerd op basis van

verschillende categorieën:

- personen met schizofrenie, epilepsie, dementie, hersenontsteking en andere chronische psychiatrische of neurologische aandoeningen;
- personen die als 'raciaal onwenselijk' of 'niet-Arisch' werden beschouwd;
- personen die ontoerekeningsvatbaar waren of die misdaden hadden gepleegd;
- personen die langer dan vijf jaar in de instelling zaten.

Als instellingen niet bereid waren de vragenlijsten af te nemen of hier te traag mee waren, werden er groepen 'adviseurs' langsgestuurd om te bepalen wie er zou sterven. Deslachtoffers werden overgebracht naar zes instellingen in Duitsland en Oostenrijk: Brandenburg an der Havel bij Berlijn, Grafeneck in Zuidwest-Duitsland, Bernburg in Saksen-Anhalt, Sonnenstein in Saksen; Hartheim bij Linz in Oostenrijk en Hadamar in Hessen. Ze werden vermoord in [gaskamers](#), waarna hun lichamen werden verbrand in [crematoria](#).

In 1941 was het geheime euthanasieprogramma algemeen bekend geworden. Op diverse plekken in Duitsland en Oostenrijk werd er publiekelijk tegen geprotesteerd. Zo veroordeelde bisschop Clemens August Graf von Galen van Münster op 3 augustus 1941 de moorden in een openbare preek die op grote schaal zou worden verspreid. Andere publieke figuren en geestelijken maakten ook bezwaar tegen de moorden. Vanwege de publieke kritiek werd het gecentraliseerde T4-programma in augustus 1941 stopgezet. Op dat moment waren voor zover bekend al 70.000 slachtoffers gemaakt. Het programma werd echter gedecentraliseerd voortgezet. In verschillende klinieken werden patiënten gedood door middel van een dodelijke injectie of verhongering. De moorden vonden ook plaats in bezette gebieden. Zo vermoordden in het bezette Polen en de Sovjet-Unie SS- en politie-eenheden zo'n 30.000 patiënten om gewonde soldaten op te vangen. Tot 1945 waren er tussen de 250.000 tot 300.000 mensen vermoord in het kader van het euthanasiebeleid van de nazi's. Aktion T4 werd het model voor de massamoord van Joden, Roma, Sinti en

anderen in de kampen met gaskamers die de nazi's in 1941 en 1942 zouden openen.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Eugenetica is niet verdwenen na 1945. Eugenetische praktijken zoals [gedwongen sterilisatie](#) en gedwongen institutionalisering zijn wereldwijd nog steeds gangbaar. Ook zijn er ontwikkelingen op het gebied van technologie en wetenschap, in het bijzonder als het gaat om technologieën waarmee tijdens de zwangerschap genetische informatie kan worden verzameld. Als gevolg hiervan is er bijvoorbeeld nieuwe maatschappelijke druk om zwangerschappen af te breken wanneer de foetus een hoog risico loopt op genetische afwijkingen.

DISCUSSIEVRAGEN

Verschillen de nationaalsocialistische opvattingen over mensen met psychische aandoeningen en een beperking van die in de rest van de wereld?

Hoe veranderde de vervolging van mensen met psychische aandoeningen en een beperking onder het naziregime?

Zoek informatie over publieke weerstand tegen Aktion T4. Wat waren de eisen van tegenstanders? Hoe wisten ze over het bestaan van het programma?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://lebensspuren.schloss-hartheim.at/>

<https://www.mauthausen-memorial.org/en/Gusen/The-Concentration-Camp-Gusen/Extermination/Aktion-14f13-Death-by-Gas-at-Hartheim-Castle>

POLITIEKE TEGENSTANDERS VAN HET NATIONAALSOCIALISME

Er waren in Duitsland veel politieke tegenstanders van het nationaalsocialistisch regime. Hieronder bevonden zich [communisten](#), vakbondsleden, [sociaaldemocraten](#), en aanhangers van andere links georiënteerde partijen, liberale partijen en de katholieke centumpartij. Politieke tegenstanders behoorden tot de eerste slachtoffers van de systematische vervolging door de nazi's.

groepen werden beschouwd als politieke tegenstanders, waaronder de [vrijmetselaars](#), die door de nationaalsocialisten werden beschouwd als onderdeel van een judeomaçonneriecomplot. Los daarvan werden onafhankelijke [vakbonden](#) ontbonden en werd het door de nazi's geleide Deutsche

Portret Walter Lande, lid van de sociaaldemocratische partij 1930. Bron: The United States Holocaust Memorial Museum

VOÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Er bestaat een lange traditie van politieke tegenstand in Europa. In democratische staten kon de oppositie meestal vrij haar mening uiten. Dit was vaak minder het geval in meer autocratische regimes, zoals het tsaristische Rusland of het Duitsland van de 19e eeuw. Zelfs daar werden politieke tegenstanders echter zelden geëxecuteerd vanwege hun politieke overtuiging. Dit veranderde met de opkomst van totalitaire regimes in Sovjet-Rusland en nazi-Duitsland. Er ontstond een grootschalige en systematische vervolging van politieke tegenstanders.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

In 1933 begon het nieuwe naziregime met het proces van nazificatie, waarbij een systeem van totalitaire controle over alle aspecten van de Duitse samenleving werd ingesteld. Dit proces werd ook wel [Gleichschaltung](#) oftewel 'synchronisatie' of 'coördinatie', genoemd. Bepaalde

Portret Mr Ployhar, een Tsjechische politieke gevangene die na de oorlog, Minister van Volksgezondheid werd in Tsjecho-slowakije. Bron: United States Holocaust Memorial Museum

Arbeitsfront opgericht. Dit stelde de nazi's in staat om te voorkomen dat de arbeiders een gecoördineerd verzet tegen het nieuwe regime konden organiseren. Bovendien werden alle bestaande politieke partijen verboden. Vrijwel onmiddellijk nadat Hitler aan de macht was gekomen, werden politieke tegenstanders gearresteerd en opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Op 21 maart 1933 nam de nazistische Reichstag de [Verordnung zur Abwehr heimtückischer Diskreditierung der nationalen Regierung](#) (Verordening om het verraderlijk in diskrediet brengen van de nationale overheid tegen te gaan) aan. Hiermee werd kritiek op de nieuwe regering of haar leider verboden. Zelfs het kleinste meningsverschil werd beschouwd als een overtreding. Ook wie beschuldigd werd van 'roddelen over' of 'de spot drijven' met functionarissen van het regime, kon worden opgepakt en afgevoerd naar een detentie- of concentratiekamp. Twee dagen later, op 23 maart, keurde de Reichstag

de [Machtigingswet](#), goed, waardoor de rijkskanselier wetten kon aannemen zonder het Duitse parlement of de president te raadplegen. Dit betekende het formele einde van de democratie in nazi-Duitsland.

Deze wetten riepen weerstand op bij sommige groepen. Tegenstanders schreven, drukten en verspreidden antinazistische teksten om mensen bewust te maken van de [propaganda](#) en het wereldbeeld van de nazi's. Veel politieke tegenstanders werden gedeporteerd naar de nieuw opgerichte concentratie- en werkkampen in Duitsland, zoals Dachau en Sachsenhausen. Sommige politieke tegenstanders werden naar nazigevangenis gestuurd, zoals het beruchte [Columbia-Haus](#) in Berlijn. Onder de politieke tegenstanders die in de gevangenis belandden, waren prominente personen zoals de pacifistische journalist Carl von Ossietzky, die een uitgesproken criticus van het naziregime was. Medio 1933 waren bijna 27.000 politieke tegenstanders gearresteerd en geïnterneerd in gevangenissen en kampen in heel Duitsland. In latere jaren werden politieke tegenstanders gedwongen rode driehoeken te dragen op hun gevangenis- en kampkleding.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Na de Tweede Wereldoorlog besloten veel overlevende politieke tegenstanders van nazi-Duitsland hun politieke activiteiten voort te zetten. Voormalige communistische gevangenen behoorden tot de oprichters van het communistische Oost-Duitsland, de [Duitse Democratische Republiek](#). In West-Duitsland ontleende Kurt Schumacher, de vroege naoorlogse leider van de Sociaaldemocratische Partij van Duitsland (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), een deel van zijn legitimiteit aan het feit dat hij meer dan tien jaar in de concentratiekampen van de nazi's gevangen had gezeten. Andere voormalige gevangenen besloten zich in te zetten voor het bevorderen van democratische waarden onder de Duitse jeugd.

DISCUSSIEVRAGEN

Door welke druk en beweegredenen zijn mensen in jouw land mogelijk beïnvloed toen ze werden geconfronteerd met toenemende politieke onderdrukking?

Zijn deze factoren kenmerkend voor die tijd, of zijn ze universeel?

Wat is verzet precies? Is 'roddelen' een vorm van verzet? Waarom wel of waarom niet?

Zijn er vandaag politieke tegenstanders in jouw land? Wie zijn dit? Hebben zij te maken met discriminatie?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://www.mauthausen-memorial.org/en>

<https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/en/history/flossenbuerg>

<https://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/en/>

<https://arolsen-archives.org/en/search-explore/search-online-archive/>

<https://www.weisse-rose-stiftung.de/white-rose-foundation/>

Online getuigenissen:

<https://vhaonline.usc.edu/viewingPage?-testimony ID=26431&returnIndex=0>

<https://vimeo.com/705719594>

Boeken:

Hans Fallada. Every Man Dies Alone (1946)

KRIJGSGEVANGENEN VAN DE NATIONAALSOCIALISTEN

Een [krijgsgevangene](#) is een individu, meestal een strijder, die tijdens of na een gewapend conflict gevangen wordt genomen.

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Op 27 juli 1929 werd het [Verdrag van Genève betreffende de behandeling van krijgsgevangenen](#) ondertekend om regels vast te stellen voor de toestand en behandeling van krijgsgevangenen. Het was gebaseerd op de lessen die waren getrokken uit de vaak slechte behandeling van krijgsgevangenen tijdens de Eerste Wereldoorlog en werd ondertekend door landen over de hele wereld (waaronder Duitsland). Deze overeenkomst betekende echter niet dat alle krijgsgevangenen tijdens de Tweede Wereldoorlog konden rekenen op een humane behandeling. De bepalingen werden losjes geïnterpreteerd of zelfs volledig genegeerd.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

De door de nationaalsocialisten gevangengenomen krijgsgevangenen kwamen voornamelijk uit [geallieerde](#) landen, zoals Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Krijgsgevangenen werden vaak verschillend behandeld op basis van hun nationaliteit en etniciteit, zelfs wanneer hun land van herkomst het [Verdrag van Genève](#) hadden ondertekend. Zo vermoordde het Duitse leger vanaf 1939 meerdere Poolse krijgsgevangenen, en werden er in mei en juni 1940 enkele duizenden [zwarte](#) Franse krijgsgevangenen om het leven gebracht bij hun gevangenneming. Tot op zekere hoogte hielden de naziautoriteiten zich

wel aan het Verdrag van Genève. Zo werden [Joodse](#) krijgsgevangenen uit de westerse legers niet gedood en werden veel zieke westerse krijgsgevangenen bevrijd.

Tussen januari en april 1945 werden tienduizenden westerse geallieerde krijgsgevangenen in Oost-Europese nazikampen gedwongen naar het westen te trekken in een reeks [dodenmarsen](#). Op deze manier moest de bevrijding van de gevangenen worden vertraagd. Duizenden kwamen tijdens de marsen om het leven door kou, ziekte, honger of uitputting.

Sovjetkrijgsgevangenen

Nazi-Duitsland volgde een bijzonder beleid in de mishandeling van Sovjetkrijgsgevangenen, waardoor zij bijna werden uitgeroeid in het eerste jaar na de Duitse aanval op de Sovjet-Unie. Deze praktijk kan worden toegeschreven aan

Groepsportret van Sovjetsoldaten. 1942. Bron: The United States Holocaust Memorial Museum.

de [anticommunistische](#) agenda, van de nationaalsocialisten, hun steun aan de mythe van het joods-bolsjewisme en hun opvatting dat [Slavische mensen](#) minder 'raciaal wenselijk' waren dan Arische Duitsers. Het feit dat de Sovjet-Unie het Verdrag van Genève niet had ondertekend, werd gebruikt als rechtvaardiging voor de bijzondere vervolging en massamoord op Sovjetkrijgsgevangenen.

Sovjetkrijgsgevangenen werden het slachtoffer van massale uithongering.. Ook werden tal van Sovjetkrijgsgevangenen doodgeschoten. Kort voor de Duitse invasie van de Sovjet-Unie in 1941 gaf het Kommissarbefehl (commissarisbevel) de Duitse strijdkrachten het recht om alle Sovjetgevangenen neer te schieten die waren geïdentificeerd als politiek commissaris. Sovjetkrijgsgevangenen behoorden ook tot de eerste slachtoffers van de [gaskamers](#) en [Zyklon B](#). Naar schatting zijn er tijdens de Tweede Wereldoorlog

Portret van Sovjet-Joodse partizanen Kola and Pinkus Edelsberg. 1945. Bron: The United States Holocaust Memorial Museum

zo'n 5,7 miljoen Sovjetmilitairen door de nationaalsocialisten gevangengezet, met ongeveer 3,3 miljoen doden tegen het einde van het conflict.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Tijdens de [processen van Neurenberg](#) tussen november 1945 en oktober 1946, werden er documenten en visuele bewijsstukken gepresenteerd om de omstandigheden van de krijgsgevangenen aan te tonen. De geallieerde krijgsgevangenen die door de nationaalsocialisten gevangen werden gehouden, deelden niet allemaal hetzelfde lot. Sommigen bleven na het einde van de oorlog vermist. Velen van hen die werden vrijgelaten en naar huis konden terugkeren, werden geconfronteerd met moeilijkheden, zoals dakloosheid, werkloosheid en psychologische trauma's. Na de bevrijding werden veel Sovjetkrijgsgevangenen die de oorlog hadden overleefd door de Sovjetregering beschuldigd van collaboratie met het naziregime. Na hun repatriëring werden velen ondervraagd en berecht. Sommigen werden veroordeeld wegens collaboratie en naar werkkampen in de Sovjet-Unie ([goelags](#)) gestuurd of geëxecuteerd wegens verraad.

DISCUSSIEVRAGEN

Op welke manier vormde de behandeling van krijgsgevangenen een illustratie van de ideologische overtuigingen van de nazi's?

Waarom behandelden de Duitsers krijgsgevangenen uit de Sovjet-Unie zo veel slechter dan krijgsgevangenen uit andere landen?

Bestudeer internationale gedragscodes voor de behandeling van gevangengenomen militairen. Welke internationale overeenkomsten regelen de behandeling van krijgsgevangenen? In welk(e) opzicht(en) zijn deze veranderd sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online archieven:

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/series/soviet-prisoners-of-war?parent=en%2F10135>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-persecution-of-soviet-prisoners-of-war>

https://www.chronicsoferror.pl/dlibra/results?action=AdvancedSearchAction&type=-3&search_attid1=62&search_value1=Soviets+in+German+captivity

Overzicht van kampen voor krijgsgevangenen:

<https://www.moosburg.org/info/stalag/lag-list.html>

RELIGIEUZE MINDERHEDEN TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Religieuze minderheidsgroepen zoals [moslims](#), [Jehovah's getuigen](#) en de [quakers](#), bestonden al lang voor het nationaalsocialisme. Het jodendom was ook een minderheidsreligie, maar vanwege het specifieke karakter van hun vervolging en discriminatie is er een speciaal informatieblad voor [Joodse slachtoffers](#).

De beweging van de Jehova's getuigen ontstond in 1872 in de Verenigde Staten en begon in de jaren 80 van de 19e eeuw met zendingswerk in Europa. De gemeenschap stond oorspronkelijk bekend als de Bijbelonderzoekers en later als het Genootschap van Internationale Bijbelstudenten (Internationale Bibelforscher-Vereinigung of IBV in het Duits). Begin jaren 30 waren er in Duitsland tussen de 25.000 en 30.000 leden. Al vóór het nationaalsocialisme waren Jehova's getuigen het doelwit van discriminatie. Door de reguliere lutheraanse en katholieke kerken werden ze als [kettters](#).

Het Religieus Genootschap der Vrienden, ook bekend als de quakers, is een religieuze beweging die ondanks haar geringe omvang al eeuwenlang onderdeel is van sociale bewegingen. Zo speelden de quakers een belangrijke rol bij de afschaffing van de slavernij in de Verenigde Staten. De beweging ontstond in de 17e

Karl-Heinz Kusserow, een Jehovah's getuige die gevangen genomen was wegens zijn religie. Hij was gevangene in Dachau en Sachsenhausen in Duitsland. Bron: the United States Holocaust Memorial Museum

eeuw in Engeland, maar verspreidde zich al snel naar het Europese vasteland en de Britse koloniën. Quakers zijn pacifisten, maar waren actief in beide wereldoorlogen. Hierbij zorgden ze voor hulpverlening zoals [humanitaire hulp](#).

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Jehovah's getuigen

De vervolging van Jehovah's getuigen duurde van 1933 tot 1945. Hun onwil om een regime te accepteren dat tegen hun overtuigingen inging, zich aan te sluiten bij partijorganisaties of deel te nemen aan verkiezingen bracht hen in het vizier van de nationaalsocialisten. Slechts enkele maanden nadat de nazi's aan de macht waren gekomen, werden Jehovah's getuigen vervolgd door regionale regeringen (vooral in Beieren en Pruisen). Bijeenkomsten werden verstoord en lokale kantoren werden geplunderd en bezet. Een speciale [Gestapo](#)-eenheid stelde een register samen van vermoedelijke Jehovah's getuigen. De meeste activiteiten van de Jehovah's getuigen waren gericht op verzet tegen het beleid en de ideologie van het nieuwe regime. Zo weigerden Jehovah's getuigen in maart 1935 zich na de herinvoering van de dienstplicht te laten oproepen of militair werk te verrichten. Hoewel de geloofsgemeenschap niet werd verboden, waren veel activiteiten niet in lijn met het beleid van het naziregime, dat Jehovah's getuigen als dissidenten beschouwde. Daarom konden ze, in tegenstelling tot andere doelgroepen, vervolging vermijden door hun geloof af te zweren en in het leger

Quakers van de American Friends Service Committee die een humanitaire actie hadden opgezet in Toulouse, Frankrijk, Januari 1941. Bron: US Holocaust Memorial Museum

te dienen. Weinigen maakten echter deze keuze. Naar schatting waren er tegen 1939 zo'n 6000 Jehova's getuigen opgesloten in gevangenissen en [concentratiekampen](#), waar ze een [paarse driehoek](#) moesten dragen. Vele anderen vluchtten of probeerden te ontsnappen. Ten minste 1400 stierven in kampen. 273 werden wegens dienstweigering door militaire rechtbanken ter dood veroordeeld.

Quakers

Sinds de opkomst van het nationaalsocialisme richtten Quaker International Centres zich voornamelijk op hulpverlening (zoals gaarkeukens en kleuterscholen). Na de [Kristallnacht pogrom](#) in november 1938 raakten ze meer betrokken bij de hulp aan mensen die Europa probeerden te ontvluchten en zich in de Verenigde Staten wilden vestigen. In 1939 hielpen ze meer dan 3000 nieuwe vluchtelingen. Terwijl andere hulporganisaties zich specialiseerden in specifieke groepen vluchtelingen, hielpen de quakers degenen die niet door anderen werden geholpen. Dit waren bijvoorbeeld niet-Arische christenen (personen die als [raciaal Joods](#) werden beschouwd, maar zichzelf niet als Joods beschouwden) en partners in gemengde huwelijken tussen Joodse en niet-Joodse personen. Daarnaast werkten ze samen met andere organisaties om zoveel mogelijk mensen te helpen, zoals de National Refugee Service, de Hebrew Immigrant Aid Society en de National Council of Jewish Women.

Moslims

Hoewel er maar weinig moslims waren, kwamen zij wel in concentratiekampen terecht. Volgens sommige bronnen waren slechts 53 van de 400.000 gevangenen in Auschwitz moslim, terwijl andere onderzoekers schatten dat er minstens 1000 moslimslachtoffers waren. Ze waren echter niet om religieuze of raciale redenen het doelwit van de nazi's, maar vanwege de belangen van het regime in Noord-Afrika. De meeste slachtoffers maakten deel uit van het Sovjetleger of verzetsbewegingen.

Geestelijk verzet

Verzet tegen het nationaalsocialisme kwam in vele vormen, van gewapend tot ongewapend. Voorbeelden hiervan zijn georganiseerde pogingen om uit getto's en kampen te ontsnappen, niet-naleving van het regime, illegale smokkel naar de getto's en passief verzet. Dit laatste verwijst naar pogingen van individuen om hun menselijkheid, integriteit, waardigheid en gevoel van beschaving te behouden in tegenstelling tot de dehumanisering en vernedering die zij onder het naziregime ondervonden. Over het algemeen ging het om het voortzetten van culturele en educatieve activiteiten, geheime religieuze praktijken en documentatie van hun gemeenschap. Zo bleven Jehovah's getuigen samenkomen en bidden in de kampen. In [Buchenwald](#), zetten ze een ondergrondse drukpers op om religieuze pamfletten te verspreiden.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Discriminatie van religieuze minderheden in Europa gaat tegenwoordig meestal niet gepaard met fysiek geweld en is niet te vergelijken met die onder het nationaalsocialisme. Het gaat nu vaker om verbaal geweld of acties zoals het lastigvallen van mensen die zichtbare religieuze symbolen dragen. Het valt echter niet te ontkennen dat religieuze minderheden in veel landen nog steeds worden gediscrimineerd en vervolgd.

DISCUSSIEVRAGEN

Waarom zijn religieuze groepen het doelwit van regeringen en ideologieën? Hoe kan deze vorm van discriminatie of de achterliggende intentie worden tegengegaan?

We denken vaak eerst, of alleen, aan gewelddadig verzet tegen een onderdrukkend regime. Wat is het belang van passief verzet?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Meer informatie:

<https://www.jw.org/en/jehovahs-witnesses/faq/jw-holocaust-facts-concentration-camps/>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-persecution-of-jehovahs-witnesses>

Online archief:

<https://www.ushmm.org/collections/the-museums-collections/curators-corner/the-nazi-persecution-of-jehovahs-witnesses-the-kusserow-collection>

Online getuigenissen:

<https://www.hmd.org.uk/resource/simone-arnold-liebster/>

ROMA EN SINTI TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

[Roma en Sinti](#) zijn een minderheid die al eeuwen in Europa leeft en uit ongeveer 12 miljoen mensen bestaat. Ze komen oorspronkelijk uit wat nu het noordwesten van India en Pakistan is. Gedurende eeuwen van migratie ontstonden er verschillende heterogene groepen, waaronder, onder andere : Roma, Sinti, Kalé, Manouches en Lowara. Hun taal wordt [Romani](#), genoemd en heeft in de loop van de tijd door contact met andere talen vele dialecten voortgebracht.

Roma en Sinti worden vaak 'zigeuners' genoemd, maar deze benaming wordt als beledigend ervaren. Racisme tegenover Roma- en Sinti-gemeenschappen wordt [antiziganisme](#).

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

De Roma en Sinti die nu in Europa leven, stammen af van degenen die eeuwen eerder zijn gemigreerd. Hun voorouders reisden uit India en door gebieden als het voormalige Perzië, delen van Turkije, Noord-Afrika en het oostelijke Middellandse Zeegebied. Aangenomen wordt dat deze volksverhuizing werd veroorzaakt door vervolging.

Roma en Sinti worden in Europa alminstens sinds de 14e eeuw vervolgd. De manieren waarop dit gebeurde, liepen sterk uiteen. Zo werd er in Europese gebieden in de 15e en 16e eeuw wetgeving aangenomen om Roma (met geweld) te verbannen, op te sluiten en/of te executeren. In de 18e en 19e eeuw hanteerde het Habsburgse Rijk een assimilatiebeleid. Roma-kinderen moesten onder dwang hun gezin verlaten en werden ondergebracht bij niet-Roma-

Portret van drie Romani vrouwen. 1930s. Bron: Jan Yoors via the United States Holocaust Memorial Museum

gezinnen. Dit zou vandaag onder het internationale recht als daad van genocide worden beschouwd. Honderden jaren lang, tot het midden van de 19e eeuw, werden Roma en Sinti op Roemeens grondgebied tot slaven gemaakt.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Toen de NSDAP in 1933 aan de macht kwam, nam deze maatregelen om naast andere groepen ook Roma en Sinti te vervolgen. De nationaalsocialisten richtten zich op Roma en Sinti als onderdeel van hun [eugeneticabeleid](#). Ze beschouwden hen als 'raciaal onwenselijk' en "[asociaal](#)" en zochten naar manieren om hen te controleren en verder uit te sluiten van de Duitse samenleving. Het eugeneticaprogramma had tot doel de bevolking te controleren, vooral diegenen die als 'onwenselijk' werden geacht, door middel van beperkende wetgeving zoals de [rassenwetten van Neurenberg](#). Een onderdeel hiervan was een programma voor gedwongen sterilisatie, waaraan onder meer Roma en Sinti werden onderworpen. Een ander middel om mensen te controleren in een steeds machtiger totalitair regime was opsluiting in een systeem van concentratiekampen in de [door de Duitsers bezette gebieden](#). Van 1935 tot 1945 werden Roma en Sinti gedeporteerd naar door de nazi's gebouwde kampen, waar hun meest fundamentele mensenrechten werden ontnomen.

In 1940 werden Roma en Sinti uit heel Europa weggevoerd naar kampen in het bezette Polen. Hier moesten ze dwangarbeid verrichten. Op 16 december 1942 vaardigden de autoriteiten het zogenaamde "[Auschwitz-Erlass](#)" (Auschwitz-decreet) uit. Hierin stond dat alle resterende Roma en Sinti in het Duitse Rijk naar concentratie- en vernietigingskamp [Auschwitz-Birkenau](#) moesten worden gedeporteerd. Bij aankomst in Auschwitz-Birkenau werden de gedeporteerden naar het zogenaamde zigeunerkamp gestuurd, waar de letter 'Z' en een nummer op hun lichaam werden getatoeëerd. Tegen juli 1944 was ongeveer 70 procent van hen overleden

door verschillende oorzaken, zoals honger, kou, dwangarbeid, geweld, massale schietpartijen, medische experimenten en ziekte. Duizenden werden om het leven gebracht in gaskamers.

Genocidevondookplaatsin door de Duitsers bezette gebieden en op grondgebied van bondgenoten van de nazi's. Hier werden Roma gedeporteerd naar kampen en getto's of massaal vermoord. Zo dwong in Roemenië het fascistische regime 25.000 Roma naar kampen en getto's in het bezette Oekraïne. Meer dan de helft van de gedeporteerden kwam door de erbarmelijke leefomstandigheden en brute behandeling om het leven. Ook [vazalstaten](#) van de nazi's hielpen de nationaalsocialisten actief bij het vermoorden van Roma en Sinti. In de toenmalige Onafhankelijke Staat Kroatië bijvoorbeeld baseerde het fascistische en ultranationalistische Ustaša-regime zich op de rassenideologie van de nazi's om de Roma als 'untermenschen' te bestempelen en duizenden te vermoorden. In de Baltische staten werden Roma soms gedeporteerd naar kampen en vervolgens vermoord. Anderen werden bijeengedreven en geëxecuteerd in massale schietpartijen. Naar schatting hebben de nationaalsocialisten en hun collaborateurs minstens 500.000 Roma en Sinti vermoord.

Veel Roma en Sinti verzetten zich tegen de vervolging en het vernietigingsbeleid. Zo ging op 16 mei 1944 een groep van meer dan 6000 Roma en Sinti de confrontatie aan met kampbewakers in Auschwitz in een poging de liquidatie van het 'zigeunerkamp' uit te stellen. Anderen vochten als partizanen tegen de nazi's in bezette gebieden. Roma en Sinti verzetten zich ook op andere manieren, bijvoorbeeld door middel van ontsnappingspogingen te organiseren of hulp te bieden aan personen die waren ontsnapt.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Het einde van het nationaalsocialistisch regime betekende niet automatisch erkenning en compensatie voor de slachtoffers. Dit gold ook voor Roma

en Sinti, die van hun familie waren gescheiden, van hun eigendommen waren beroofd en niet opnieuw het Duitse staatsburgerschap konden verwerven. Na de oorlog streden Roma en Sinti dan ook voor officiële erkenning van de genocide, voor compensatie en voor vervolging van de daders. Pas sinds 2015 is 2 augustus de Europese Holocaustherdenkingsdag voor Sinti en Roma. Deze datum werd gekozen omdat op die de dag in 1944 de laatste 4300 Sinti en Roma in Auschwitz werden vermoord.

In heel Europa hebben Roma en Sinti nog altijd te maken met extreme achterstelling, marginalisatie en discriminatie. Volgens cijfers van de Europese Unie leeft bijna 80% van hen in armoede. Ondanks pogingen van de EU om antiziganisme te bestrijden, is er de afgelopen tien jaar slechts beperkte vooruitgang geboekt. Roma en Sinti worden nog steeds lastig gevallen of krijgen geen toegang tot onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en banen. Roma en Sinti blijven echter opkomen voor hun rechten.

DISCUSSIEVRAGEN

Waarom heeft de officiële erkenning van de genocide op Roma en Sinti zo lang op zich laten wachten na het einde van de Tweede Wereldoorlog?

Ben je op de hoogte van herinnerings- of herdenkingsevenementen voor Roma en Sinti in jouw omgeving? Hoe kun je meer te weten komen over de geschiedenis en cultuur van de Roma-gemeenschappen in jouw omgeving?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Films & Documentaires:

<https://youtu.be/cVtfm2fLRkA>
<https://www.cinemapolitica.org/film/how-i-became-a-partisan/>

<https://www.roma-sinti-holocaust-memorial-day.eu/education/films-about-the-holocaust-of-sinti-and-roma/>

Online bronnen:

<https://www.sintiundroma.org/en/>

<https://www.romasintigenocide.eu/en/home>

<https://www.gdw-berlin.de/en/recess/topics/172-resistance-by-sinti-and-roma/>

<https://www.facinghistory.org/resource-library/targeting-sinti-and-roma>

<https://c.holocaust.cz/files/old/pdfs/The-PersecutionofRomaandSintiintheProtectorateofBohemiaandMoravia.pdf>

<https://kampwesterbork.nl/en/history/second-world-war/persecution-of-sinti-and-roma>

<https://digitales-heimatmuseum.de/vom-waller-friedhof-zum-alten-schlachthof-auf-den-spuren-der-sinti-und-roma-im-bremer-westen/>

Online getuigenissen:

<https://www.zwangsarbeit-archiv.de/en/zwangsarbeit/ereignisse/sintiundroma/index.html>

www.Tajsa.eu

SEKSUEEL GEWELD TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

[Seksueel geweld](#) is elke seksuele handeling of poging tot een seksuele handeling door het uitoefenen van geweld of dwang, mensenhandel of daden gericht tegen iemands seksualiteit, ongeacht de relatie met het slachtoffer. Een vaak gebruikte tactiek bij dit soort geweld is seksuele vernedering. Een voorbeeld hiervan is het scheren van lichaamshaar, dat vaak als invasief en dehumaniserend wordt beschouwd en als het verlies van een belangrijk kenmerk van gender en/of vrouwelijkheid. De meeste slachtoffers en overlevenden van seksueel geweld en verkrachting zijn vrouwen en meisjes. Mannen, jongens en andere genders krijgen echter ook te maken met seksueel geweld.

Veel slachtoffers van seksueel geweld tijdens het nationaalsocialisme werden vermoord of praatten liever niet over het misbruik dat ze hadden ondergaan. Hierdoor zijn de meeste beschikbare verklaringen afkomstig van mensen die getuige waren van het geweld. Dit betekent echter niet dat er helemaal geen persoonlijke onthullingen te vinden zijn in interviews met slachtoffers of in hun persoonlijke memoires. Soms moeten we alleen goed luisteren om hun verhalen te horen.

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Seksueel geweld en [verkrachting](#) worden al lang gebruikt als vormen van terreur en marteling. Het waren geen nieuwe methoden die alleen tijdens het nationaalsocialisme werden toegepast. Seksueel geweld wordt beschouwd als een instrument om bevolkingen in tijden van oorlog te straffen, te terroriseren en

te vernietigen. Tijdens conflicten wordt het meestal in het openbaar en door meerdere daders gepleegd, waaronder groepsverkrachtingen en intieme mishandeling met voorwerpen en wapens. Het kan vele vormen aannemen, zoals [seksuele slavernij](#), [gedwongen prostitutie](#), en [seksuele marteling](#). Deze daden hebben niet alleen gevolgen voor het individu. Bij seksueel geweld in hele gemeenschappen kunnen er ziekten worden verspreid en familiebanden worden verwoest. Bovendien versterkt het genderongelijkheid en wordt de normalisering van seksueel geweld soms ook na het conflict in stand gehouden.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Seksueel geweld in kampen en getto's

Gevangenen werden gedwongen zich uit te kleden en hun lichaamshaar te laten scheren als onderdeel van de routineprocedures bij het binnenkomen en verlaten van de kampen. Gewelddadige vaginale en genitale inspecties kwamen ook vaak voor. Functionarissen en bewakers gebruikten deze gelegenheid om de borsten en genitaliën van vrouwen te betasten.

Ook werden sommige gevangenen in kampen onderworpen aan medische experimenten die vooral gericht waren op voortplantingsorganen en genitaliën. Zo waren er voortdurend experimenten om de techniek voor gedwongen sterilisatie te perfectioneren, zodat slachtoffers zich niet kondenvoortplanten, maar weldwangerarbeid konden verrichten. Hierbij werden soms de genitaliën van jonge mannen blootgesteld

aan straling of werden ze [gecastreerd](#) om veranderingen in de testikels te bestuderen. In andere gevallen werden bijtende stoffen in de baarmoederhals en baarmoeder van vrouwen geïnjecteerd die ernstige pijn, bloedingen en buikkrampen veroorzaakten. In blok 10 in [Auschwitz](#) vonden er ook experimenten met kunstmatige inseminatie van 300 vrouwen plaats.

Gevangenen in [kampen](#) and [getto's](#) werden vaak ook onderworpen aan seksueel misbruik en verkrachting. In veel gevallen werden de slachtoffers van verkrachting naderhand vermoord. Soms liepen ze seksueel overdraagbare aandoeningen (soa's) op of werden ze zwanger. In andere gevallen maakten sommige leiders van getto's en kampen, evenals bewakers en medegevangenen zoals koks, misbruik van hun machtspositie. Ze dwongen jongens en meisjes, maar ook mannen en vrouwen, tot seks in ruil voor voedsel, medicijnen en bescherming tegen deportatie. De grens tussen seksueel geweld en [seksuele ruilhandel](#) was vaak vaag.

Seksueel geweld werd ook gebruikt om gevangenen in concentratie- en werkkampen te intimideren en te straffen. Voor veel daders vormde seksueel geweld een extra middel om de doelgroepen, vooral Joodse vrouwen en meisjes, te dehumaniseren en te vernederen. De [Rassenschande](#)-ideologie, die seksuele relaties tussen Arische en niet-Arische mensen verbood, weerhield daders er niet van seksueel misbruik te plegen.

Gevangenen werden niet alleen misbruikt door bewakers. In veel kampen waren er bordelen voor mannelijke gevangenen waar niet-Joodse vrouwen werden gedwongen sekswerk te verrichten. Meestal werden zij vanuit [Ravensbrück](#) overgebracht naar kampen met bordelen zoals [Mauthausen](#), [Buchenwald](#), [Dachau](#) en [Flossenbürg](#).

Het belangrijkste idee achter de bordelen was het motiveren van gevangenen die als dwangarbeiders werden ingezet. Zo werden mannelijke gevangenen daders van seksueel geweld tegen vrouwelijke medegevangenen die als sekswerkers dienden. Bovendien zijn er

veel getuigenissen van jonge overlevenden over seksueel misbruik door een [kapo](#) of [Blockälteste](#) in de barakken. In deze situaties werden jongens misbruikt door oudere mannen en kregen ze in ruil daarvoor een voorkeursbehandeling, bijvoorbeeld in de vorm van extra voedsel, nieuwe schoenen of andere spullen.

Seksueel geweld buiten de kampen en getto's

Seksueel geweld buiten de kampen werd gepleegd door de nationaalsocialistische bezettingstroepen en plaatselijke [collaborateurs](#) van de nationaalsocialisten, door andere slachtoffers en door leden van het verzet die slachtoffers hielpen onder duiken. Ondergedoken kinderen waren in het bijzonder kwetsbaar voor seksueel misbruik omdat zij vaak gescheiden en geïsoleerd waren van hun familie en vrienden. In bezette landen draaiden operaties tegen de verschillende partizanenverzetsbewegingen vaak uit op massamoorden op onschuldige burgers en dienden ze als excuus voor de massale verkrachting en seksuele vernedering van burgervrouwen. Zelfs de [bevrijding](#) bood geen bescherming tegen seksueel misbruik. Zo liepen vrouwen het risico te worden verkracht door bevrijdingstroepen. In veel getuigenissen vertellen vrouwen over hun angst om verkracht te worden door Sovjetsoldaten. Laatstgenoemden stonden erom bekend vrouwen te misbruiken na ze te hebben bevrijd of, in het geval van Duitse vrouwen, na hun huizen en steden te hebben bezet.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden alle partijen beschuldigd van massale verkrachtingen. In de laatste decennia is seksueel geweld erkend als misdaad binnen het kader van de internationale mensenrechten. Nationale en internationale wetten hebben instrumenten geïntroduceerd om seksueel geweld te voorkomen. Echter, seksueel geweld komt nog steeds voor, zowel tijdens oorlog als in vrede.

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Visual History Archive of the USC Shoah Foundation:

<https://vhaonline.usc.edu/quickSearch/resultList>

Online getuigenissen:

[https://www.tabletmag.com/sections/\[sectionSlug\]/articles/holocaust-metoo-moment](https://www.tabletmag.com/sections/[sectionSlug]/articles/holocaust-metoo-moment)

<https://perspectives.ushmm.org/item/ushmm-oral-history-with-blanka-rothschild>

<https://perspectives.ushmm.org/item/ushmm-oral-history-with-dora-goldstein-roth>

In Auschwitz:

<https://www.auschwitz.org/en/history/medical-experiments/carl-clauberg/>

Films:

Made in Auschwitz: The Untold Story of Block 10. 2019. 1h 12m.

SLAVISCHE MENSEN & DE NATIONAALSOCIALISTEN

VOÓR HET NATIONAALSOCIALISME

Slavische mensen vormen een etnische en taalkundige groep die historisch gezien in Midden-, Oost- en Zuidoost-Europa, de Baltische staten en Centraal-Azië heeft geleefd. Sinds de Verlichting werden Oost-Europa en Zuidoost-Europa door West-Europeanen vaak als minderwaardig gezien. Reden hiervoor was de latere industrialisatie en het voortbestaan van feodale sociaal-economische systemen in deze regio's. Met de opkomst van het wetenschappelijk racisme in de 19e eeuw populariseerden vooraanstaande Europese denkers zoals de Fransman Arthur de Gobineau het beeld

Ljubica Gerovac, lid van de antifascistische beweging in het bezette Joegoslavië. Bron: Partizanske novine, 1. svibnja 1942. Via Wikimedia Commons CC Public Domain 1.0

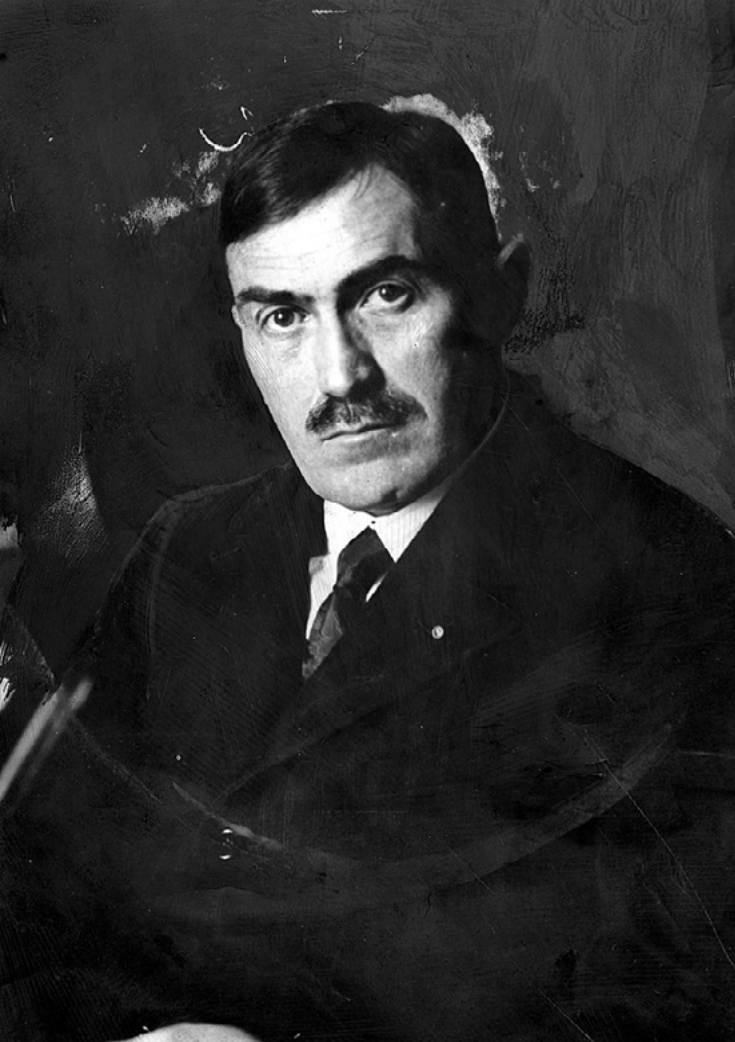

van Slavische mensen als inferieure witte mensen. Op Duits grondgebied kwam dit discours aan het eind van de 19e eeuw tot uiting in verschijnselen als het anti-Poolse beleid in het door Pruisen bezette Polen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden verschillende oorlogsdaden verricht in overeenstemming met wijdverbreide racistische opvattingen over Slavische mensen. Zo pleegde het Oostenrijks-Hongaarse leger plunderingen, verkrachtingen, willekeurige moorden en massa-executies op Servische burgers. In de nasleep van de oorlog werden anti-Slavische sentimenten in Duitsland verder aangewakkerd door de Duitse territoriale verliezen en de vorming van nieuwe natiestaten in Midden- en Oost-Europa, waaronder Tsjecho-Slowakije, Joegoslavië en Polen.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

De nationaalsocialisten beschouwden Slavische mensen, vooral die uit Polen, Joegoslavië en de Sovjet-Unie, als '*untermenschen*' die niet tot het zogenaamd superieure 'Arische' ras behoorden. Het expansionistische buitenlandse beleid van de nationaalsocialisten draaide voor een belangrijk deel om het idee van [etnische zuiveringen](#) in Oost- en Zuidoost-Europa. Het regime vertaalde anti-Slavische racistische opvattingen in beleid zoals [Generalplan Ost](#), een plan voor de kolonisatie en 'germanisering' van

Tadeusz Boy-Żeleński, een Poolse schrijver werd vermoord in 1941 tijdens een massamoord op Poolse academici in Lwów. Bron: Narodowe Archiwum Cyfrowe via Wikimedia CC Public Domain 1.0

gebieden in Oost-Europa. Dit zou leiden tot economische uitbuiting, de verplaatsing en verdrijving van miljoenen mensen en de oprichting van kampen voor dwangarbeid. 'Germanisering' hield ook in dat Slavische kinderen uit bezette gebieden in Oost-Europa ontvoerd werden ten behoeve van 'arisering' of dwangarbeid.

De betrekkingen tussen nazi-Duitsland en landen met een Slavische bevolking liepen uiteen. Sommige van deze landen collaboreerden met de nazi's. Zo collaboreerde Oekraïne om zijn onafhankelijkheid te herwinnen. Ook bezette het regime enkele van deze landen, waarbij de inwoners werden onderworpen aan massale vervolging en geweld. Zo werden tienduizenden leden van de Poolse elite vermoord of gevangen genomen door de nationaalsocialisten omdat zij potentiële leiders waren van het Poolse verzet tegen de Duitse bezetting. Ook werden ten minste 1,5 miljoen Polen naar Duitse gebieden

gedeporteerd om daar onder wrede omstandigheden dwangarbeid te verrichten en werden nog eens honderdduizenden naar concentratiekampen gestuurd. De nazi's executeerden honderden Poolse mannen omdat ze seksuele relaties hadden met Duitse vrouwen. Ze werden immers door het regime als een bedreiging voor het Arische ras beschouwd.

Ook in Zuidoost-Europa was er sprake van massale geweldpleging tegen de plaatselijke bevolking. Zo doodde de [Wehrmacht](#) duizenden Servische burgers als vergelding voor hun verzet tegen de Duitse bezetting. Eén zo'n bloedbad vond plaats in oktober 1941 in [Kragujevac](#) waar Duitse troepen circa 2800 Servische burgers vermoordden, waaronder schoolkinderen en hun leraren.

Sommige landen in de regio waren bondgenoten van de nationaalsocialisten of werden [vazalstaten](#) van het regime. Een voorbeeld hiervan is het Ustaša-regime in de toenmalige Onafhankelijke Staat Kroatië, die tussen 1941 tot 1945 in delen van bezet Joegoslavië (het huidige Bosnië en Herzegovina, Kroatië, Servië en Slovenië) was gevestigd. De fascistische en ultranationalistische Ustaše-beweging baseerde zich op de rassenideologie van de nazi's en bestempelde andere Slavische mensen (vooral Serviërs), Joden en Roma als '*untermenschen*'. Honderdduizenden van hen werden vermoord.

Anti-Slavisch racisme ging vaak gepaard met anticommunisme. Russen werden door de nationaalsocialisten stelselmatig uitgemaakt voor 'dieren' of 'beesten'. Tijdens het Beleg van Leningrad tussen september 1941 en januari 1944 onderwierpen nazi-Duitsland en zijn bondgenoten de burgerbevolking van de stad aan massale uithongering als onderdeel van de germaniseringsstrategie. Vanwege het wijdverbreide anticommunistische sentiment in nazi-Duitsland werden de Sovjets in nazipropaganda echter niet alleen afgeschilderd als '*untermenschen*', maar ook als een 'joods-bolsjewistische' bedreiging voor de sociale orde van de West-Europese samenleving. Veel communisten waren actief in het regionale

Theatervoorstelling van partizanen. Bron: Znaci via Wikimedia CC Public Domain 1.0

verzet tegen nazi-Duitsland, zo ook de Joegoslavische partizanen, die in 1941 werden samengebracht en geleid door Josip Broz Tito. De historische erfenis van deze verzetsbewegingen blijft complex. Hoewel het de Joegoslavische partizanen bijvoorbeeld lukte enkele door Duitsland bezette gebieden te bevrijden, hebben zij tijdens en na de oorlog ook burgers gedood, zoals mensen die zij als collaborateurs of nazisympathisanten beschouwden.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Tijdens de **Koude Oorlog**, werden als gevolg van het wijdverbreide anticomunistische sentiment in West-Europese landen en hun bondgenoten stereotypen in stand gehouden over mensen uit Oost- en Zuidoost-Europa, waar de meeste landen werden geregeerd door socialistische regimes. Na de Koude Oorlog leidden onopgeloste historische spanningen tussen Slavische groepen tot grote conflicten, waaronder de oorlogen in Zuidoost-Europa tussen 1991 en 2001 na het uiteenvallen van Joegoslavië.

Vandaag komt anti-Slavisch racisme in heel Europa tot uiting in verschillende vormen van vooroordelen en stereotypen. Denk hierbij aan denigrerende termen voor en grappen over Slavische mensen. Populisten en extreemrechtse nationalistena maken vaak gebruik van deze spanningen om xenofobie, racisme en antidemocratische standpunten te verspreiden.

DISCUSSIEVRAGEN

Wat waren de overeenkomsten en verschillen tussen het anti-Slavische racisme en de vervolging van andere groepen?

Hoe is het vandaag gesteld met Slavische mensen in jouw land?

In welk(e) opzicht(en) zijn racistische en xenofobe opvattingen over Slavische mensen in West-Europa hetzelfde gebleven of juist veranderd?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Online bronnen:

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/documenting-numbers-of-victims-of-the-holocaust-and-nazi-persecution>

<https://www.hmd.org.uk/learn-about-the-holocaust-and-genocides/nazi-persecution/non-jewish-oles-and-slavic-pows/>

<https://neu.org.uk/media/2811/view>

www.het.org.uk

<https://digitalcollections.library.gvsu.edu/document/42462>

<http://www.jhmf.org.uk/>

<https://documenta.hr/en/slana-concentration-camp-1941/>

GESTOLEN KINDEREN TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Lebensborn moeder's huis in Steinhöring. Bron: Bundesarchiv, B 145 Bild-F051638-0059 / CC-BY-SA 3.0

VÓÓR HET NATIONAALSOCIALISME

De door de staat georganiseerde ontvoering van kinderen in de jaren 30 en 40 was geen nieuwe praktijk. Enkele jaren voordat het nationaalsocialistische systeem van kinderonvoeringen werd ingevoerd, werd er in het Spanje onder dictator Franco een uitgebreid systeem opgezet om baby's uit linkse en arbeidersgezinnen te stelen. Deze werden vervolgens geadopteerd door gezinnen die trouw waren aan het fascistische regime. Op andere plaatsen zoals Australië, Canada, de VS en Groenland werden kinderen van inheemse afkomst bij hun familie weggehaald in een poging hun cultuur en gemeenschap te onderdrukken.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

Het nationaalsocialistische regime ontvoerde duizenden kinderen uit [door Duitsers bezette gebieden](#). In 1944 werden er tijdens de zogenaemde Heuaktion tienduizenden etnische Poolse kinderen ontvoerd en als dwangarbeiders naar nazi-Duitsland vervoerd. Andere kinderen werden ontvoerd omdat ze als 'raciaal wenselijk' werden gezien.

Een belangrijk staatsprogramma van de nazi's dat de ontvoering van kinderen faciliteerde, was [Lebensborn](#). Doel van dit programma was om het aantal kinderen

dat volgens de rassenideologie van de nazi's 'Arisch' was te verhogen in Duitsland en in de door de Duitsers bezette gebieden. In de Lebensborn-faciliteiten, opgezet door het SS-hoofdkantoor voor ras en hervestiging, konden vrouwen die 'raciaal wenselijk' werden geacht in het geheim hun kinderen ter wereld brengen. Veel van deze kinderen werden vervolgens door andere gezinnen geadopteerd. Omdat de gewenste groei van de Arische bevolking uitbleef, begonnen SS'ers in door de Duitsers bezette gebieden in Oost-Europa en Noorwegen kinderen te ontvoeren die aan de beschrijvingen van het Arische ras voldeden. Ze hadden bijvoorbeeld blauwe ogen, blond haar of een lichte huid. De kinderen kregen een nieuwe Duitse naam en werden naar Duitsland gestuurd, waar ze in gezinnen of speciale kinderdagverblijven, kleuterscholen en tehuizen terecht kwamen. Als onderdeel van de germaniseringscampagne van de nazi's werden hun geboortedatums vaak veranderd om hun ware identiteit te verbergen en te voorkomen dat ze konden worden opgespoord. Veel kinderen overleefden de reis tussen verschillende gebieden niet. Selecties vonden vaak plaats in kinderopvoedingskampen (*Kindernerziehungslager*). Hier werd de raciale 'wenselijkheid' van kinderen bepaald aan de hand van verschillende fysieke kenmerken, waaronder lichaamsverhoudingen, kleur van ogen en haar, en vorm van de schedel. Ongewenste kinderen werden naar concentratiekampen gestuurd, vermoord of gebruikt als proefpersonen in medische experimenten.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Kinderen waarvan de ware identiteit kon worden vastgesteld, werden na 1945 naar huis teruggebracht als hun familie de oorlog had overleefd. Dit werd mogelijk gemaakt door de Child Search Branch van de International Tracing Service. Veel kinderen, vooral de jongste die geen herinneringen aan hun oorspronkelijke gezin hadden, bleven bij hun adoptiegezinnen in Duitsland en herstelden nooit volledig van hun ervaringen. Volgens Poolse autoriteiten zijn er ongeveer 200.000 Poolse kinderen gestolen. Het aantal gestolen kinderen uit andere landen is tot op heden onbekend.

Geraubte Kinder - Vergessene Opfer (Gestolen kinderen - Vergeten slachtoffers) is een in Duitsland actieve organisatie die strijdt voor herstelbetalingen en gerechtigheid voor slachtoffers van ontvoering door de nationaalsocialisten. In 2022 diende de organisatie hiervoor met succes een verzoekschrift in bij het regionale parlement van de deelstaat Baden-Württemberg.

DISCUSSIEVRAGEN

Probeer informatie te vinden over andere gevallen van gestolen kinderen in oorlogstijd (bijvoorbeeld in Spanje, Chili of Argentinië). Wat zijn de overeenkomsten? In welk(e) opzicht(en) verschilden ze van het programma van de nazi's?

Lees getuigenissen van gestolen kinderen. In welk(e) opzicht(en) verschilden hun ervaringen van die van andere slachtoffers?

Op welk(e) manier(en) sloot het selecteren van kinderen met 'Arische' kenmerken aan bij de rassenideologie van de nazi's?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Film. Stolen Children - The Kidnapping Campaign of Nazi Germany. 42 min.

Online getuigenissen:

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/stolen-children>

<http://geraubte.de/biografien.html> (in German)

Online archief:

<https://arolsen-archives.org/en/news/sacher-israeler-and-the-child-search-branch/>

Boeken:

Ingrid von Oelhafen & Tim Tate. Hitler's

Forgotten Children: My Life Inside the Lebensborn (London: Elliott and Thompson Limited, 2015).

VROUWEN & DE NATIONAALSOCIALISTEN

Hoewel de ervaringen van mannen en vrouwen tijdens het nationaalsocialisme gelijkenissen vertoonden, waren vrouwen ook het slachtoffer van vormen van discriminatie en vervolging die uniek waren voor hun geslacht. Sommige vormen van openbare vernedering waren geslachtsspecifiek. Zo moesten sommige vrouwen de straat schoonmaken met hun ondergoed of zich uitkleden in het bijzijn van mannen. Deze discriminatie werd nog erger als zij tot andere doelgroepen behoorden, zoals Roma-vrouwen, vrouwen met psychische aandoeningen en beperkingen en Joodse vrouwen. Zo werden Joodse vrouwen en Roma-vrouwen onderworpen aan medische experimenten en gedwongen sterilisatie.

TIJDENS HET NATIONAALSOCIALISME

In nazipropaganda werd de valse belofte gedaan dat het moederschap veiligheid en respect met zich mee zou brengen. Om die reden stemden veel vrouwen op de NSDAP. Toen de nationaalsocialisten in 1933 aan de macht kwamen, begon het regime echter met het doorvoeren van beleid waarbij vrouwen verschillende rechten verloren. In het algemeen moesten vrouwen voldoen aan een reeks sociale verwachtingen die hun autonomie beperkten. Zo werden vanaf 1933 broeken, korte rokken en roken in het openbaar afgekeurd via propaganda en in modebladen, en werden vrouwen aangespoord de traditionele Duitse sociale normen te volgen. Veel vrouwen hielden zich echter niet aan deze sociale verwachtingen en creëerden hun eigen ruimtes en carrières.

Vrouwen waren het doelwit van een geslachtsspecifiek beleid met als doel de ideale Arische gemeenschap te creëren. Van hen werd verwacht dat ze huismoeders zouden zijn en kinderen zouden baren.

Alleen raciaal en sociaal 'waardevolle' vrouwen kwamen echter in aanmerking voor gynaecologische zorg en sociale voorzieningen. Tegenover dit natalistische beleid stond het anti-natalistische beleid. Laatstgenoemde gold voor de doelgroepen van de rassenwetten van Neurenberg. In 1934 werd een wet aangenomen om de beëindiging van 'gebrekkige' zwangerschappen toe te staan in het kader van rassenhygiëne. En in 1942 werd het voor Joodse vrouwen verboden te bevallen in ziekenhuizen of tehuizen, een besluit dat werd gebruikt om de gedwongen beëindiging van zwangerschappen te rechtvaardigen. In het getto van Theresienstadt moesten zwangere vrouwen gedwongen abortussen ondergaan. Iedere vrouw die wel was bevallen, werd samen met haar kind naar Auschwitz gestuurd. Bovendien werden zwangere vrouwen en moeders van baby's en kinderen bij aankomst in de kampen geselecteerd om te worden vermoord, omdat zij niet in staat werden geacht dwangarbeid te verrichten. Er waren ook vrouwen die uit vrije wil bijdroegen aan het naziregime. Ze zagen het als een vorm van emancipatie en als een manier om te ontsnappen aan

Nazi-officieren en vrouwelijke helpers poseren op een houten brug Solahuette. Bron: the United States Holocaust Memorial Museum

armoede en onbetaalde zorgarbeid. Tegen het einde van de oorlog bedroeg het aantal vrouwelijke hulptroepen in de Duitse strijdkrachten bijna 500.000, waaronder 3700 die als bewakers in kampen werkten. Vrouwen werkten ook als secretaresse voor SS-functionarissen of als verpleegster in het euthanasieprogramma, zoals Irmgard Huber, hoofdverpleegster van het euthanasiecentrum Hadamar.

Vrouwen in getto's

Over het algemeen vochten vrouwen in de getto's om te overleven en hun familie te beschermen. Sommige vrouwen geloofden dat ze door anderen te helpen de demoralisatie en dehumanisering door het naziregime ondermijnden. Zo richtten ze in het getto van Warschau huiscomités op. Deze dienden als zelfhulporganisaties die gaarkeukens opzetten, medische zorg regelden en onderwijs voor kinderen verzorgden.

Vrouwen in kampen

Sommige kampen waren speciaal bestemd voor vrouwelijke gevangenen. In mei 1939 werd [Ravensbrück](#) geopend als een netwerk van werkkampen voor vrouwen. Toen Ravensbrück in 1945 werd bevrijd, waren er meer dan 100.000 vrouwen en enkele duizenden mannen gevangengenomen. [Auschwitz](#) en [Bergen-Belsen](#) hadden ook gedeeltes die bestemd waren voor vrouwelijke gevangenen.

Vrouwen werden ook ingezet als dwangarbeiders. Ze moesten kleding repareren, koken, de was doen, huizen schoonmaken of handarbeid in nabijgelegen fabrieken verrichten. Sommige vrouwen werden gedwongen sekswerk te verrichten in bordelen opgericht voor gevangenen in andere concentratiekampen. Veel vrouwen zetten solidariteitsnetwerken op in de kampen om te kunnen overleven. Informatie, voedsel en kleding werden gedeeld en er werd voor kinderen gezorgd.

Vrouwen in het verzet

Vrouwen waren betrokken bij het dagelijkse verzet. Aan het begin van de oorlog geloofden de meeste mensen

Hannah Szenes in Palestina, 1939. Bron: Onbekend via Wikimedia Public Domain 1.0

dat de nazi's vrouwen en kinderen niet zouden vervolgen. Mannen voelden zich hierdoor gedwongen onder te duiken om willekeurige gevangenneming te voorkomen, terwijl vrouwen bleven en naar de politie, de SS en de gemeenten stapten. Ze protesteerden tegen de opsluiting van hun familieleden en probeerden hen vrij te krijgen. Vrouwen speelden ook een cruciale rol in het georganiseerde verzet. Veel waren actief als koerier en brachten informatie, documenten, wapens en medische benodigdheden naar de getto's. Sommigen, zoals Vitka Kempner, waren leider van een getto-verzetsorganisatie. Hannah Szenes was een Hongaars-Joodse vrouw die naar Palestina was geëmigreerd, maar zich later als parachutist bij het Joodse verzet aansloot en tegen de nazi's vocht. Ze zou uiteindelijk worden verraden en geëxecuteerd.

NA HET NATIONAALSOCIALISME

Als onderdeel van de successen van de

burgerrechten- en vrouwenbewegingen is de rol van vrouwen in de Holocaust opnieuw geëvalueerd. Onderzoek naar Joodse vrouwen wordt soms nog verworpen door mensen die beweren dat de vrouwen alleen doelwit waren omdat ze Joods waren. Volgens hen maakte de nazi-ideologie geen onderscheid tussen geslachten. Onderzoek naar de geschiedenis van het nazisme zonder genderanalyse verklaart de ervaringen van vrouwen slechts gedeeltelijk.

DISCUSSIEVRAGEN

Op welke manieren verschilden de ervaringen van mannen en vrouwen tijdens het nationaalsocialistische regime?

Kies het levensverhaal van een vrouw en denk na over haar ervaringen. Waarom was zij een doelwit? Wat is er met haar gebeurd?

Denk aan je dagelijkse leven. Kun je een voorbeeld van genderdiscriminatie bedenken waarvan je getuige bent geweest of je zelf hebt meegemaakt? Wat gebeurde er? Wat deed jij? Wat deden anderen?

BRONNEN VOOR TIJDENS HET PROJECT

Films:

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/lilli-tauber-suitcase-full-memories>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/rosa-rosenstein-living-history>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/dagmar-lieblova-bohemian-belsen-and-back-again>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/renee-molho-bookstore-six-chapters>

Online getuigenissen:

<https://vhaonline.usc.edu/login?returnUrl=/search>

<https://www.youtube.com/watch?v=LXBGy5AGZY&list=PLj1tRCohZ-q83YAu-3OdyUyv3ZBB04E3g8>

<https://www.youtube.com/watch?v=K-bu8cqBdNtg&list=PLj1tRCohZq80gM-1Vu1r9W2GBPoweYwaXZ>

<https://www.centropa.org/en/centropa-cinema/elena-drapkina-jewish-partisan>

Levensverhalen:

<https://www.jewishpartisans.org/content/jewish-women-partisans>

<https://jwa.org/encyclopedia/article/kashariyot-couriers-in-jewish-resistance-during-holocaust>

<https://msmagazine.com/2020/09/02/seven-indomitable-women-of-world-war-ii/>

<https://www.youtube.com/watch?v=V-7NkyyJlqpQ>

TIJDLIJN

1933

Januari

30 Januari - Hitler wordt benoemd tot rijkskanselier

Februari

28 February - Rijksdagbrandverordening

Maart

3 March - Eerste concentratiekamp wordt gebouwd

23 March - Machtigingswet is ondertekend

Juli

14 July - Alle politieke partijen worden verboden, behalve de partij van de nationaalsocialisten

1934

Januari

1 Januari - Invoering
Sterilisatiewet

Augustus

19 August - Hitler benoemt
zichzelf tot Führer, wat hem
dictator van Duitsland maakt.

December

10 December - De SS
neemt heeft de volledige
gecentraliseerde controle over
de concentratiekampen

1935

Januari

13 Januari - Saar Referendum

September

1 September - Paragraaf 175
herzien, met criminalisatie van
homoseksualiteit

15 September -
Inwerkingtreding van de
rassenwetten van Neurenberg

1936

Maart

7 Maart - Duitse troepen
herbezetten Rijnland

Juli

17 Juli - Begin van de Spaanse Burgeroorlog

25 Juli - Begin van de Duitse interventie in de Spaanse Burgeroorlog

1937

April

26 April - Gernika (Baskenland) wordt vernietigd met 2,000 doden tot gevolg

1938

Maart

13 Maart - Annexatie van Oostenrijk (*Anschluss*)

September

30 September - Verdrag van Munchen

November

9 November - November Progrom

December

2 December - Het eerste *Kindertransport* uit Berlijn komt aan in het Verenigd Koninkrijk

1939

Maart

14 - 16 Maart - Protectoraat van Bohemen en Moravië" wordt opgericht

15 Maart - Duitse invasie Tsjecho-Slowakije

23 Maart - Slowakije valt onder het protectoraat van Duitsland. Duitse invasie van Memel (Klaipėda)

26 Maart - Polen begint gedeeltelijk met de mobilisatie van het leger

April

1 April - Einde van de Spaanse Burgeroorlog

7 - 12 April - Italië bezet Albanië

Mei

11 Mei - Begin van het conflict tussen Japan en de Sovjet-Unie

22 Mei - Militair pact ondertekend door Duitsland en Italië

Augustus

23 Augustus - Ondertekening van het Niet-aanvalsverdrag tussen Duitsland en de Sovjet-Unie

September

1 September - Duitse invasie van Polen, begin van de WWII

2 September - Annexatie van Danzig

3 September - Brits-Franse oorlogsverklaring aan Duitsland

5 September - Slowakije neemt deel aan de oorlog tegen Polen

17 September - Sovjet invasie van Oost-Polen

November

30 November - Aanval door de Sovjet-Unie op Finland

1940

April

9 April - Duitse bezetting van Denemarken en aanval op Noorwegen

10 April - Capitulatie van Denemarken

Mei

10 Mei - Aanval door Duitsland op België, Nederland en Luxemburg

Juni

10 Juni - Capitulatie van Noorwegen
22 Juni - Wapenstilstand tussen Duitsland en Frankrijk

September

27 September - Driemogendhedenpact ondertekend door Duitsland, Italië en Japan

Oktober

Verskillende getto's worden opgericht in Oost-Europa

1941

Februari

28 Februari - Duitse invasie van Bulgarije

April

6 April - Duitse invasie van Joegoslavië en Griekenland

Juni

22 Juno - "Operatie Barbarossa"

December

11 December - Hitler verklaart de oorlog aan de Verenigde Staten

1942

Januari

20 Januari - Wannseeconferentie

Juni

15 Juni - Begin van massavernietiging in Auschwitz-Birkenau

1943

Februari

2 Februari - Duitsland wordt verslagen in Stalingrad

April

19 April - Begin van de opstand in the getto van Warschau

Oktober

13 Oktober - Italië kiest de kant van de geallieerden

Roma en Sinti uit heel Europa worden overgebracht naar Auschwitz

1944

Juni

6 Juni - "D-Day" Strijd om Normandië

22 Juni - Begin van het Sovjet offensief "Operation Bagration"

Juli

24 Juli - Duitsland verliest op het oostfront

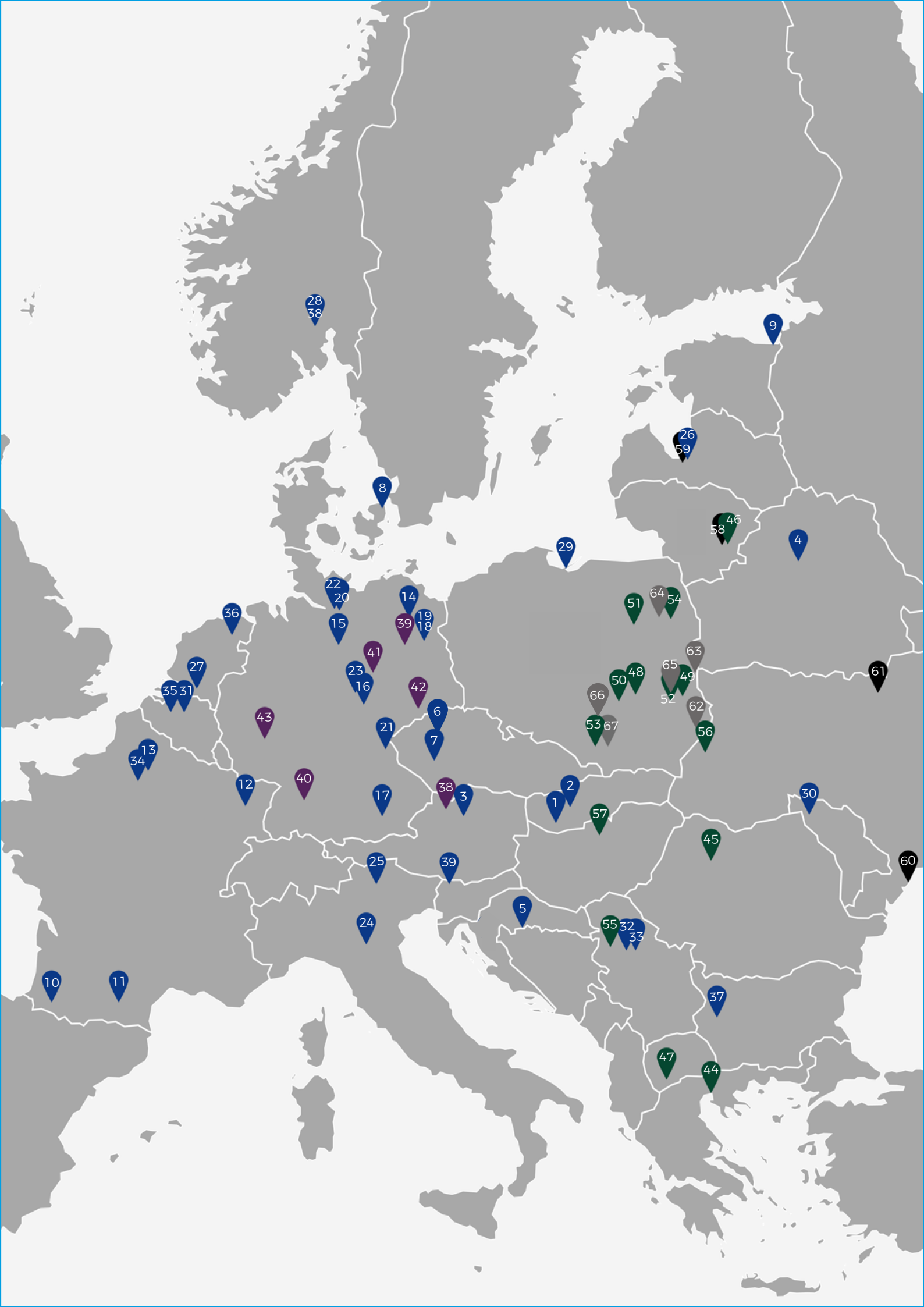
1945

Mei

8 Mei - De Duitse Wehrmacht geeft zich over

November

20 November - Begin van de processen van Neurenberg

KAART

Op deze kaart kun je zien waar concentratiekampen, vernietigingskampen, en getto's gevestigd waren door heel Europa. Vervolgung door de nationaalsocialisten vond plaats op meerdere plekken en op verschillende manieren. Zoals je kunt zien, weergeeft de kaart de huidige landsgrenzen aan, maar de landsgrenzen zagen er anders uit ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Gebruik deze kaart als een beginpunt voor je onderzoek. Wellicht woon je dichtbij een van deze locaties. Wat voor informatie kun je vinden over historische plekken bij jouw in de buurt?

Concentratiekampen

- ◆ Mauthausen - Oostenrijk (3)
- ◆ Maly Trostenets - Belarus (4)
- ◆ Mechelen - België (31)
- ◆ Fort Breendonk - België (35)
- ◆ Dupnica - Bulgarije (37)
- ◆ Jasenovac - Kroatië (5)
- ◆ Theresienstadt - Tsjechië (6)
- ◆ Lety - Tsjechië (7)
- ◆ Horseshoed - Denemarken (8)
- ◆ Vaivara - Estland (9)
- ◆ Gurs - Frankrijk (10)
- ◆ Vernet - Frankrijk (11)
- ◆ Natzweiler-Struthof - Frankrijk (12)

- ◆ Royallieu-Compiègne - Frankrijk (13)
- ◆ Drancy - Frankrijk (34)
- ◆ Ravensbrück - Duitsland (14)
- ◆ Bergen-Belsen - Duitsland (15)
- ◆ Buchenwald - Duitsland (16)
- ◆ Dachau - Duitsland (17)
- ◆ Sachsenhausen - Duitsland (18)
- ◆ Columbia - Duitsland (19)
- ◆ Langer Morgen - Duitsland (20)
- ◆ Flossenbürg - Duitsland (21)
- ◆ Neuengamme - Duitsland (22)
- ◆ Mittelbau-Dora - Duitsland (23)
- ◆ Fossoli - Italië (24)
- ◆ Bolzano - Italië (25)
- ◆ Kaiserwald - Letland (26)
- ◆ 's Hertogenbosch - Nederland (27)
- ◆ Westerbork - Nederland (36)
- ◆ Grini - Noorwegen (28)
- ◆ Berg - Noorwegen (38)
- ◆ Stutthof - Polen (29)
- ◆ Edineț - Moldavië (30)
- ◆ Banjica - Servië (32)
- ◆ Sajmište - Servië (33)
- ◆ Sered' - Slowakije (1)
- ◆ Nováky - Slowakije (2)
- ◆ Ljubelj - Slovenië (39)

Euthanasiecentra

- ◆ Hartheim - Oostenrijk (38)
- ◆ Brandenburg - Duitsland (39)
- ◆ Grafeneck - Duitsland (40)

- 📍 Bernburg - Duitsland (41)
- 📍 Pirna-Sonnenstein - Duitsland (42)
- 📍 Hadamar - Duitsland (43)

Getto's

- 📍 Salonika - Griekenland (44)
- 📍 Boedapest - Hongarije (57)
- 📍 Vilnius - Litouwen (46)
- 📍 Skopje - Noord-Macedonië (47)
- 📍 Warschau - Polen (48)
- 📍 Izbica - Polen (49)
- 📍 Łódź - Polen (50)
- 📍 Radom - Polen (51)
- 📍 Lublin - Polen (52)
- 📍 Kraków - Polen (53)
- 📍 Białystok - Polen (54)
- 📍 Kolozsvár - Roemenië (45)
- 📍 Šabac - Servië (55)
- 📍 Lwów - Oekraïne (56)

Plaatsen van massa-executies

- 📍 Rumbula - Letland (58)
- 📍 Ponary - Litouwen (59)
- 📍 Odessa - Oekraïne (60)
- 📍 Babi Yar - Oekraïne (61)

Extermination Camps

- 📍 Bełżec - Polen (62)
- 📍 Sobibor - Polen (63)
- 📍 Treblinka - Polen (64)
- 📍 Majdanek - Polen (65)
- 📍 Chełmno - Polen (66)
- 📍 Auschwitz - Polen (67)

BEGRIPPENLIJST

Aktion 'Arbeitscheu Reich' - De campagne 'werkschuw Rijk' verwijst naar de massa-arrestaties en -deportaties in juni 1938 van personen die als 'asocialen' werden beschouwd. Naarschatting werden meer dan 10.000 mensen gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen. Tijdens deze campagne waren ook Joodse mensen het doelwit. 1000 à 2000 van hen werden gearresteerd.

Aktion T4 - Aktion T4 verwijst naar het 'euthanasieprogramma' van het naziregime dat in 1939 in Duitsland van start ging. Dit omvatte de systematische moord op opgenomen patiënten met psychische aandoeningen en een handicap. De naam verwijst naar het adres van het hoofdkantoor van het programma, Tiergartenstraße 4. Naar schatting zijn in het kader van dit programma ongeveer 250.000 tot 300.000 mensen gedood.

Anticommunisme - Politieke en ideologische oppositie tegen het communisme.

Antiziganisme - Een specifieke vorm van racisme gericht tegen Roma, waaronder Sinti en andere stammen..

Antisemitisme/anti-Joods - Vooroordelen over, haat tegen of discriminatie van Joodse mensen. Retorische en fysieke

uitingen van antisemitisme kunnen gericht zijn tegen Joodse personen en/of hun eigendommen, tegen instellingen binnen de Joodse gemeenschap en religieuze voorzieningen. Antisemitisme kan echter ook gericht zijn tegen niet-joodse mensen die als Joods worden gezien.

"Arische ras" - Deze term werd voor het eerst gebruikt om te verwijzen naar groepen mensen die verschillende verwante Europese en Aziatische talen spraken. In de loop der tijd kreeg het woord echter nieuwe, andere betekenissen. Eind 19e en begin 20e eeuw bestempelden sommige geleerden de Ariërs als 'ras' dat volgens hen superieur was aan andere rassen. In Duitsland verheerlijkten de nazi's het Duitse volk als leden van het 'Arische ras'. Personen die niet aan dit ideaal voldeden, werden als minderwaardig beschouwd. Dit waren bijvoorbeeld Joden, mensen van Afrikaanse of Aziatische afkomst en Roma.

Asociaal - De nazi's gebruikten de termen 'asocialen' en 'werkschuw' om personen aan te duiden die niet voldeden aan hun sociale normen. Tot deze groep behoorden bedelaars, alcoholisten, drugsverslaafden, sekswerkers en pacifisten (mensen die vinden dat oorlog niet gerechtvaardigd is). Deze termen werden echter ook algemeen gebruikt tegen iedereen die

niet aan het nazistische ideaal voor de Duitse samenleving voldeed, zoals Roma en Sinti of Joodse mensen.

Auschwitz-Erlass - Decreet dat op 16 december 1942 werd uitgevaardigd en waarin stond dat alle Sinti en Roma die in het Duitse Rijk woonden, naar Auschwitz-Birkenau moesten worden gedeporteerd. Dit was de laatste fase van een plan om de 'zigeuners' uit te roeien. Bij aankomst in Auschwitz-Birkenau werden de gedeporteerden naar het zogenaamde zigeunerkamp gestuurd, waar de letter 'Z' (voor 'zigeuner') en een nummer op hun lichaam werden getatoeëerd. Van de circa 23.000 die werden gedeporteerd, werden er meer dan 19.000 vermoord. De laatste 4300 werden op 2 en 3 augustus 1944 vergast.

Ballingschap - Iemand leeft in ballingschap als diegene wordt gedwongen zijn of haar land te verlaten en in plaats daarvan in een vreemd land moet leven. Dit gebeurt meestal om politieke of economische redenen.

Biseksueel - Een persoon die zich tot meer dan één gender aangetrokken kan voelen. Deze gevoelens hoeven niet op hetzelfde moment, op dezelfde manier of in dezelfde mate aanwezig te zijn.

Beroepscriminelen - Een persoon die voor een misdrijf is veroordeeld en al eerder voor andere misdrijven is veroordeeld. Ze worden ook wel veelplegers of recidivisten genoemd.

Bevrijding - Binnen de context van de Tweede Wereldoorlog verwijst bevrijding naar het proces waarbij geallieerde troepen in 1944 en 1945 bezette gebieden en gevangenen in concentratiekampen bevrijdden uit de handen van de nazi's.

Blockälteste(r) - 'Blokoudste' verwijst naar een gevangene die de leiding had over een enkele barak in een concentratiekamp en die als onderdeel van het kampbestuur bepaalde privileges genoot.

Bondsrepubliek Duitsland - Na de Tweede Wereldoorlog werd Duitsland verdeeld in vier bezettingszones. Er

was een Britse, Franse, Amerikaanse en Sovjet-bezettingszone. Tussen 1946 en 1949 besloten de Amerikanen, Britten en Fransen hun bezettingszones samen te voegen. In 1949 werd de Bondsrepubliek Duitsland (ook wel West-Duitsland genoemd) formeel opgericht als een afzonderlijke en onafhankelijke natie.

Burgerarbeiders - In nazi-Duitsland waren burgerarbeiders niet-militairen die tot arbeid werden gedwongen door het regime. In de eerste jaren van de oorlog beloofden de Duitse arbeidsbureaus en wervingscommissies mensen betere leef- en werkomstandigheden dan in hun geboorteland. Toen het aantal aanwervingen afnam, grepen de Duitsers naar dwangmaatregelen en werden mensen vanuit bezette gebieden naar het Duitse Rijk gedeporteerd om daar te werken. De meeste burgerarbeiders kwamen uit Polen en de Sovjet-Unie.

Castratie - Het proces waarbij het voortplantingsorgaan van een persoon wordt verwijderd door een chirurgische of chemische ingreep, waardoor de persoon onvruchtbaar wordt.

Chinesenaktion - Een campagne gericht tegen mensen van Chinese afkomst. Hierbij voerde de Gestapo een inval en massa-arrestaties uit in de Hamburgse wijk St. Pauli op 13 mei 1944.

Cisgender - Personen die zich identificeren met het geslacht dat hun bij de geboorte is toegewezen, ongeacht hun seksualiteit.

Collaborateur - Iemand die actief samenwerkt met het nationaalsocialistisch regime door anderen die het doelwit van de ideologie van de nazi's waren te discrimineren, vervolgen en/of vermoorden. De term verwijst ook naar landen en regeringen die bondgenoten waren van nazi-Duitsland.

Communisme - Deze politieke en economische ideologie stelt dat de overheid moet uitgaan van een klasseloze maatschappij, waarin beslissingen over productie en beleid worden genomen in het belang van de hele samenleving. Volgens deze ideologie moeten de

productiemiddelen van een samenleving in gemeenschappelijk bezit zijn, en moet iedereen in gelijke mate eigenaar zijn van en zeggenschap hebben over eigendommen en bedrijven.

Crematorium – Crematoria zijn ovens die werden gebouwd in concentratiekampen om het grote aantal lichamen van vermoorde personen te verbranden en af te voeren.

Cultureel erfgoed – Verwijst naar de eigendommen van een groep of samenleving die een culturele betekenis hebben. Deze betekenis kan symbolisch, historisch, artistiek, esthetisch, wetenschappelijk of maatschappelijk zijn. Cultureel erfgoed kan materieel zijn, zoals fysieke kunstvoorwerpen of locaties, of immaterieel, zoals gebruiken of tradities.

Daders – Onder de daders van het nationaalsocialisme worden vaak de prominente nazileiders verstaan die verantwoordelijk waren voor vervolging en massamoord. Het verwijst echter ook naar personen die in verschillende functies en op verschillende manieren hebben bijgedragen aan de praktische uitvoering van misdrijven. Vanwege het grote aantal bijdragers aan de misdaden van de nazi's werden bij de naoorlogse gerechtelijke procedures, zoals de processen van Neurenberg, alleen de meest prominente personen uit de politieke en economische wereld berecht. Veel mensen die bij de daden van het regime betrokken waren, zijn dus nooit berecht of veroordeeld.

D-day – In de context van de Tweede Wereldoorlog verwijst D-day naar de geallieerde invasie van het door Duitsland bezette Normandië vanaf 6 juni 1944. De operatie begon op zee. Vervolgens landden geallieerde troepen op de Normandische kust, waar ze de basis legden voor de bevrijding van Frankrijk. D-day wordt door velen beschouwd als het begin van het einde van de Tweede Wereldoorlog.

Dehumanisering – Als een persoon of groep als minder dan menselijk wordt beschouwd, voorgesteld of behandeld en daarom geen menselijke behandeling meer krijgt. Dit kan leiden tot toenemend

geweld, mensenrechtenschendingen, oorlogsmisdaden en genocide.

Dictatuur van Francisco Franco – De periode tussen 1939 en 1975 waarin Spanje werd geregeerd door generaal Francisco Franco na zijn overwinning in de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939). Franco stelde een militaire dictatuur in die vriendschappelijke banden onderhield met het fascistische Italië en nazi-Duitsland. Het regime van Franco schond mensenrechten, meestal van politieke en ideologische vijanden. Dit omvatte de bouw van concentratiekampen, de inzet van dwangarbeid en het uitvoeren van executies.

Dodenmarsen – Een gedwongen mars van gevangenen, waaronder krijgsgevangenen, waarbij mensen onderweg worden achtergelaten om te sterven. Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog werden gevangenen in concentratie- en krijgsgevangenenkampen gedwongen naar het westen te marcheren, richting Duitsland, weg van de oprukkende geallieerde troepen. Tijdens deze marsen werden de gevangenen wreed behandeld en werden ze aan zware omstandigheden onderworpen.

Door de Britten gecontroleerd Palestina – Ook bekend als het mandaatgebied Palestina. Vóór de Britse bezetting maakte Palestina deel uit van het Ottomaanse Rijk. Na de Eerste Wereldoorlog kreeg Groot-Brittannië op 25 april 1920 de controle, het zogeheten 'mandaat', over Palestina. Dit duurde tot aan het uitroepen van de staat Israël in 1948.

Door de Duitsers bezette gebieden – De Duitsers bezetten Europese landen niet alleen om politieke controle over hen uit te oefenen, maar ook om die naties permanent te vernietigen. Dit laatste was vooral het geval in Oost-Europa. De Duitse bezettingsmacht legde rassenwetten op, wat tot de discriminatie en het doden van miljoenen mensen leidde, en gebruikte de economische middelen van de bezette landen voor eigen gewin.

Duitse Democratische Republiek – Na de Tweede Wereldoorlog werd Duitsland

verdeeld in vier bezettingszones. Er was een Britse, Franse, Amerikaanse en Sovjet-bezettingszone. De meest oostelijke zone werd bezet door Sovjettroepen. Op 7 oktober 1949 werd deze zone omgedoopt tot de Duitse Democratische Republiek (ook wel Oost-Duitsland genoemd). De DDR was een socialistische staat en werd op 3 oktober 1990 opgeheven.

Duitse hereniging - Op 3 oktober 1990 werd het gebied van de voormalige Duitse Democratische Republiek opgenomen in de Bondsrepubliek Duitsland.

Dwangarbeid - Werk dat onvrijwillig en onder bedreiging van straf wordt verricht. Het verwijst naar situaties waarin een persoon met geweld of intimidatie tot werken wordt gedwongen, bijvoorbeeld door identiteitspapieren af te nemen of door te dreigen met aangifte bij de autoriteiten.

Economische onzekerheid - Schadelijke en instabiele economische omstandigheden zoals het ontbreken van een stabiel inkomen of een verwachte verslechtering van de financiële situatie.

Ehegesundheitsgesetz - Huwelijksgezondheidswet van 1935, voluit de Wet ter bescherming van de erfelijke gezondheid van het Duitse volk, die mensen met psychische en/of erfelijke aandoeningen verbood te trouwen. Een certificaat van het ministerie van Volksgezondheid werd verplicht om te kunnen trouwen.

Eindoplossing van het Jodenvraagstuk - Eufemistische term voor het plan van de nazi's voor de genocide op personen die zij als Joden definieerden. Ongeveer twee derde van de Joden in Europa werd vermoord.

Einsatzgruppen - Paramilitaire doodseskaders die onder de SS opereerden, vooral in door Duitsland bezette gebieden in Oost-Europa. Ze voerden massamoorden uit, voornamelijk door middel van schietpartijen. Hierbij werden ze geholpen door politie-eenheden, het leger en plaatselijke collaborateurs. Deze massamoorden duurden soms meerdere dagen, zoals het bloedbad van Babi Jar in

Oekraïne. Hierbij brachten Einsatzgruppen meer dan 30.000 Joden om het leven.

Erfstuk - Iets van unieke waarde dat van generatie op generatie wordt doorgegeven.

Etnische zuivering - Een doelbewust beleid van een etnische of religieuze groep om de burgerbevolking van een andere etnische of religieuze groep uit bepaalde geografische gebieden te verwijderen. Dit kan het verdrijven, deporteren of vermoorden van de bevolking inhouden.

Eugenetica - Een verzameling overtuigingen en praktijken om de genetische eigenschappen van de menselijke bevolking te 'verbeteren'. Dit gaat vaak gepaard met gecontroleerde of selectieve voortplanting om de kans op gewenste erfelijke eigenschappen te vergroten.

Euthanasie - Het teweegbrengen van een pijnloze dood voor een chronisch of terminaal ziek persoon. In nazi-Duitsland was 'euthanasie' echter een eufemistische term. Het verwees naar een programma waarmee de nazi's systematisch patiënten met een geestelijke of lichamelijke beperking in instellingen vermoordden, zonder hun toestemming of die van hun familie.

Fascisme - Politieke filosofie die pleit voor het plaatsen van de collectieve natie, en vaak ook het ras, boven het individu. Er is sprake van een gecentraliseerde totalitaire staat onder leiding van een dictatoriale leider, uitbreiding van de natie (bij voorkeur met militair geweld) en de gedwongen onderdrukking van zowel feitelijke als vermeende tegenstanders.

Führer - Het Duitse woord voor leider. Adolf Hitler nam deze titel aan als leider van de NSDAP. Later werd de titel samengevoegd met die van kanselier, waardoor Hitler dictator werd.

Gaskamers - Grote, afgesloten kamers (meestal met douchekoppen) waarin gevangenen in vernietigingskampen werden vermoord met gifgas. Veel mensen werden naar de gaskamers gebracht in de veronderstelling dat ze gingen douchen.

Geallieerden en asmogendheden – Tijdens de Tweede Wereldoorlog bestreden twee grote groepen landen elkaar: de geallieerden en de asmogendheden. Aan de ene kant leidden Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie een internationale militaire coalitie die bekend werd als de geallieerden. Tegenover hen stonden de asmogendheden onder leiding van nazi-Duitsland, het Japanse Keizerrijk en het fascistische Italië.

Gedwongen abortus – Abortus is de opzettelijke beëindiging van een zwangerschap. Gedwongen abortus vindt plaats zonder voorafgaande en geïnformeerde toestemming van de zwangere persoon.

Gedwongen prostitutie – Prostitutie is de uitwisseling van seksuele handelingen voor geld, voedsel, onderdak, medicijnen of iets anders van waarde. Prostitutie kan een vorm van seksuele uitbuiting zijn. Gedwongen prostitutie is een situatie waarin mensen onvrijwillig en onder bedreiging van straf worden gedwongen sekswerk te verrichten.

Gedwongen sterilisatie – Bij sterilisatie wordt het voortplantingsvermogen van een persoon weggenomen. Dit gebeurt meestal via chirurgische ingrepen. Hierbij worden echter niet altijd de voortplantingsorganen verwijderd. Gedwongen sterilisatie vindt plaats zonder voorafgaande en geïnformeerde toestemming van de betreffende persoon.

Gele gevaar – Racistische term gericht tegen mensen van Aziatische afkomst die sinds de 19e eeuw wordt gebruikt. De term is terug te voeren op een thema in de westerse cultuur waarin mensen uit Azië als indringers van Europa worden beschouwd. Personen uit Oost- en Zuidoost-Azië worden afgeschilderd als een bedreiging voor de westerse wereld.

Gemeinschaftsfremde – Deze term, die 'vreemdelingen uit de gemeenschap' betekent, werd door de nazi's gebruikt om mensen aan te duiden die zij 'ongeschikt' achtten om deel uit te maken van de nationale gemeenschap (Volksgemeinschaft). Dit waren

bijvoorbeeld mensen met een strafblad of daklozen.

Genderidentiteit – Het eigen interne gevoel over het gender waartoe iemand behoort. In tegenstelling tot genderexpressie is genderidentiteit niet zichtbaar voor anderen. Gender is een sociaal construct dat iemand classificeert als man, vrouw of een andere identiteit. Het is anders dan het geslacht dat iemand bij de geboorte krijgt toegewezen. Het omvat een verzameling sociale, psychologische en emotionele eigenschappen die vaak worden beïnvloed door maatschappelijke verwachtingen.

Gender-nonconform – Personen die niet voldoen aan de van hen verwachte gendernormen. De term verwijst meestal naar genderexpressie of -presentatie (oftewel hoe iemand eruitziet en zich kleedt). Het woord kan ook verwijzen naar gedrag, voorkeuren en rollen die niet voldoen aan gendernormen. Gender-nonconform zijn hoeft niet te betekenen dat iemand transgender of non-binair is, hoewel beide mogelijk zijn.

Genderqueer – Genderidentiteit die draait rondom de term 'queer'. Queer zijn betekent: bestaan op een manier die niet overeenkomt met heteroseksuele of homoseksuele normen. Hoewel het woord meestal wordt gebruikt om iemands seksuele oriëntatie te beschrijven, kan het ook naar non-binaire genderidentiteiten verwijzen.

Generalplan Ost – Plan van de nazi's voor kolonisatie en herbevolking van Oost-Europa met mensen die zij als Duitsers beschouwden. Het was gebaseerd op de verdrijving of onderwerping van mensen die de nazi's als 'niet-Arisch' beschouwden, de uitroeiing van Joden en de vestiging van etnische Duitsers in verlaten gebieden. Deze gebieden omvatten bezette landen als Polen, de Baltische staten, Wit-Rusland, Oekraïne en sommige delen van Rusland.

Genocide – Degeplande en georganiseerde moord op een groep mensen. Slachtoffers van genocides worden vermoord vanwege hun ras, religie, etniciteit (cultuur) of nationaliteit.

Germanisering – De verspreiding van het Duitse volk en de Duitse taal en cultuur. Dit was een op rassenleer gebaseerd beleid van de nazi's met als doel de door hen bezette gebieden te bevolken met mensen die zij als Duitsers beschouwden. Dit leidde tot genocide op personen die niet als Duitsers werden beschouwd, zoals Joden.

Gestapo – Duits acroniem dat staat voor 'Geheime Staatspolizei', of 'Geheime staatspolitie'. Deze organisatie werd opgericht in april 1933 en was verantwoordelijk voor het controleren en onderdrukken van alle oppositie tegen het naziregime. De Gestapo had volledige vrijheid om iedereen die als vijand van nazi-Duitsland werd beschouwd te bespioneren, arresteren, ondervragen en/of deporteren.

Getto – Deel van een stad dat wordt bewoond door een minderheidsgroep en dat vaak als armoediger wordt gezien dan andere gebieden. In de door Duitsers bezette gebieden richtte het naziregime getto's op om Joodse mensen, en soms ook Roma, te scheiden van andere gemeenschappen. De getto's werden gekenmerkt door erbarmelijke omstandigheden zoals overbevolking en ondervoeding. Ze waren afgesloten van de buitenwereld en waren vaak omgeven door prikkeldraad of muren. In 1942 begonnen de nazi's systematisch Joden te deporteren naar concentratie- en vernietigingskampen. De verlaten getto's werden gesloopt.

Gleichschaltung – Letterlijk 'synchronisatie' of 'coördinatie'. Dit was het proces waarmee de NSDAP een regering en samenleving creëerde die als één geheel achter de eigen ideologie stonden. Dit gebeurde bijvoorbeeld door politieke tegenstand te onderdrukken en een eenpartijstaat op te richten.

Goelag – Goelag was de overheidsdienst die verantwoordelijk was voor het systeem van werk-, detentie- en transitkampen en gevangenschappen in de Sovjet-Unie tussen de jaren 20 en jaren 50. De Goelag had 100.000 gevangenen aan het eind van de jaren 20 en 5.000.000 in de jaren 30. Tot de gevangenen behoorden politieke tegenstanders en dissidenten,

krijgsgevangenen, leden van etnische groepen die van ontrouw werden verdacht, Sovjetsoldaten en andere burgers die door de Duitsers gevangen waren genomen, vermeende saboteurs en verraders, gewone criminelen en nog veel meer.

Handelingsvermogen - Het vermogen om gewaardeerde doelen en gewenste resultaten te identificeren en deze proactief, doelgericht en effectief na te streven. Het wordt soms door elkaar gebruikt met proactiviteit, autonomie, het vermogen om keuzes te maken en zelfregulering.

Hiërarchieën van lijden – Systeem van gelaagdheid gebaseerd op de overtuiging dat het lijden van sommige mensen belangrijker of erger is dan dat van anderen.

Historisering – Het proces waarbij iets wordt geïnterpreteerd als een product van historische ontwikkelingen.

Homoseksueel – Een persoon die zich seksueel aangetrokken voelt tot mensen van hetzelfde geslacht/gender.

Hlinka-garde – De milizie die door de pronazistische Slowaakse Volkspartij werd opgericht en tussen 1938 tot 1945 actief was. De leden kregen militaire training, droegen zwarte uniformen en gebruikten nazisymboliek, zoals de Hitlergroet. Ze werkten samen met de nazi's aan de opsluiting en deportatie van mensen, vooral Slowaakse Joden.

Homogenisering – Proces van het vervormen van het beeld van een groep mensen met als doel deze voor te stellen als uniform en zonder verschillen. Ongewenste of onderscheidende elementen worden genegeerd, en de identiteit van de groep wordt gereduceerd tot enkele gemeenschappelijke kenmerken, zoals religie of nationaliteit.

Homofobie/antihomoseksueel – Haat tegen en angst voor lgbtqia+ -personen. Homofobie omvat vooroordelen, discriminatie, intimidatie en daden van geweld die voortkomen uit angst en haat. Het komt voor op persoonlijk, institutioneel en maatschappelijk niveau.

Humanitaire hulp - Hulp die wordt verleend om levens te redden, lijden te verlichten en de menselijke waardigheid te handhaven tijdens en na crisissen en rampen. De hulp heeft ook tot doel dergelijke situaties te voorkomen en de mate van paraatheid te vergroten.

Implicated subjects - Implicated subjects nemen posities in die verband houden met macht en privilege, zonder zelf rechtstreeks schade te berokkenen. Ze dragen bij aan, wonen in, profiteren van, of erven regimes van overheersing. Deze regimes zijn echter niet door hen opgezet en worden niet door hen gecontroleerd. Een Implicated subject is geen slachtoffer en geen dader, maar eerder een deelnemer aan sociale systemen waaruit de posities van slachtoffers en daders voortkomen (al passen de meeste mensen niet eenduidig in een dergelijke categorie).

Internationaal recht inzake de mensenrechten - Rechtsinstrument dat tot doel heeft de mensenrechten te eerbiedigen, beschermen en verwezenlijken. Volgens het internationale recht inzake de mensenrechten moeten staten zich onthouden van inmenging in of beperking van de uitoefening van mensenrechten, en zijn zij verplicht individuen en groepen te beschermen tegen mensenrechtenschendingen.

Intersectionaliteit - Beschrijft hoe systemen van ongelijkheid op basis van geslacht, ras, etniciteit, seksuele oriëntatie, genderidentiteit, beperkingen, klasse en andere vormen van discriminatie elkaar 'kruisen', met unieke dynamieken en effecten als gevolg.

Intersekse - Parapluterm voor mensen die (zonder medisch ingrijpen) primaire of secundaire geslachtskenmerken ontwikkelen en daardoor niet simpelweg binnen de maatschappelijke definities van man of vrouw passen. Intersekse is niet hetzelfde als non-binair of transgender, termen die doorgaans verwijzen naar genderidentiteit.

Jehova's getuigen - Een christelijke geloofsgemeenschap die in de jaren 1870 ontstond in de Verenigde Staten. De groep groet geen staatssymbolen zoals vlaggen,

zingt geen volksliederen en weigert militaire dienst te verrichten. Dit heeft tot conflicten geleid tussen Jehova's getuigen en regeringen en vormde een reden voor vervolging. Ongeveer 10.000 Jehova's getuigen uit Duitsland en andere landen werden tijdens de Tweede Wereldoorlog in concentratiekampen opgesloten. Circa 2500 van hen kwamen om het leven.

Joden/Joodse mensen - Mensen die zich identificeren met de Joodse gemeenschap of als aanhangers van de Joodse religie of cultuur. Hun religie is het jodendom, dat is gebaseerd op een centrale tekst genaamd de Talmoed en een verzameling Hebreeuwse geschriften die bekendstaan als de Tenach. In de ideologie van de nationaalsocialisten werden 'Joden' als aparte raciale groep beschouwd. Mensen die door de nazi's in deze categorie werden geplaatst, identificeerden zich dus niet altijd met de Joodse religie of cultuur.

Joods-bolsjewisme - Mythe die stelt dat het communisme een Joods complot is om over de wereld te heersen.

Judenvermögensabgabe - Belasting die op 10 november 1938 door het naziregime werd ingevoerd om Joodse mensen te straffen voor hun vermeende vijandigheid tegenover Duitsland en om zichzelf mee te verrijken. Joden met een vermogen van meer dan 5000 Reichsmark moesten deze belasting betalen. Deze maatregel leverde in totaal één miljard Reichsmark op.

Kampbordeel - Nazifunctionarissen geloofden dat de productiviteit van gevangenen in de concentratiekampen kon worden verhoogd door hun een bonussysteem aan te bieden. Als ze genoeg werkten, konden ze worden beloond met een bezoek aan het kampbordeel. Er waren tien kampbordelen in kampen als Mauthausen, Ravensbrück, Buchenwald, Dachau en Flossenbürg. Deze stonden onder toezicht van SS-bewakers, die erop toezagen dat de gevangenen niet langer dan 15 minuten bleven en dat alleen de missionarishouding werd gebruikt. Niet-Joodse vrouwen werden verleid tot vrijwillig werk als sekswerker met de belofte op betere levensomstandigheden en voedselrantsoenen.

Kampen – Plaatsen waar mensen werden opgesloten en die onder het bestuur van de SS stonden. Mensen werden vastgezet zonder eerlijk proces en zonder de wettelijke gronden voor arrestatie en detentie te respecteren. Tussen 1933 en 1945 werden in heel Duitsland en het door Duitsland bezette Europa meer dan 44.000 kampen en andere plaatsen ingericht, waar mensen onder dwang verbleven, zoals getto's. Er bestonden verschillende kampen onder diverse SS-, militaire, politie- of burgerlijke autoriteiten, waaronder werkkampen, transitkampen en vernietigingskampen.

Kampen - Concentratiekamp – Hier werden groepen mensen voor onbepaalde tijd onder gewapende bewaking gevangen gehouden zonder enig proces. Het belangrijkste doel van de eerste concentratiekampen in de jaren 30 was het opsluiten en intimideren van de leiders van politieke, sociale en culturele bewegingen die door de nazi's als een bedreiging voor het voortbestaan van het regime werden beschouwd. Het eerste concentratiekamp van de nazi's was Dachau, in de buurt van München, dat in maart 1933 werd geopend.

Kampen - Vluchtelingenkampen – Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog hadden veel mensen getto's en kampen overleefd of waren ze in ondergedoken. Een groot deel van hen kon nergens heen. In Duitsland, Oostenrijk en Italië werden vluchtelingenkampen ingericht. In deze tijdelijke voorzieningen verbleven ontheemden totdat ze naar hun geboorteland konden terugkeren. De kampen stonden onder het bestuur van geallieerde strijdkrachten en de United Nations Relief and Rehabilitation Administration.

Kampen - Vernietigingskampen / Dodenkampen – Kampen die opgericht zijn om mensen systematisch te kunnen vermoorden, meestal onmiddellijk na aankomst in het kamp en door middel van vergassing. Er waren zes dodenkampen. Ongeveer drie miljoen mensen werden hier om het leven gebracht. De vernietigingskampen waren Auschwitz II-Birkenau, Bełżec, Chełmno, Majdanek,

Sobibor en Treblinka.

Kampen - Werkkampen – In werkkampen werden gevangenen op wrede wijze uitgebuit. Ze moesten dwangarbeid verrichten voor economisch gewin en om arbeidstekorten op te vangen. Gevangenen kregen geen fatsoenlijke uitrusting, kleding, voeding of rust. **Kampen - Transitkampen** – Transitkampen fungeerden als tijdelijke opvangcentra voor mensen voor ze werden gedeporteerd. Deze kampen vormden meestal de laatste halte voor deportatie naar een concentratie- of vernietigingskamp.

Kapo - Concentratiekampgevangenen die door de SS werden aangesteld als opzichters om toezicht te houden op werkzaamheden en andere gevangenen. De kapo had de leiding over een groep gevangenen en volgde de instructies van SS-opzichters op. De term wordt in het algemeen vaak gebruikt voor elke concentratiekampgevangene die van de SS gezag kreeg over andere gevangenen.

Ketter – Term waarmee een persoon wordt aangeduid met overtuigingen die afwijken van een gevestigd geloofssysteem, zoals een religieuze organisatie.

Kindererziehungslager – Kinderkampen opgericht door de nazi's om kinderen te selecteren met eigenschappen die zij als 'raciaal wenselijk' beschouwden voor de germanisering.

Kindereuthanasie – Verwijst naar de georganiseerde moord door de nazi's op kinderen met psychische aandoeningen en/of een handicap. Minstens 5000 kinderen waren hier het slachtoffer van.

Kinderen van Teheran – Groep van meer dan 700 Poolse Joodse kinderen, voornamelijk wezen, die tijdelijk onderdak vonden in weeshuizen en opvangcentra in de Sovjet-Unie. Later werden zij naar Teheran in Iran gebracht, voordat ze uiteindelijk in 1943 in Palestina belandden.

Kindertransport – Dankzij deze georganiseerde reeks reddingsmissies konden Joodse kinderen uit Duitsland, Oostenrijk, Polen en Tsjecho-Slowakije

naar het Verenigd Koninkrijk worden gebracht. Deze werden opgezet na de Kristallnacht en gesteund door de Britse regering en Joodse, Britse en quakerhulporganisaties. Bijna 10.000 kinderen werden gered. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd het programma stopgezet.

Kristallnacht - Ook wel bekend als: Nacht van het gebroken glas. Een centraal geplande, gewelddadige actie gericht tegen Joodse mensen, uitgevoerd door paramilitaire nazistische strijdkrachten, partijleden en burgers in Duitsland en Oostenrijk in de nacht van 9 op 10 november 1938. Duizenden Joodse huizen, bedrijven en synagogen werden vernietigd, bijna 100 Joden werden onmiddellijk na de aanval gedood, en ongeveer 30.000 werden gearresteerd en naar concentratiekampen gedeporteerd. Deze gebeurtenis wordt ook wel de Novemberpogrom genoemd.

Kolonialisme - Verwijst naar een systeem van controle door één macht over een afhankelijk gebied of volk. Dit gebeurt als het ene land het andere onderwerpt en zijn bevolking overmeestert en uitbuit. Hierbij worden de taal en culturele waarden van de koloniserende macht vaak opgelegd aan de inheemse bevolking. Tegen 1914 was het overgrote deel van de landen in de wereld ooit door Europeanen gekoloniseerd.

Kommissarbefehl - Politiek commissarissen uit de Sovjet-Unie waren officieren die verantwoordelijk waren voor de politieke scholing en organisatie binnen het Sovjetleger. Het Kommissarbefehl, uitgevaardigd door het opperbevel van de Wehrmacht op 6 juni 1941, beval de Duitse troepen alle Sovjetgevangenen neer te schieten die waren geïdentificeerd als politiek commissaris.

Koude Oorlog - Een koude oorlog is een conflict tussen naties waarbij geen directe militaire actie plaatsvindt. In plaats daarvan worden er vooral economische en politieke maatregelen, propaganda of spionageactiviteiten ingezet. De term wordt meestal gebruikt om de periode

van economische, politieke en militaire spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie van 1945 t/m 1991 aan te duiden.

Lebensborn - Project dat in 1935 door de nazi's werd gestart om het aantal 'Arische' kinderen in Duitsland en de door Duitsers bezette gebieden te verhogen. Vrouwen die door de nazi's 'raciaal wenselijk' werden geacht, kregen de mogelijkheid om in geheime faciliteiten te bevallen. De SS nam vervolgens de opvoeding en adoptie van de kinderen op zich. Het programma omvatte ook de ontvoering van kinderen in de door Duitsers bezette gebieden, die aan de criteria voor 'raciale wenselijkheid' van de nazi's voldeden.

Lesbienne - Een vrouw die zich seksueel aangetrokken voelt tot mensen van hetzelfde geslacht/gender.

Lgbtqia+ - Deze term omvat mensen die zich identificeren als lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, queer, intersekse, asexueel of twijfelend. De term wordt echter vaak ruimer gebruikt om alle personen aan te duiden die qua genderidentiteit of seksuele oriëntatie niet voldoen aan cisgender en heteroseksuele normen.

Machtigingswet - Wet die op 23 maart 1933 werd aangenomen door het Duitse parlement. Deze gaf Hitler en zijn kabinet het recht om wetten aan te nemen zonder goedkeuring van het parlement of de president. Hiermee kregen Hitler en de nazi's de absolute macht en konden ze iedereen straffen die zij als 'staatsvijand' beschouwden, zelfs als daarmee rechten van individuen werden geschonden.

Medeplichtigheid - Iemand die medeplichtig is, is samen met anderen betrokken bij een activiteit die onwettig of immoreel is.

Mensen van Afrikaanse afkomst - Afstammelingen van mensen van het Afrikaanse continent. Hiertoe behoren mensen in Europa die afstammen van slachtoffers van de slavenhandel of die naar Europa kwamen in het kader van kolonialisme.

Mensen van Aziatische afkomst – Afstammelingen van mensen van het Aziatische continent. 'Aziatisch' kan ruim worden geïnterpreteerd en betrekking hebben op mensen uit Oost-, Zuid-, Centraal-, Zuidoost- en West-Azië. De interpretatie hangt vaak af van de politieke context, aangezien de term soms ook (delen van) Rusland omvat.

Mensen met psychische aandoeningen en met beperking – Psychische aandoeningen, ook wel geestesziekten genoemd, omvatten een breed scala aan problemen met de geestelijke gezondheid. Het gaat om stoornissen die de stemming, het denken en het gedrag van mensen beïnvloeden. Personen met een handicap verwijst naar beperkingen die invloed hebben op het dagelijks leven van personen. Het concept probeert te breken met het idee dat mensen met een beperking geen bijdrage kunnen leveren aan de samenleving.

Merktekens – Naast hun identificatienummer moesten alle concentratiekampgevangenen een driehoek met een bepaalde kleur op hun jas en broek naaien. De indeling in een bepaalde groep kon echter zeer willekeurig zijn en kwam niet altijd overeen met de categorie waartoe een persoon zichzelf zou rekenen.

Merktekens - Zwarte driehoek – Voor iedereen die de nationaalsocialisten als 'asociaal' beschouwden.

Merktekens - Blauwe driehoek – Voor emigranten, voornamelijk Duitse burgers die hun geboorteland hadden verlaten nadat de nazi's in 1933 aan de macht waren gekomen, maar later terugkeerden en daarom werden verdacht van spionage.

Merktekens - Bruine driehoek – Voor Sinti en Roma.

Merktekens - Groene driehoek – Voor 'criminelen'. Tot deze groep behoorden ook veel mensen die voor kleine vergrijpen waren veroordeeld en niet pasten in het beeld van de nationaalsocialistische gemeenschap.

Merktekens - Roze driehoek – Voor 'homoseksuelen'.

Merktekens - Paarse driehoek – Voor Jehova's getuigen.

Merktekens - Rode driehoek – Voor sociaaldemocraten, communisten, vakbondsleden en andere personen die door de nazi's als politieke tegenstanders werden beschouwd.

Merktekens - Gele driehoek – Voor Joodse gevangenen. Wie een driehoek in een andere kleur droeg, droeg daaronder ook een omgekeerde gele driehoek. Zo vormden de twee driehoeken samen een davidsster.

Moslim – Aanhanger van de islamitische religie. Moslims geloven dat het woord van God geschreven staat in de Koran, de religieuze grondtekst van de islam. Ze volgen de leer van de profeet Mohammed.

Multiperspectiviteit – Een benadering waarbij historische gebeurtenissen, persoonlijkheden, ontwikkelingen, culturen en samenlevingen vanuit verschillende perspectieven worden bekeken.

Nazi-jagers – Individuen of groepen mensen die informatie verzamelden over nazi's, SS-leden of collaborateurs die oorlogsmisdaden hadden begaan in nazi-Duitsland en hen opspoorde.

Omstanders – Een omstander is iemand die getuige is van een gebeurtenis of die aanwezig is zonder eraan deel te nemen. Binnen de context van het nationaalsocialisme wordt de term op twee manieren gebruikt. De eerste verwijst naar externe of internationale 'omstanders'. Dit zijn personen die in niet-letterlijke zin getuige zijn. Ze bevinden zich op afstand van de daadwerkelijke gebeurtenissen. De tweede verwijst naar 'omstanders' die zich dicht bij de gebeurtenissen bevinden en er vaak fysiek bij aanwezig zijn.

Ondergedoken kinderen – De (voornamelijk Joodse) kinderen die op verschillende manieren werden verstopt om vervolging door de nazi's te voorkomen.

Ze namen een andere identiteit aan en werden soms fysiek verborgen voor de buitenwereld. Veel ouders laten hun kinderen onderduiken bij christelijke gezinnen of religieuze instellingen, waar ze konden doorgaan voor 'Arische' kinderen. Anderen werden gedwongen zich te verbergen op zolders of in kelders, uit het zicht van de buitenwereld.

Ontheemding - Proces waarbij mensen onvrijwillig hun huis moeten verlaten als gevolg van oorlog, overheidsbeleid of natuurrampen. Hierdoor moeten ze een nieuwe woonplaats zoeken.

Overgangsjustitiemaatregelen - Volgens de definitie van de Verenigde Naties bestaan deze uit het hele scala aan processen en mechanismen die te maken hebben met de pogingen van een samenleving om in het reine te komen met grootschalige misstanden uit het verleden. De doelen zijn verantwoording afleggen, berechting van daders en verzoening tussen groepen bewerkstelligen. Dit kunnen gerechtelijke en buitengerechtelijke mechanismen zijn, met verschillende niveaus van (of geen) internationale betrokkenheid en individuele vervolgingen, herstelmaatregelen, waarheidsvinding, institutionele hervorming, grondig onderzoek naar en afzetting van functionarissen, of enige combinatie hiervan.

Paragraaf 175 - Artikel in het Duitse wetboek van strafrecht dat seksuele relaties tussen mannen strafbaar stelde. (Het was niet van toepassing op seksuele relaties tussen vrouwen). Het bestond al voor de nazi's aan de macht kwamen. In 1935 herzagen de nazi's het artikel. Het werd uitgebreid en strenger gemaakt, waardoor het een van de belangrijkste instrumenten werd om mannen te vervolgen die homoseksueel waren of van homoseksuele handelingen werden verdacht.

Paramilitair - Verwijst naar een gewapende groep die is georganiseerd en functioneert als een professioneel leger zonder deel uit te maken van de officiële strijdkrachten van een land.

Partizanen - Leden van een gewapende verzetsgroep die tegen een bezettingsmacht vecht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd deze term gebruikt voor gewapende verzetsstrijders in de door de Duitsers bezette gebieden, met name in Joegoslavië, Oost-Europa en Italië.

Pogrom - Een georganiseerde gewelddadige aanval op een bepaalde groep, met name Joodse mensen.

Pogrom van Kielce - Op 4 juli 1946 werden in de Poolse stad Kielce ten minste 42 Joden vermoord en meer dan 40 verwond door een menigte van Poolse soldaten, politieagenten en burgers. Hoewel de pogrom zeker niet het enige geval van antisemitisch geweld in het naoorlogse Polen was, raakten veel Poolse Joden na het bloedbad van Kielce ervan overtuigd dat zij geen toekomst hadden in het land, waarna ze besloten te vluchten.

Processen van Dachau - Een reeks processen die tussen 1945 en 1947 in de Amerikaanse bezettingszone in Duitsland werden gehouden om oorlogsmisdadigers te vervolgen. De processen werden gehouden op het terrein van het voormalige concentratiekamp Dachau.

Processen van Neurenberg - Een reeks processen die de geallieerden tussen 1945 en 1949 in Neurenberg hielden tegen vertegenwoordigers van nazi-Duitsland wegens de misdaden die zij tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden begaan. Hieronder bevonden zich militairen, politieke functionarissen, plannenmakers voor de economie en industriëlen.

Propaganda - Valse of gedeeltelijk valse informatie die door een regering of politieke partij wordt gebruikt om mensen te overtuigen van een bepaald standpunt of doel.

Quakers - Een christelijke groepering, ook wel bekend als het Religieus Genootschap der Vrienden, die geen formele ceremonies of rituelen kent en fel tegen geweld en oorlog is. Leden zijn vaak actief betrokken bij liefdadigheidswerk en humanitaire

activiteiten.

Queer - Andere seksuele en genderidentiteiten dan hetero en cisgender. Lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender mensen kunnen zich allemaal identificeren met de term queer. Het wordt soms gebruikt om aan te geven dat seksualiteit en gender ingewikkeld kunnen zijn, in de loop der tijd kunnen veranderen en niet eenvoudig in vaste categorieën passen.

Raciaal Joods - Onder de rassenideologie van het nationaalsocialisme verwees Joods zijn niet alleen naar een religie of cultuur, maar ook een ras. Personen die als raciaal Joods werden beschouwd, waren Joodse afstammelingen die dus niet per definitie het jodendom aanhingen, maar desondanks door het naziregime als Joods werden beschouwd.

Racisme - Vooroordelen over, discriminatie van of vijandigheid gericht tegen een persoon of groep op basis van de overtuiging dat het 'ras' van die persoon of groep minderwaardig is. Racisme kan bewust of onbewust zijn en kan zich met de samenleving mee ontwikkelen en aanpassen. Het kan systemisch of structureel zijn. Dit betekent dat het is ingebed in de wetten, regels, procedures en instellingen van een samenleving. Hierdoor blijven ongelijkheid en onderdrukking bestaan, zelfs wanneer de samenleving racisme probeert aan te pakken. Het is vaak gericht tegen mensen die worden beschouwd als lid van een specifieke 'raciale' of 'etnische' groep, ongeacht of zij zich wel of niet met die groep identificeren.

Ras - Het concept van de verdeling van mensen in groepen op basis van verschillende verzamelingen fysieke kenmerken. De term is in politieke contexten vaak zonder definitie gebruikt en gemanipuleerd. Opvattingen over ras evolueren door de jaren heen. De moderne wetenschap beschouwt ras als een sociaal construct, een identiteit die aan een persoon of groep binnen een samenleving wordt toegekend.

Rassenhiërarchie - Systeem van

gelaagdheid gebaseerd op de valse overtuiging dat sommige 'rassen' superieur zijn aan andere.

Rassenhygiëne - Beleid verwant aan de eugenetica van begin 20e eeuw. Dit was gebaseerd op het idee dat 'mensenrassen' zuiver kunnen worden gehouden door ze niet met elkaar te laten 'mengen'. De uitvoering van het beleid omvatte een breed scala aan maatregelen. Zo werden huwelijken en geslachtsgemeenschap tussen mensen die als 'Ariërs' en 'niet-Ariërs' werden beschouwd, verboden. Mensen met 'raciaal wenselijke' eigenschappen werden aangemoedigd om kinderen te krijgen, en mensen die niet aan de criteria voor 'raciale wenselijkheid' van de nazi's voldeden, werden gesteriliseerd of vermoord.

Rassenschande - Deze term werd door de nazi's gebruikt in hun rassenbeleid om seksuele relaties te beschrijven tussen mensen die zij als 'Ariërs' en 'niet-Ariërs' beschouwden.

Rassenwetten van Neurenberg - Een reeks antisemitische en racistische wetten die op 15 september 1935 in Neurenberg werden aangenomen door het Duitse parlement. Met de invoering van deze wetten werd Duitse Joden het staatsburgerschap ontnomen en werden huwelijken en geslachtsgemeenschap tussen 'Ariërs' en 'niet-Ariërs' (met name Joden) verboden. In de wetten stond zorgvuldig gedefinieerd in welke mate iemand Joods was op basis van de bloedlijn. Aan de twee belangrijkste statuten werden aanvullende verordeningen toegevoegd. Deze vormden de basis voor de verwijdering van Joden uit alle Duitse politieke, sociale en economische domeinen.

Regering in ballingschap - Een regering die tijdelijk in een vreemd land is gevestigd na de bezetting van haar grondgebied door een andere autoriteit.

Rijnlandbastaarden - Beledigende term die verwijst naar de kinderen van Duitse vrouwen en Franse soldaten van Afrikaanse afkomst die na de Eerste Wereldoorlog in het bezette Rijnland waren gestationeerd.

Roma en Sinti - De Roma, een term die vaak wordt gebruikt om alle 'zigeuners' aan te duiden, en Sinti verspreidden zich tussen de 600 en 700 jaar geleden vanuit Hongarije en andere delen van Oost-Europa over de rest van het continent. Eeuwenlang werden de Roma gevreesd en gewantrouwd door andere Europeanen. Om verschillende redenen hebben veel Roma en Sinti zich niet in specifieke gemeenschappen gevestigd, maar zijn ze nomadisch gebleven. Hierdoor werd hun imago als buitenstaanders versterkt. Ze werden vaak beschuldigd van elke denkbare misdaad en gestereotypeerd als 'asociaal' en 'werkschuw'.

Romani - De taal die door de Roma wordt gesproken.

Schutzstaffel (SS) - Paramilitaire organisatie in nazi-Duitsland en het door Duitsland bezette Europa. (De term betekent 'beschermingsafdeling'). Het was een van de machtigste organisaties onder het naziregime die zich richtte op toezicht en terreur. De organisatie was verantwoordelijk voor de handhaving van het rasbeleid en het beheer van de concentratie- en vernietigingskampen.

Seksualiteit - Ook wel seksuele oriëntatie genoemd. Heeft te maken met tot wie iemand zich wel of niet seksueel of romantisch aangetrokken voelt.

Seksueel geweld - Een overkoepelende term voor elke vorm van fysiek of psychologisch geweld met seksuele middelen of gericht op seksualiteit. Het gaat hierbij om meer dan seksuele intimidatie. Het omvat ook culturele normen rondom genderrollen en -verwachtingen, waarbij iedereen die buiten de 'genderhokjes' van man en vrouw treedt en dus niet aan genderstereotypen voldoet, een mogelijk slachtoffer wordt van geweld.

Seksuele marteling - Het opzettelijk verwonden of pijnigen van iemands geslachtsorganen of intieme delen. Dit kan gepaard gaan met anale, vaginale of orale verkrachting.

Seksuele ruilhandel - Wanneer een persoon instemt met een seksuele

handeling in ruil voor goederen en diensten.

Seksuele slavernij - Seksuele uitbuiting met behulp van geweld of door hiermee te dreigen. Iemand wordt hierbij gedwongen tot seksuele activiteiten. Het komt vaak voor bij gewapende conflicten of bezetting.

Slavische mensen - Etnische en taalkundige groep mensen die voornamelijk in Midden-, Oost- en Zuidoost-Europa, de Baltische staten en Centraal-Azië leven. Ze zijn cultureel divers en hangen verschillende religies aan, waaronder het rooms-katholicisme, het protestantisme, het orthodoxe christendom en de islam. Sommige Slavische talen gebruiken het cyrillisch schrift, andere het Latijnse. In sommige gevallen worden beide gebruikt. In de loop van de geschiedenis hebben Slavische mensen en naties verschillende historische ervaringen en betrekkingen gehad, zowel onderling als met niet-Slavische groepen.

Smokkel - Goederen of mensen illegaal en in het geheim in of uit een land of plaats brengen.

Sociaaldemocratie - Politieke ideologie gebouwd op waarden die vergelijkbaar zijn met die van het socialisme, maar dan binnen een democratisch kader. In een sociaaldemocratisch systeem kunnen de industrieën van een staat bijvoorbeeld worden beheerd door particuliere eigenaars, maar wel door staat worden gereguleerd. Dit kan zijn om sociale rechtvaardigheid of de herverdeling van rijkdom te bevorderen.

Socialisme - Sociale en economische ideologie die stelt productiemiddelen gemeenschappelijk bezit moeten zijn en dat privé-eigendom moet worden afgeschaft. Alles wat mensen produceren is een sociaal product, en iedereen die bijdraagt aan de productie van een goed heeft recht op een aandeel. De maatschappij moet eigendom bezitten of in ieder geval controleren ten behoeve van al haar leden.

Sovjet-Unie – De Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR) of de Sovjet-Unie was een land dat bestond tussen 1922 en 1991. De regering en de samenleving waren gebaseerd op de communistische ideologie en werden bestuurd door één partij, de Communistische Partij van de Sovjet-Unie. Het land bestond uit 15 republieken: Armenië, Azerbeidzjan, Estland, Georgië, Kazachstan, Kirgizië, Letland, Litouwen, Moldavië, Rusland, Tadzjikistan, Turkmenistan, Oekraïne en Wit-Rusland

Staatloos – Iemand die door geen enkele staat als burger wordt erkend.

Stolpersteine – Letterlijk 'struikelstenen'. Stolpersteine zijn gedenkplaatjes van messing voor slachtoffers van het naziregime die in meer dan 1000 steden in Europa en daarbuiten te vinden zijn. Elke steen herdenkt een slachtoffer op het laatst bekende adres van die persoon. Op het plaatje staat de naam van het slachtoffer, de geboortedatum, de deportatiedatum en de overlijdensdatum (indien bekend). Het project werd in 1996 opgezet door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. Zijn streven was om de namen van de miljoenen mensen die door de nazi's zijn vermoord, zichtbaar te maken.

Stormtroepen – Leden van de Sturmabteilung (letterlijk 'Stormafdeling'), een paramilitaire tak van de NSDAP die bekendstond om zijn zeer agressieve en brute karakter. Stormtroepen boden bescherming bij nazibijeenkomsten, bestreden oppositiegroepen en intimideerden vervolgdde groepen zoals Joden.

Trans-Siberische spoorlijn – Spoorlijn van Moskou naar Vladivostok. Met zijn lengte van 9289 kilometer is het de langste spoorlijn ter wereld.

Transgender – Parapluterm voor mensen van wie de genderidentiteit, de genderexpressie of het gedrag niet overeenkomt met het geslacht dat hun bij de geboorte is toegewezen.

Ustaša – Kroatische ultranationalistische en fascistische organisatie die tussen 1929 en 1945 actief was. Deze kwam in 1941 aan de macht en regeerde over een deel van het door de asmogendheden bezette Joegoslavië dat bekend stond als de Onafhankelijke Staat Kroatië, een vazalstaat van de nazi's. De organisatie stond achter de rassentheorie van de nazi's en het idee van een 'raciaal zuiver' Kroatië. Duizenden Serviërs, Joden en Roma werden door haar leden vermoord.

Vakbond – Organisatie van werknemers gericht op bescherming van hun belangen en de verbetering van hun arbeidsomstandigheden.

Vazalstaten – Een staat die onafhankelijk lijkt, maar eigenlijk door een land wordt gecontroleerd

Verkrachting – De orale, vaginale of anale penetratie van een persoon, hoe gering ook, met behulp van een lichaamsdeel of voorwerp zonder toestemming van het slachtoffer. Verkrachting gebeurt onder dwang, is ongewenst en draait bovenal om macht en niet om seks.

Verordnung zur Abwehr heimtückischer Diskreditierung der nationalen Regierung

Op 21 maart 1933 werd een wet aangenomen waardoor het een misdaad werd om kritiek te uiten op de nieuwe regering of haar leiders. Zelfs kleine uitingen van een afwijkende mening werden als misdaad beschouwd. Ook wie beschuldigd werd van 'roddelen over' of 'de spot drijven met' met overheidsfunctionarissen kon worden opgepakt en afgevoerd naar een detentie- of concentratiekamp.

Verdrag van Genève betreffende de behandeling van krijgsgevangenen

- Een overeenkomst die op 27 juli 1929 door 37 landen werd ondertekend om regels vast te leggen voor de behandeling van krijgsgevangenen in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog.

Verzet - Verzet tegen de machthebbers ten behoeve van het behoud van de eigen menselijke waardigheid of de waardigheid van vervolgd. Verzet kan georganiseerd, fysiek of gewapend zijn, zoals bij de opstand in het getto van Warschau. Het kan ook cultureel van aard zijn, zoals in het geval van de vele scholen, gaarkeukens en kunstgroepen die in de getto's werden opgericht. Ook bestaat er geestelijk verzet, bijvoorbeeld in de vorm van de viering van Joodse feestdagen in de concentratiekampen.

Vrijmetselarij - De leer en praktijken van de broederlijke orde (alleen voor mannen) van de Free and Accepted Masons. De vrijmetselarij is ontstaan uit de gilden van stenhouwers en kathedraalbouwers uit de middeleeuwen. Vandaag is het een van de grootste wereldwijde geheime genootschappen. Vanaf het begin stuitte de beweging op verzet van georganiseerde religies, zoals de rooms-katholieke kerk, en van sommige staten.

Wetenschappelijk racisme - Volgens deze pseudowetenschappelijke overtuiging, die ook wel biologisch racisme wordt genoemd, kan racisme worden ondersteund of gerechtvaardigd op basis van wetenschappelijk bewijs. In het verleden werd dit concept goed ontvangen in de wetenschappelijke wereld. Het wordt tegenwoordig echter niet meer beschouwd als een geldige wetenschappelijke theorie.

Vichy-Frankrijk - Het door een fascistische regering bestuurde Zuid-Frankrijk. De staat bestond tussen 1940 en 1944 en werd bestuurd vanuit de stad Vichy. Het regime collaboreerde met nazi-Duitsland, dat de rest van Frankrijk bezette, en vervolgde groepen die door de nazi's 'onwenselijk' werden geacht, waaronder Joden, Roma en politieke tegenstanders.

Völkische Bewegung - Nationalistische beweging in Duitsland die geloofde in de superioriteit van het 'Germaanse' ras. Aanhangers vreesden en haatten mensen die zij beschouwden als 'vreemdelingen' of 'buitenlanders', met name Joodse en Slavische mensen.

Volksgemeinschaft - Term die de nazi's gebruikten om te verwijzen naar een raciaal uniforme en hiërarchisch georganiseerde Duitse samenleving waarin de belangen van individuen ondergeschikt zouden zijn aan die van de natie.

Volksschädlinge - Term die de nazi's gebruikten om te verwijzen naar mensen die gedragingen of levensstijlen vertoonden die niet pasten binnen het beeld van de ideale samenleving van de nazi's. Deze mensen werden als 'schadelijke organismen' of 'ongedierte' gezien.

Wannseeconferentie - Bijeenkomst van hooggeplaatste nazi's en SS'ers aan de Wannsee in Berlijn op 20 januari 1942. Het doel was het bepalen van de details van de Eindoplossing van het Joden-vraagstuk van de nazi's. Deze omvatte de deportatie van Joden uit heel Europa naar het door Duitsland bezette Polen, waar ze vermoord zouden worden.

Wehrmacht - De krijgsmacht van nazi-Duitsland tussen 1935 en 1945.

Weimarrepubliek - Nadat het Duitse Keizerrijk was verslagen in de Eerste Wereldoorlog, werd Duitsland een republiek. Deze democratie staat bekend als de Weimarrepubliek, omdat de grondwet in Weimar werd ondertekend. De republiek bestond vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1918 tot de machtsovername door de nazi's in 1933.

Werkschuw - Categorie gebruikt door de nazi's om mensen te beschrijven die niet 'sociaal wenselijk' waren, zoals werklozen of criminelen.

Willekeurige gevangenneming - Van willekeurige (of onwettige) gevangenneming is sprake wanneer iemand wordt gearresteerd en vastgehouden zonder eerlijk proces en de bijbehorende wettelijke bescherming, of wanneer iemand wordt vastgehouden zonder enige rechtsgrond. Het wordt soms gebruikt als intimidatietactiek om afwijkende meningen te onderdrukken.

Xenofobie - De afkeer van of haat tegen mensen uit andere landen dan het eigen land.

Zionisme - Beweging die in de 19e eeuw in Europa ontstond als reactie op het toenemende antisemitisme. Deze pleit voor de oprichting van een thuisland en onafhankelijke natie voor het Joodse volk, eerst in Palestina en vervolgens in het huidige Israël.

Zyklon B - Handelsnaam van een pesticide, uitgevonden in de jaren 1920, dat door de nazi's werd gebruikt om mensen in gaskamers te vermoorden.

AFNEMEN VAN EEN INTERVIEW

Het hoofddoel van interviews is om zoveel mogelijk informatie te verzamelen van de geïnterviewde. Toch bestaat een interview niet alleen maar uit vragen stellen en antwoorden krijgen. Een interview is een complexe onderzoeksmethode en je studenten moeten proberen om een echt gesprek te hebben met de te interviewen persoon.

INTERVIEWS VOORBEREIDEN

Je kunt de volgende praktische activiteiten inzetten om de leerlingen te helpen oefenen en hun interviewvaardigheden te verbeteren:

Houd oefeninterviews in de klas.

In het eerste interview stel je alleen gesloten vragen (ja/nee) en bespreek je daarna de uitkomst. Vervolgens houd je een ander oefeninterview waarbij alleen open vragen worden gesteld. Bespreek het verschil tussen de twee interviews. Aan het eind stel je richtlijnen op voor goede interviews, op basis van wat de leerlingen net hebben gezien.

→ Om leerlingen aan te leren vervolgvragen te stellen, kan je duo's maken en ze vragen om elkaar te interviewen aan de hand van een biografische vragenlijst (bijvoorbeeld: Hoe heet je? Waar ben je opgegroeid?). Na elk antwoord moeten de leerlingen een passende vervolgvraag stellen zodat ze de geïnterviewde beter begrijpen (bijvoorbeeld: Waarom ben je zo genoemd? Wat is je favoriete jeugdherinnering?).

De leerlingen moeten aantekeningen maken terwijl ze interviewen. Nadien kunnen ze hun meest interessante vervolgvragen met de groep delen en specifieke vragen bespreken die 'werkten' of 'niet werkten'.

VOÓR HET INTERVIEW

Stap 1: Kies iemand uit om te interviewen en verzamel zo veel mogelijk informatie over die persoon: waar ze vandaan komen, wat ze ervaren hebben, wat ze in hun leven hebben meegemaakt, enz. Dit helpt om gerichtere vragen te kunnen stellen.

→ Vraag de leerlingen hoe elke persoon binnen het project past en waar ze meer over zouden willen weten voor ze de vragen opstellen. Zo weet je zeker dat je belangrijke en relevante

informatie krijgt.

Stap 2: Kijk goed naar de onderwerpen die je wil bespreken en bepaal het doel van het interview. Is er een specifieke invalshoek waar je je op wil richten tijdens het interview?

Stap 3: Stel het script op en oefen het interview met je leerlingen.

VRAGEN OM TE STELLEN

→ Houd er rekening mee dat het interviewsript als leidraad bedoeld is. Alle onderwerpen die je tijdens het interview wil bespreken en alle informatie die je wil verzamelen, moet in het interviewsript staan. Het kan echter zo zijn dat de geïnterviewde meer dan één vraag tegelijk beantwoordt.

→ Ter voorbereiding op het interview kan het helpen om de vragen verschillende prioriteiten te geven en de vragen op een bepaalde volgorde te zetten, bijvoorbeeld chronologisch.

→ De interviewer moet actief luisteren en deelnemen aan het gesprek, en dus niet alleen maar de vragen stellen.

→ Heb respect voor de geïnterviewde en diens grenzen. Zorg dat je leerlingen snappen dat de geïnterviewde misschien bepaalde onderwerpen liever uit de weg gaat, of dat deze geëmotioneerd kan raken tijdens het interview. Zorg dat de leerlingen inzien dat ze het recht hebben om bepaalde vragen niet te beantwoorden, en dat ze ook het interview mogen afbreken als ze het te moeilijk vinden om ergens over te praten.

Een aantal tips om een interviewsript op te stellen:

Stel **open vragen**.

Als een vraag met ja of nee beantwoord kan worden, of maar met één woord, kan je deze beter herschrijven, zodat er een uitgebreider antwoord op komt.

Stel **vervolgvragen**.

Als de geïnterviewde iets interessants zegt waar je geen rekening mee had gehouden in je vraagstelling, kan je gerust om meer informatie vragen. Het is niet erg als je niet alle antwoorden meteen begrijpt. Je kan altijd om uitleg of meer informatie vragen.

Houd de vragen **kort**.

Bereid geen vragen voor van meer dan twee zinnen. Houd ze kort en krachtig, zodat het duidelijk is wat voor antwoord je verwacht. Anders riskeer je dat de geïnterviewde om de hete brij heen gaat draaien.

Stel dezelfde vraag **op een andere manier** als de geïnterviewde een vraag probeert te ontwijken. Soms willen mensen niet over bepaalde onderwerpen praten als daar rechtstreeks naar gevraagd wordt. Denk dus na hoe je moeilijke vragen met een omweg kunt stellen.

Daag de geïnterviewde op **beleefde** wijze uit.

Als je diens mening over bepaalde gevoelige onderwerpen wil horen, kan je ze een beetje uitdagen om een reactie te krijgen.

Wees niet bang voor pauzes en stiltes, en laat de deelnemers in hun eigen tempo reageren. Geef ze de ruimte om na te denken en te reflecteren. Dit is geen gemakkelijk onderwerp; mogelijk moeten ze even nadenken voordat ze een antwoord kunnen geven.

Maak **aantekeningen** tijdens het interview.

Je leerlingen moeten voor elk antwoord kernwoorden opschrijven en ook vervolgvragen. Ze hoeven echter niet alle interviewantwoorden volledig uitschrijven. Als ze de hele tijd aan het schrijven zijn, krijgt de geïnterviewde misschien de indruk dat er niet geluisterd wordt.

Als je meer dan één interview afneemt, kun je sommige vragen **opnieuw** gebruiken voor de andere geïnterviewden. De leerlingen moeten echter ook specifieke vragen bedenken die passen bij het profiel van de geïnterviewde.

Voorkom generalisaties.

Sommige geïnterviewden willen bepaalde ervaringen misschien liever niet delen, terwijl anderen dat juist wel willen. Laat ze in hun eigen bewoordingen hun verhaal vertellen.

Probeer aannames te vermijden.

Elke geïnterviewde heeft deze tijd op een andere manier beleefd en het kan zijn dat ze hier nog altijd mee worstelen. Veronderstel niet dat iets al in het verleden ligt of dat de geïnterviewde vast een bepaald gevoel ergens bij heeft.

OPNEMEN VAN HET INTERVIEW

Leerlingen kunnen de interviews opnemen door aantekeningen te maken, video- of geluidsopnames te maken, foto's te nemen of naar aanvullend materiaal te vragen, zoals pamfletten, posters of boeken verwant aan de geïnterviewde en aan diens werk.

→ Indien je het interview opneemt. Test vóór het interview uit of de camera of je telefoon een goede microfoon heeft en zorg dat je over genoeg opslagruimte beschikt om de opname op te slaan.

EN NA HET INTERVIEW?

Stap 1: Bespreek met je leerlingen hoe het is verlopen en hoe ze het vonden.

Mogelijk zijn er tijdens de interview complexe onderwerpen aan bod gekomen. Misschien hebben ze traumatische verhalen te horen gekregen. Het is goed om ze de ruimte te geven om hierover na te denken en hun gevoelens uit te spreken. Mogelijk kunnen ze net na het interview nog niet alle informatie verwerken, het is ook goed als ze hier een paar dagen over kunnen reflecteren.

Stap 2: De leerlingen moeten het proces evalueren, net als de geleerde vaardigheden en de ondervonden problemen.

Vraag ze wat voor vragen 'werkten' en welke niet, en wat ze zouden willen verbeteren voor het volgende interview. Zorg dat ze zich goed en vertrouwd voelen over wat ze hebben bereikt, benadruk wat ze goed hebben gedaan en moedig ze aan om zich voor te bereiden op het volgende interview.

Stap 3: Als je een geluidsopname van het interview hebt, bestaat de volgende stap uit de transcriptie van het interview. Er zijn veel softwareprogramma's te vinden waarmee je het interview kan transcriberen.

AFBEELDINGEN ANALYSEREN

Het is belangrijk dat je de afbeeldingen die je tijdens het project gebruikt met een kritische blik bekijkt. De afbeeldingen moeten op meerdere vlakken beoordeeld worden. Beeldanalyse is belangrijk om de betekenis van het beeld te begrijpen. Het is echter ook van belang dat je rekening houdt met de begeleidende tekst, de bron, de oorspronkelijke context en de technische kwaliteit van de afbeelding. De volgende vragen kunnen je leerlingen enigszins op weg helpen.

Verdeel de leerlingen in kleine groepjes op basis van hun leeftijd, deel de afbeeldingen uit op basis van het thema dat ze bestuderen, en vraag ze om het volgende op te schrijven:

Wat is het eerste dat je op de afbeelding ziet? Waarom gaat juist daar je aandacht naar uit?

Staan er mensen op de afbeelding? Zou je op basis van hoe ze worden afgebeeld, kunnen achterhalen wie dit zijn? Of heb je enig idee bij wie ze horen?

Wat zie je nog meer aan de mensen op de afbeelding? Wat is hun onderlinge relatie? Lijken de mensen op de afbeelding op hun gemak te zijn?

Staat er ergens iets geschreven? Wat staat er geschreven?

Zie je symbolen op de afbeelding staan? Waarvoor denk je dat deze afbeelding

gebruikt werd?

Waar denk je dat je deze afbeelding vandaan zou kunnen komen?

Wat voor gevoel roept de afbeelding in je op?

Vraag één vertegenwoordiger van de groep om het antwoord te geven en noteer dit antwoord op het bord. Nadat ze hun ideeën hebben uitgelegd, vraag je ze waarom ze zich op dit specifieke detail hebben gericht en niet op iets anders.

Nadat ze de afbeelding zelf hebben kunnen onderzoeken, geef je een korte uitleg over de maker van de afbeelding, het beoogde doel ervan, de symbolen/taal erop, de betekenis daarvan, en waar(voor) de afbeelding werd gebruikt.

Eindig met een discussie over de boodschap achter de afbeelding:

Welke discriminerende boodschap zien we hier?

Denken jullie dat deze informatie klopt? Stel dat je tot de groep behoort die wordt afgebeeld, hoe zou je erop reageren?

Wat voor vergelijkbare afbeeldingen worden er vandaag gebruikt?

Je ziet vaak dat extremistische groeperingen afbeeldingen uit het verleden hergebruiken. Zo worden

antisemitische posters uit de jaren 30 nu gebruikt om moslims in een kwaad daglicht te zetten.

De kracht van het woord: veel woorden voelen intrinsiek goed of slecht aan, en deze emoties worden door de propagandist gekoppeld aan het doelwit. Een zondebok aanwijzen is altijd al een effectief propagandamiddel van regimes geweest. Een groep (slachtoffers) de schuld geven van maatschappelijke problemen helpt om het eigen beleid te verdedigen.

Dehumanisering: als je de vijand afschildert als hét kwaad (krijgen mensen het idee dat zij 'de goeden' zijn en 'vechten voor een goed doel').

Toonaangevende opiniemakers: mensen geloveneerder iets als het wordt verkondigd door mensen die toonaangevend zijn, zoals politieke leiders, artsen, wetenschappers en beroemdheden. Vandaag rekenen we ook influencers daaronder.

De stem van het volk: als 'Jan met de pet' iets vindt, vinden we iets al snel geloofwaardig.

Meelopers: als mensen het idee hebben dat iedereen hetzelfde vindt, zijn ze eerder geneigd om dit ook zelf te vinden.

Voringenomenheid: als je maar één kant van het verhaal belicht, lijkt het soms overtuigender. Als er immers maar één kant is, moet dat wel de juiste kant zijn.

EXTRA MATERIAAL

Hieronder vind je een overzicht van allerlei websites, online collecties, films en boeken die je kunt raadplegen voor je geschiedenisproject. Let wel: Het overzicht is in het Engels, omdat sommige bronnen in verschillende talen beschikbaar zijn en niet altijd vertaald kunnen worden. Vraag je docent eventueel om hulp.

Arolsen Archives - archives with primary documents and useful information on the victims of the Holocaust. <https://arolsen-archives.org/en/>

Centropa - repositories of testimonies, films, archives, online exhibitions and images from all over Europe. <https://www.centropa.org/en/countries>

Echoes & Reflections - repository with educational resources on the Holocaust. <https://echoesandreflections.org/>

EHNE - digital encyclopedia of European history. <https://ehne.fr/en>

Eternal Echoes - repository with educational resources for the classroom and testimonies. <https://www.eter-nalechoes.org/gb>

Facing History & Ourselves - repository with educational resources. <https://www.facinghistory.org/>

Historiana - archive with documents and pictures. <https://historiana.eu/>

Joods Monument - Dutch memorial; contains biographies and pictures of the Jewish people persecuted in the Netherlands. <https://www.joodsmonument.nl/>

Music and the Holocaust - website with lesson plans, testimonies and documents revolving around musicians and music during the Holocaust. <https://holocaustmusic.ort.org/>

Nazi Concentration Camp - online learning resources with information, documents and testimonies on Nazi concentration camps. <http://www.camps.bbk.ac.uk/index.html>

PJM. The Persecution and Murder of the European Jews by Nazi Germany - online repository with primary documents. <https://pmj-documents.org/>

Sinti & Roma - a complete overview of the persecution of Roma and Sinti during Nazi Germany. <https://romasinti.eu/>

The Holocaust Explained - a complete overview of the Holocaust designed for schools. <https://www.theholocaustexplained.org/>

United States Holocaust Memorial Museum - online encyclopedia of the Holocaust history, also counts with a catalogue with documents, images and testimonials. <https://www.ushmm.org/>

USC Shoah Foundation Visual History Archive - online repository of testimonies. It allows one to search by topic, country and language (among many other filters). <https://vha.usc.edu/home>

Yad Vashem - online repository with documents, testimonies, lesson plans and much more information. <https://www.yadvashem.org/holocaust/about.html>

ADDITIONAL RESOURCES FOR STUDENTS

On the intersections between the Victims of the National Socialists

Books & Articles:

- E. Wiesel. *The Night*. (different editions).
I. Kertész. *Fatelessness*. (Vintage, 2004).
J. Semprún & S. Wiesel. *Taire est impossible*. (Mille et une Nuits, 1995).
J. Semprún. *Literature or Life*. (Penguin Books, 1998).
M. Buber Neumann. *Milena: The Story of a Remarkable Friendship*. (Schocken Books, 1992).
P. Levi. *If this is a man*. (Abacus, 1998).
P. Levi. *The drowned and the saved*. (Abacus, 2013).

On “Asocials” & the National Socialists

Books & Articles:

<https://www.dhm.de/mediathek/en/weimar-the-essence-and-value-of-democracy/government-programme/>

Nikolaus Wachsmann, *The policy of exclusion: repression in the Nazi state, 1933-1939*

On Children & the National Socialists

Websites:

Journeys: Children of the Holocaust tell their stories. <https://www.holocaust.org.uk/shop/journeys-children-of-the-holocaust-tell-their-stories>

On Jewish & the National Socialists

Books & Articles:

- A. Frank. *Diary Of A Young Girl*. (different editions)
A. Spiegelman. *Maus*. (1996).
A. Oz. *A tale of love and darkness*. (2004).
D. Bloxham. *The Final Solution. A Genocide*. (2009).
G. Herman. *What Was the Holocaust?*. (2018).
M. Gilberg. *The Holocaust: The Jewish Tragedy*. (1989).

T. J. Mazzeo. *Irena's Children: A True Story of Courage: The Extraordinary Story of the Woman Who Saved 2,500 Children from the Warsaw Ghett*. (2017).

R. Hilberg. *The destruction of European Jewry*. (1986).

Films & Documentaries:

- Anne Frank Parallel Stories (2019)
Au revoir les enfants (1987).
Defiance, the days of courage (2009).
Fatelss (2005).
Monsieur Batignole (2002).
Train de vie (1998).
Where is Anne Frank? (2021).

On People of African Descent & the National Socialists

Books & Articles:

- H. Massaquoi. »Neger, Neger, Schornsteinfeger!«: *Meine Kindheit in Deutschland*. (1999).
H. Massaquoi. *Destined to Witness: Growing Up Black in Nazi Germany*. (2001).
G. Schramm. *Wer hat Angst vorm schwarzen Mann: Mein Leben in Deutschland*. (2011).
JA. Williams. *Clifford's Blues*. (1999).
M. Lauter. *Der schwarze Kaiser: Die Geschichte des Josef Kaiser aus Speyer* (2022).
M. Nejar. *Mach nicht so traurige Augen, weil du ein Negerlein bist: Meine Jugend im Dritten Reich*. (2007).
ML Romney-Schaab. *An Afro-Caribbean in the Nazi Era: From Papiamentu to Germany*. (2020).
T. Michael. *Deutsch sein und schwarz dazu: Erinnerungen eines Afro-Deutschen*. (2015).
T. Michael. *Black German: An Afro-German Life in the Twentieth Century*. (2017).

On Political Opponents of National Socialism

Books & Articles:

Imperial War Museum, "How People in Europe Resisted German Occupation during the Second World War." <https://www.iwm.org.uk/history/how-people-in-europe-resisted-german-occupation-during-the-second-world-war>

- M. Gilbert. *The Second World War: A Complete History*. (2004).
- O. Wieviorka. *The Resistance in Western Europe, 1940-1945*. (2021).

On the Prisoners of War of the National Socialists

Books & Articles:

- R. Otto; R. Keller & J. Nagel. "Sowjetische Kriegsgefangene im deutschen Gewahrsam 1941-1945: Zahlen und Dimensionen". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. (2008).

On Women during National Socialism

Books & Articles:

- H. Senesh. *Hannah Senesh: Her Life and Diary the First Complete Edition*. (Jewish Lights Publishing, 2008).
- J. Batalion. *The Light of Days: The Untold Story of Women Resistance Fighters in Hitler's Ghettos* (William Morrow, 2021).

ADDITIONAL RESOURCES FOR TEACHERS

On the History of National Socialism

Books & Articles:

- LJ. Hilton & A. Patt. *Understanding and Teaching the Holocaust*. (University of Wisconsin Press, 2020)

On Who Were the Victims of the National Socialists

Books & Articles:

- B. Wansink, S. Akkerman, I. Zuiker & T. Wubbels. "Where does teaching about multiperspectivity in history education begin and end? An Analysis of the uses of Temporality." *Theory and Research in Social Education* vol. 46 (2018): 495-527.
- R. Hilberg. *Perpetrators Victims Bystanders. The Jewish Catastrophe 1933-1945*. (Harper Collins Publishers, 1992).
- R. Stradling. *Multiperspectivity in history teaching*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/0900001680493c9e>

Online Resources:

Council of Europe. *Pedagogical Factsheets for teachers, Victims of Nazism. A mosaic of Fates*. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168062ed89>

Educators 4 Social Change, "Teaching about Intersectionality". <https://educators4sc.org/topic-guides/teaching-about-intersectionality/>

Holocaust Museum Houston. "Minority victims of the Holocaust." <https://hnh.org/library/research/minority-victims-guide/>

K. Ligtenber, "What is multiperspectivity?"; Utrecht University. <https://teh21.sites.uu.nl/2021/01/18/multiperspectivity/>

MK. Bell. "Teaching at the Intersections." *Learning for Justice* issue 53 (2016). <https://www.learningforjustice.org/magazine/summer-2016/teaching-at-the-intersections>

The Holocaust Explained. "Life in Nazi-controlled Europe," *The Wiener Holocaust Library*. <https://www.theholocaustexplained.org/life-in-nazi-occupied-europe/>

On Perpetrators & Bystanders

Books & Articles:

- CCW. Szejnmann. "Perpetrators of the Holocaust: a Historiography." In O Jensen and CCW Szejnmann (eds). *Ordinary People as Mass Murderers* (2008): 25-54.
- CR. Browning. *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 11 and the Final Solution in Poland*. (Penguin Books LTD, 2001).
- JE. Waller. *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Murder*. (Paperback, 2007).
- M. Fullbrook. *A Small Town Near Auschwitz: Ordinary Nazis and the Holocaust*. (Oxford, UK: Oxford University Press, 2012).
- R. Hilberg. *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe, 1933-1945*. (New York: Harpers Collins, 1992).
- P. Romijn, B. van der Boom, et al. *The Persecution of the Jews in the Netherlands, 1940-1945*. (Amsterdam University Press in association with the NIOD Institute for War, Holocaust and Genocide Studies, 2012).

V. Barnett. *Bystanders: Conscience and Complicity during the Holocaust*. (Westport, CT: Greenwood Press, 1999).

Podcasts:

Yad Vashem Podcast, "The Perpetrators of the Holocaust". <https://www.yadvashem.org/podcast/episode-15-the-perpetrators.html>

Online resources:

M. Mann. "Were the Perpetrators of Genocide "Ordinary Men" or "Real Nazis"? Results from fifteen Hundred Biographies." <https://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/mann/Doc3.pdf>

On Collaborators of National Socialism

Books & Articles:

- A. Tiburzi. *Coming to Terms with the Holocaust with Reference to Memorial Monuments in Europe: A Comparative Analysis*. (Brill, 2021).
 - B. Lambauer. "Collaboration in Europe, 1939-1945." EHNE. <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/wars-and-memories/occupybe-occupied/collaboration-in-europe-1939-1945>
 - D. Gaunt, PA. Levine, and LPalosuo (eds.). *Collaboration and Resistance During the Holocaust: Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania*. (Peter Lang, 2004).
- Human Rights Commission. "The Role of Big Business in the Holocaust." United States Holocaust Memorial Museum. <https://www.cetim.ch/the-role-of-big-business-in-the-holocaust/>
- N. Simonovski, "How France dealt with those who collaborated with the nazis after war's end?," Vintage News. <https://www.thevintagenews.com/2017/06/02/how-france-dealt-with-those-who-collaborated-with-the-nazis-after-wars-end/?firefox=1>
 - P. Davies. *Dangerous Liaisons: Collaboration and World War Two*. (Pearson Education, 2004).

On the Intersections between Victims of the National Socialists

Books & Articles:

K. Stengel. *Die Überlebenden vor Gericht. Auschwitz-Häftlinge als Zeugen in NS-Prozessen*. (Göttingen 2022).

On How Memories are Transmitted

Online Resources:

Second Generation Network. <https://secondgeneration.org.uk/>

T. Silberg. "Second Generation Survivor.," *New Voices*. <https://newvoices.org/2021/03/10/second-generation-survivors/>

Yad Vashem, "Second Generation of Survivors." https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%206058.pdf

Books & Articles:

- E. Fogelman. "Third Generation of Jewish Holocaust Survivors." <https://evafogelman.com/publications/third-generation-of-jewish-holocaust-survivors/>
- F. Krawatzek & N. Friess (ed.) *Youth and Memory in Europe. Defining the past, shaping the future*. (De Gruyter, 2022). <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110733501/html>
- H. Welzer. *Grandpa Wasn't a Nazi: The Holocaust in German Family Remembrance*. (American Jewish Committee, 2005).
- G. Rosenthal. *The Holocaust in three generations: Families of victims and perpetrators of the Nazi regime*. (Verlag Barbara Budrich, 2010).
- V. Aarons & AL Berger. *Third-Generation Holocaust Representation: Trauma, History and Memory*. (Northwestern University Press, 2017).

On "Asocials" & the National Socialists

Books & Articles:

- F. Bajohr & M. Wildt (ed.). *Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus*. (Fischer, 2009).
- R. Gellately & N. Stoltzfus (ed.). *Social Outsiders in Nazi Germany*. (Princeton University Press, 2001).

On Children & the National Socialists

Books & Articles:

- B. Cohan. "The Children's Voice: Postwar Collection of Testimonies from Child Survivors of the Holocaust." *Holocaust and Genocide Studies*, Volume 21, Issue 1, (2007), 73–95.
- B. Leverton & S. Lowensohn (eds.). *I Came Alone: The Stories of the Kindertransport*. (Book Guild, 1990).
- MJ. Harris & D. Oppenheimer. *Into the Arms of Strangers: Stories of the Kindertransport*. (Bloomsbury, 2018).
- P. Sonntag. *Forever Alert – German Child Survivors in Action Before 1945 and Beyond 2019*. (Beggerow Verlag, 2019).

Online Resources:

Kindertransport Organisation. <https://kindertransport.org/>

On Communists & the National Socialists

Books & Articles:

- P. Hanebrink. *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. (The Belknap Press of Harvard University Press, 2018).
- J. Semprún & C. Pujol. *Vivire con su nombre, morir con el mio*. (Tusquets Editor, 2012).
- A. Tiburzi, G.I. Benjamin. *History of a fighter*, 2022 in <https://view.genial.ly/632996905d6aff00179be0e2/presentation-georg-israel-benjamin-history-of-a-human-fighter>.

On Eugenics & "Euthanasia" during National Socialism

Books & Articles:

- I. von Bueltzingsloeven. "La famine dans les hôpitaux psychiatriques français sous l'Occupation." *L'Information psychiatrique*, vol. 83, no 8 (2007), 721-725.
- A. Götz & D. Belasteten. "Euthanasie" 1939–1945. *Eine Gesellschaftsgeschichte*. (S. Fischer, 2013).

Films: *Fog in August*, 2016.

On Exile during National Socialism

Books & Articles:

- AL. Caplan (ed.). *When Medicine Went Mad: Bioethics and the Holocaust*. (Humana, 1992)
- AL. Ringer. *Arnold Schoenberg: the Composer as Jew*. (Clarendon Press, 1990).
- B. Müller-Hill. *Murderous Science: Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies, and Others in Germany, 1933-1945*. (Oxford University Press, 1988).
- E. Brockmann & e. Kozelka. *Forced sterilization of deaf people during the German Nazi Regime – a trauma and its compensations after 1945*. (De Gruyter, 2022).
- G. Aly, P.Chroust & C. Pross. *Cleansing the Fatherland: Nazi Medicine and Racial Hygiene*. (Johns Hopkins University Press, 1994).
- G. Bock. "Sterilization and 'Medical' Massacres in National Socialist Germany: Ethics, Politics, and the Law." In M. Berg & G. Coskc (eds). *Medicine and Modernity: Public Health and Medical Care in Nineteenth- and Twentieth-Century Germany* (Cambridge University Press, 1997) ,149-172
- H. Friedlander. *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. (University of North Carolina Press, 1997).
- J. Duchon. *Erich Wolfgang Korngold*. (Phaidon, 1996).
- J. Lincoln. *Ernst Krenek: The Man and his Music*. (University of California Press, 1991).
- J. Schebera. *Kurt Weill: An illustrated Life*. (Yale University Press, 1999)
- L. Hudson. "From small beginnings: the euthanasia of children with disabilities in Nazi Germany." <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21843187/>
- M. Burleigh. *Death and Deliverance: "Euthanasia" in Germany c. 1900-1945*. (Cambridge University Press, 1994).
- R. Brinkmann & C. Wolff (eds). *Driven into Paradise: The Musical Migration from Nazi Germany to the United States*. (University of California Press, 1999).
- S. Benedict. "Caring While Killing: Nursing in the 'Euthanasia' Centers." In ER. Baer & M. Goldenberg (eds). *Experience and Expression: Women, the Nazis, and the Holocaust* (Wayne State University Press, 2003), 95-110.

- S. Kühl. *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*. (Oxford University Press, 2014).
- SF. Weiss. *Race Hygiene and National Efficiency: The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*. (California Digital Library, 2003).

On Forced Labour during National Socialism

Books & Articles:

- A. Tiburzi. *The history of Forced labour from Italy to the Third Reich*. <https://read.bookcreator.com/dfF401Zo-AbauvN9Xm3bZTLMrxtu2/FF4qYc-CBSWOKrJ-wtQrR3w>
- C. Browning. *Collected Memories: Holocaust History and Postwar Testimony*. (University of Wisconsin Press, 2003).
- U. Herbert. "Forced Labourers in the Third Reich: An Overview." *International Labour and Working-Class History* no. 58 (2000), 193-218.

Online Resources:

Forced labour in the National Socialist state: Further information and references. https://enrs.eu/uploads/media/forced_labour_sis2019.pdf

Online about the exploitation of forced labour in Berlin and surrounding areas.

On LGBTQIA+ & the National Socialists

Books & Articles:

- J. Caplan. "The Administration of Gender Identity in Nazi Germany." *History Workshop Journal*, no. 72 (2011): 171-180.
- C. Schoppmann. *Nationalsozialistische Sexualpolitik und weibliche Homosexualität. Frauen in Geschichte und Gesellschaft* 30. Pfaffenweiler. (Centaurus-Verl.-Ges, 1991).
- EN Jenssen. "The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the Memory of Nazi Persecution." *Journal of the History of Sexuality* vol. 11, no. 12 (2002), 319-349.
- H. Heger. *The Men with the Pink Triangle*. (Alyson Books, 1994).
- J. Newsome. *Pink Triangles Legacies: Coming Out in the Shadow of the Holocaust*. (Cornell University Press, 2022).

- R. Beachy. *Gay Berlin. Birthplace of a Modern Identity*. (Paperback, 2015).
- S. Micheler. "Homophobic Propaganda and the Denunciation of Same-Sex Desiring Men under National Socialism." *Journal of the History of Sexuality* vol. 11, no. 12 (2002), 95-130.
- S. Huneke. *Heterogeneous Persecution: Lesbianism and the Nazi State*. (Cambridge University Press 2021).

Online Resources:

"Queer Conspiracies? Lesbians and Gay Men in Nazi Germany" <https://vtech-works.lib.vt.edu/handle/T0919/97587>

On People of African Descent & the National Socialists

Books & Articles:

- C. Lusane. *Hitler's black victims: the historical experiences of Afro-Germans, European Blacks, Africans, and African Americans in the Nazi era* (Routledge, 2003).
- DC. Smith & HW. McCann. *The Search for Johnny Nicholas* (Arbor Cover Press, 2011).
- E. Rosenhaft. "What happened to black Germans under the Nazis?" <https://the-conversation.com/what-happened-to-black-germans-under-the-nazis-53599>
- E. Rosenhaft. "Blacks and Gypsies in Nazi Germany: the Limits of the 'Racial State'." *History Workshop Journal* no. 72 (2011).
- H. Czech. "Vorwiegend negerische Rassenmerkmale." *AfrikanerInnen und 'Mischlinge' im Nationalsozialismus*, in Walter Sauer (ed.), *Von Soliman zu Omofuma* (2007)
- K. Oguntoye. *Schwarze Wurzeln: Afro-deutsche Familiengeschichten von 1884 bis 1950*. (Orlanda Verlag GmbH, 2020)
- M. Bechhaus-Gerst. *Treu bis in den Tod. Von Deutsch-Ostafrika nach Sachsenhausen*. (Ch. Links Verlag, 2007)
- M. Opitz, K. Oguntoye and D. Schultz (eds.), *Showing Our Colors. Afro-German Women Speak Out*. (University of Massachusetts Press, 1992)
- R. Aitken & E. Rosenhaft. *Black Germany: The Making and Unmaking of a Diaspora Community, 1884-1960*. (Cambridge University Press, 2013).

- R. Scheck. *Hitler's African victims: the German Army massacres of Black French soldiers in 1940*. (Cambridge University Press, 2006)
- T. Camp. *Other Germans. Black Germans and the Politics of Race, Gender, and Memory in the Third Reich* (University of Michigan Press, 2004)

On People of Asian Descent & the National Socialists

Books & Articles:

- C. Lorke. "Undesired Intimacy: German-Chinese Couples in Germany (1900s-1940s)." *The History of the Family* (2019) 24: 560-84
- E. Gütinger. "A Sketch of the Chinese Community in Germany: Past and Present." in G. Benton and F.N. Pieke (eds), *The Chinese in Europe* (New York, 1998).
- G. Krebs. "Racism under Negotiation: The Japanese Race in the Nazi-German Perspective." in Rotem Kowner, Walter Demel (eds), *Race and Racism in Modern East Asia: Interactions, Nationalism, Gender and Lineage* (2015).
- P. Weindling. "The Dangers of White Supremacy: Nazi Sterilization and its Mixed-Race Adolescent Victims." *American Journal of Public Health*. <https://ajph.aphapublications.org/doi/full/10.2105/AJPH.2021.306593>

On People with Mental Illness and Functional Diversity & the National Socialists

Books & Articles:

- B. Bailer & J. Wetze. "Mass Murder of People with Disabilities and the Holocaust." *International Holocaust Remembrance Alliance*. <https://www.holocaustremembrance.com>
- G. Aly, P. Chröst & C. Pross. *Cleansing the Fatherland: Nazi Medicine and Racial Hygiene*. Baltimore. (Johns Hopkins University Press, 1994).
- G. Hohendorf. "The extermination of mentally ill and handicapped people under National Socialist rule." *SciencesPo*. <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/extermination-mentally-ill-and-handicapped-people-under-national-socialist-rule.html>

- H. Biesold. *Crying Hands: Eugenics and Deaf People in Nazi Germany*. (Gallaudet University Press, 2004).
- H. Czech. "Hans Asperger, National Socialism, and "race hygiene" in Nazi-era Vienna." *Molecular Autism* vol. 9 (2018).
- H. Friedlander. *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. (University of North Carolina Press, 1995).
- M. Burleigh. *Death and Deliverance: "Euthanasia" in Germany c. 1900-1945*. (Cambridge University Press, 1994).
- P. Heberer. "Targeting the 'Unfit' and Radical Public Health Strategies in Nazi Germany." In D. Ryan & S. Schuchman (eds.) *Deaf People in Hitler's Europe*, 49-70.
- S. Bengston. "The nation's body: disability and deviance in the writings of Adolf Hitler." *Disability & Society* vol. 22, issue 3 (2018), 416-432.

On the Political Opponents of National Socialism

Online Resources:

Biographies of political dissenters: <https://www.gdw-berlin.de/en/recess/topics/1-resistance-against-national-socialism/>

Books & Articles:

- M. Henryk Serejski & K. Sereska Olszer. *I Am Healthy And I Feel Fine: The Auschwitz Letters Of Marian Henryk Serejski*. (Auschwitz-Birkenau State Museum, 2010).
- S. Miller. "Terror and Dissent. Towards the Social Structure of Popular Protest in the Third Reich 1941-1945." https://etheses.whiterose.ac.uk/25270/1/425581_vol1.pdf

On the Prisoners of War of the National Socialists

Books & Articles:

- T. Snyder. *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. (Basic Books, 2010).

On Sexual Violence & the National Socialists

Books & Articles:

- B. Drinck & C. Gross (eds.) *Forced Prostitution in Times of War and Peace. Sexual Violence against Women and Girls.* (Kleine Verlag Bielefeld, 2007).
- D. Glowacka. "Sexual Violence against Men and Boys during the Holocaust: A Genealogy of (Not-So-Silent) Silence." *German History*, vol. 39, issue 1 (2021): 78-99.
- M. Havryshko, "Sexual Violence in the Holocaust: Perspective from Ghettos and Camps in Ukraine," Heinrich Böll Stiftung. <https://www.boell.de/en/2020/05/18/sexual-violence-holocaust-perspectives-ghettos-and-camps-ukraine>
- J. Williams, "Sexual Violence Against Women during the Holocaust: Inside and Outside of Extermination Camps," *History in the Making* vol. 14, art. 6 (2021). <https://scholarworks.lib.csusb.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1233&context=history-in-the-making>
- SM. Hedgepeth & RG Saidel. *Sexual Violence Against Jewish Women During the Holocaust.*
- TJ. Curry. "Thinking through the Silence: Theorising the Rape of Jewish Males during the Holocaust through Survivor Testimonies." *Holocaust Studies: a Journal of Culture and History* (2020).

Online Resources:

Lauren Cantillon Lectures on Women's Narratives of Sexual(ized) Violence During the Holocaust. <https://dornsife.usc.edu/cagr-news/news/2021/04/30871-laurin-cantillon-lectures-womens-narratives-sexualized-violence-during-holocaust>.

On Religious Minorities during National Socialism

Books & Articles:

- C. King. "Pacifists, neutrals or resisters? Jehovah's Witnesses and the experience of national socialism." *Bulletin of the John Rylands Library* vol. 70, issue 3 (1988).
- J. Wrobel. "Jehovah's Witnesses in National Socialist concentration camps, 1933 -

45." *Religion, State and Society* vol. 34, issue 2 (2006), 89-125.

- P. Staundnmainer. *Between Occultism and Nazism. Anthroposophy and the Politics of Race in the Fascist Era.* (Brill, 2014).

On Sinti and Roma & the National Socialists

Books & Articles:

- E. Thurner. "Nazi and postwar policy against Roma and Sinti in Austria." In *The Roma: A Minority in Europe.* (OpenEdition), 55-67. <https://books.openedition.org/ceup/1414?lang=en>
- H. Borggräfe & A. Jah. *Deportations in Nazi Era. Sources and Research.* (DeGruyter, 2023).
- P. Greedy (ed.). *Memory and Forgetting: The Roma Holocaust István Pogány - Political Transition: Politics and Cultures.* (Pluto Press, 2003).

Online Resources:

- Council of Europe. "Factsheet on the Roma Genocide in Austria." <https://www.coe.int/en/web/roma-genocide/austria>
- National WWII Museum. "Strangers in Their Own Land: Romani Survivors in Europe 1945." <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/romani-holocaust-survivors-1945>
- K. Fings. "Genocide, Holocaust, Porajmos, Samudaripen." <https://www.romarchive.eu/en/voices-of-the-victims/genocide-holocaust-porajmos-samudaripen/>
- I. Hancock. "O Porajmos. The Romani Holocaust." <http://www.presenciagitana.org/OPRORAJMOS-ian-hancock.pdf>
- I. About & A. Abakunova. *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review.* https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/bibliography_and_historiographical_review.pdf

On Slavic People & the National Socialists

Books & Articles:

- A. Kay, J. Rutherford & D. Stahel, eds. *Nazi Policy on the Eastern Front, 1941: Total War, Genocide, and Radicalisation.* University of Rochester Press, 2014.

- A. Korb. "Understanding Ustaša violence."-
Journal of Genocide Research vol. 12
(2010), 1-18.
- G. Latinovic & N. Ozegovic. "'St. Bart-
holomew's Night' of Banja Luka. The
Ustahas Crime Against the Serbs in the
Banja Luka Area on 7 February 1942."
Balcanica LI (2020), 207-134.
- GP. Megargee. War of Annihilation: Com-
bat and Genocide on the Eastern Front,
1941. Rowman & Littlefield, 2007.
- I. Goldstein. Jasenovac. (Fraktura, 2018).
- J. Connelly. "Nazis and Slavs: From Racial
Theory to Racist Practice." Central Euro-
pean History Vol. 32, No. 1 (1999).
- J. Connelly. From Peoples into Nations: A
History of Eastern Europe. Princeton
University Press, 2020.
- The George Washington Institute for
European. Between Marginalization
and Instrumentalization: Anti-East-
ern European and Anti-Slavic Racism,
Hans-Christian Petersen. (2022).
- L. Wolff. Inventing Eastern Europe. The Map
of Civilization on the Mind of the En-
lightenment. (Stanford University Press,
1994).
- O. Rathkolb. Revisiting the National So-
cialist Legacy: Coming to Terms With
Forced Labor, Expropriation, Compensa-
tion, and Restitution. (Routledge, 2018).
- P. Hadzi-Jovancic. The Third Reich and
Yugoslavia: An Economy of Fear, 1933-
1941. Bloomsbury, 2020.
- R. Yeomans. Visions of Annihilation: the
Ustasha Regime and the Cultural Poli-
tics of Fascism 1941-1945. (University of
Pittsburgh Press, 2013).
- S. Jaworska. "Anti-Slavic Imagery in Ger-
man Radical Nationalist Discourse at
the Turn of the twentieth century: a
prelude to Nazi ideology?" Patterns of
Prejudice vol. 45 (2011), 435-452.
- S. Pavlowitch. Hitler's New Disorder: The
Second World War in Yugoslavia. Oxford
University Press, 2020
- V. Stosic & V. Vuklis. "From the abyss, they
came, into the abyss they were thrown.
Crime and punishment in the WW2
Bosnian Frontier." (2017).
- C. Bernadac. Women's Kommandos. (Forni
Publishing House, 1978).
- C. Gupta. "Politics of Gender: Women in
Nazi Germany." Economic and Political
Weekly vol. 26, no 17 (1991): 40-48.
- DL. Bergen. "What Do Studies of Wom-
en, Gender, and Sexuality Contribute to
the Understanding of the Holocaust." In
M. Goldenberg & A. Shapiro (eds.) Differ-
ent Horrors, Same Hell: Gender and the
Holocaust. (Seattle: University of Wash-
ington Press, 2012), 16.
- D. Ofer & LJ Weitzman. "Women in the Hol-
ocaust." The Shalvi/ Hyman Encyclope-
dia of Jewish Women. [https://jwa.org/en-
cyclopedia/article/women-in-holocaust](https://jwa.org/encyclopedia/article/women-in-holocaust)
- D. Reese & W. Templer. Growing Up Fe-
male in Nazi Germany (University of
Michigan Press, 2006).
- ER. Baer & M. Goldenberg (eds.). Experi-
ence and Expression: Women, the Nazis,
and the Holocaust. (Wayne State Univer-
sity Press, 2003).
- J. Tydor Baumel. Double Jeopardy: Gender
and the Holocaust. (Valentine Mitchell,
1998).
- JT. Brendremer. Women Surviving the
Holocaust: In Spite of the Horror. (Edwin
Mellen Press, 1997).
- J. Stephenson. Women in Nazi Society
(Taylor & Francis Group, 2012).
- Z. Waxman. Women in the Holocaust:
A Feminist History. (Oxford University
Press, 2017).

Online resources:

- Teaching about Women and Resist-
ance by Yad Vashem: [https://www.
yadvashem.org/articles/general/teach-
ing-about-women-and-resistance.html](https://www.yadvashem.org/articles/general/teaching-about-women-and-resistance.html)
- Museum of Jewish Heritage. "The Lives and
Legacies of Jewish Women who Resist-
ed the Nazis." [https://mjhnyc.org/blog/
the-lives-and-legacies-of-jewish-women-
who-resisted-the-nazis/](https://mjhnyc.org/blog/the-lives-and-legacies-of-jewish-women-who-resisted-the-nazis/)
- Leila Rupp. "Mother of the "Volk": The
Image of Women in Nazi Ideology"
[https://www.jstor.org/stable/3173289?se-
q=1#metadata_info_tab_contents](https://www.jstor.org/stable/3173289?seq=1#metadata_info_tab_contents)
- Atina Grossman. "Feminist Debates
about Women and National Social-
ism" [https://onlinelibrary.wiley.com/doi/
abs/10.1111/j.1468-0424.1991.tb00137.x](https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0424.1991.tb00137.x)
- Hitler's Furies: German Women in the Nazi
Killing Fields by Wendy Lower.

On Women & National Socialism

- A. Petö, L. Hect & K. Krasuska. Women and
the Holocaust: New Perspectives and
Challenges. (Central European University
Press, 2015).

DANKWOORD

Via deze weg willen we iedereen bedanken die een bijdrage geleverd heeft aan de ontwikkeling van de toolkit in het kader van het project *Wie waren de slachtoffers van de nationaalsocialisten?*

Teamleden

België

Ann-Katrien De Clippele
Isabelle Diependaele

Bosnië en Herzegovina

Tatjana Jurić
Branka Ljubojević

Denemarken

Lars Amdisen Bossen
Mirela Ismaili Redžić

Slowakije

Matej Beláček
Tatiana Bírešová
Juraj Varga

Spanje

Harri Beobide
Amaia Lamikiz Jauregiondo

Video Producer

Aaron Peterer

Academische Adviseurs

Robbie Aitken, Clarence Lusane, Robert Parzer, Miško Stanišić, Antonella Tiburzi, Marlene Wöckinger

Auteurs van de Toolkit

Magdalena Geier, Eugenie Khatschatrian, Monika Lendermann, Paula O'Donohoe, Sylvia Wüllner

Externe Review en editing

Barnabas Balint, Lauren Cantillon, Martin Conway, Lindsey Dodd, Catherine Epstein, Anujah Fernando, Judith M. Gerson, Anna Hájková, Bryan Harms, Michelle Kelso, Tim Kirk, Andrea Löw, Joanna Beata Michlic, Andrea Petó, Eve Rosenhaft, Raffael Scheck, Christa Schikorra, Christoph Schneider, Antonius Schulte, Robert Sigel, Katharina Stengel, Christoph Thonfeld, Verein Schloss Hartheim, Teresa Wontor-Cichy, José Xhemajli

Projectadviseurs

Nadine Docktor, Viola Georgi, Richard Harris, Paula O'Donohoe, Fernande Raine, Leonard Schmieding

Toolkit Design

Tudor Lupu

Vertaling

Ludejo

Project of the Education Agenda NS-Injustice

Funded by:

on the basis of a decision
of the Bundestag

Een project van:

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.